

• *eus*
Jakin 211

herria kultura hizkuntza azaroa-abendua
2015

Euskal kultura 2015

Euskal kultura hil da,
biba euskal kultura!

DANELE SARRIUGARTE

Paris ere munduan dago

HEDO I ETXARTE

IÑIGO ASTIZ
ALBERTO BARANDIARAN
LEIRE PALACIOS
JON ESKISABEL
HAIZEA BARCENILLA

JOSU GOIKOETXEA
NORA ARBELBIDE
IÑAKI LAZKANO
H28

GAIAK

Diglosia Euskal Herriarentzat?

DANIEL ESCRIBANO

Jakin^{•eus}**211**
herria kultura hizkuntza azaroa-abendua
2015

JAKINEko idazlanez inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

LEHENDAKARIA

Joan Mari Torrealdai

OHOREZKO KIDEAK

Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti

ZUZENDARIA

Lorea Agirre

ERREDAKZIO BURUA

Xabier Eizagirre

KONTSEILU EDITORIALA

Lorea Agirre, Haizea Barcenilla, Harkaitz Cano, Xabier Eizagirre,
Idurre Eskisabel, Patxi Juaristi, Joanmari Larrarte, Maialen Lujanbio,
Imanol Murua, Andoni Olariaga, Olatz Osa, Gexan Sors,
Joan Mari Torrealdai, Eguzki Urteaga

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1.C / 20018 Donostia

Tel. 943 21 80 92

jakin@jakin.eus

www.jakin.eus

*Aldizkari honek Gipuzkoako Foru Aldundiko Euskararen
Normalkuntzako Zuzendaritza Nagusiaren laguntza jaso du*

*Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Sailak
(Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak) diruz lagundua*

SUMMARY

5

ZUZENDARIAREN HITZAK

7

GAI NAGUSIA Euskal kultura 2015

11 Euskal kultura hil da, biba euskal kultura! Danele Sarriugarte

Danele Sarriugartek tesi edo diagnostiko argi batetik abiatzen du urtearen kultur balantzea: aro bat amaitu da euskal kulturaren eta gauza berriak eraikitzen gabiltza, oraindik erabateko formularik asmatu gabe eta bizkarrean aje astunak daramatzagula. Kulturgintzaren hainbat esparrutan jartzen du begirada: euskalgintzaren diskurtsoak, kultur politika ereduak, literatura, itzulpengintza, antzerkia, artea, hedabideak...

25 Paris ere munduan dago Hedoi Etxarte

Hedoi Etxartek Parisko atentatuak –urtarrilean *Charlie Hebdo* aldizkariaren aurka eta azaroan hiriburuko hainbat leku publikotan egindako erasoak– ditu gogoeta gai, Mendebaldearen kontzientzia inarrosi duten gertakariak, zalantzarik gabe. Fanatismo erlijiosoaren azpian daude bestelako gako soziopolitikoak agerian uzten saiatzen da.

43 Iñigo Astiz • Alberto Barandiaran
Leire Palacios • Jon Eskisabel
Haizea Barcenilla • Josu Goikoetxea
Nora Arbelbide • Iñaki Lazkano • H28

Urtean zehar kulturaren alorrean gertatutakoaren balantzea egiten dute zortzi egilek. Iñigo Astizek kultur politikaren eredu eta Euskadi Literatura Sarien auziak aipatzen ditu, besteak beste; Alberto Barandiaranek fundamentalismo erlijiosoaren erauntsiak utzitako arrastoak aztertzen ditu, Abel Azconaren erakusketak zein Frantziako atentatu islamistek sortutako erreakzioen ildotik; Leire Palacios, Jon Eskisabel, Haizea Barcenilla, Josu Goikoetxea, Nora Arbelbide eta Iñaki Lazkanok, hurrenez hurren, literatura, musika, arte, bertsolaritza, antzerkia eta zinemaren eremuak jorratzen dituzte. Azkenik, *H28* aldizkariko lau marrazkilariren begirada satirikoak biribiltzen du urtearen balantzea.

GAIAK

99 Diglosia Euskal Herriarentzat?

Enperadorearen jostuna 'teoriaren' harietan korapilatua

Daniel Escribano

Euskara behe-mailako jardunguneetan zokoratuta zebilen egoera soziolinguistikoa izendatzeko kontzeptu baliagarria da diglosia. Gaur egun euskara diglosiak ezarritako funtzioen konpartimentazio zurrunetik aske badabil ere, berragertu egin dira diglosiari gorazarreak, euskalgintza instituzionalaren eskutik. Diskurtso horiek aztertzen dira, eta ondokoa ondorioztatuz: teorikoki hutsalak direla, eta atzerakoiak euskararentzat.

KONTRAZALA Unai Iturriaga

BASQUE CULTURE 2015

Basque culture is dead. Long live Basque culture!

The writer Danele Sarriugarte starts her appraisal of cultural activity in 2015 with a clear theory or diagnosis: an era of Basque culture has come to an end and new forms are being constructed, despite the fact that no definitive formulas have yet been found and heavy burdens must be shouldered. The author focuses her attention on diverse areas of culture: discourse about the Basque language, cultural policy models, literature, translation, the theatre, art and the media, etc. **Danele Sarriugarte**

Paris is also in the world

The writer and musician Hedoi Etxarte reflects on the Paris attacks perpetrated against the magazine *Charlie Hebdo* in January and in different public places in November –events that have without doubt shaken the West’s conscience–. The author attempts to shed light on the socio-political keys concealed behind religious fanaticism. **Hedoi Etxarte**

Basque culture 2015

Eight authors, professionals and analysts from the world of Basque culture provide us with a critical comment about the cultural events that have taken place during 2015. Iñigo Astiz reflects, among other subjects, on cultural policy models and the Euskadi Literature Awards; Alberto Barandiaran analyses the effects of the onslaught of religious fundamentalism in view of the reactions resulting from the exhibition by Abel Azcona and from the Islamist attacks in France; Leire Palacios, Jon Eskisabel, Haizea Barcenilla, Josu Goikoetxea, Nora Arbelbide and Iñaki Lazkano provide an appraisal of the activity pursued in the fields of literature, music, art, verse improvisation, theatre and film respectively; lastly, a satirical view from the cartoonists at the magazine *H28* illustrates this appraisal of Basque culture. **Various authors**

Diglossia for the Basque Country? The emperor's tailor tangled up in the threads of 'theory'

The Doctor in Sociology and translator Daniel Escribano considers diglossia to be a valid concept for referring to the socio-linguistic situation in which use of the Basque language was restricted to low-level contexts. Although the Basque language has now been freed from the rigid compartmentalisation established by diglossia, tributes are once again being paid to this concept by the language's institutional sector. The author analyses this discourse and concludes that theoretically they constitute vacuums and retrogression for the Basque language. **Daniel Escribano**

Egunkariak atzetik aurrera irakurtzea ohitura oso zabaldua omen da. Esku artean duzun zenbaki berri honen mamiaren nondik norakoa ere atzetik aurrera azaldu daiteke; ez alferrik, joan berri zaigun urtearen errepassoa eta balantzea jasotzen duen zenbakia da, alegia, gertatu denari, iragan denari eta geratu denari atzetik aurrera begiratzen dion monografikoa.

Kontrazalari begiratzen badiozu, ohartuko zara Unai Iturriagak urtean zehar gertatu direnen *collage* hautatua osatu duela. Eta euskal kultura gertatu direnen artetik hautatu dituenen artean emakumeen presentzia nabarmentxo geratzen dela, amamak, lo-reak, kaxarranka dantzariak, txapel-jartzaile berri bertsolari zahar-rrak eta beste direla.

Ez da Iturriagarena artikulu grafiko bakarra zenbaki honetan. Atea ireki diegu *Charlie Hebdo* aldizkari satirikoaren aurkako atentatuaren ostean aurten sortu den H28 kolektiboko marrazkilariei, eurek ere euren balantzea artikulu grafiko batera ekar dezaten. Eta hor dituzue Zaldieroa, Asisko, Exprai eta Markoren begiradak.

Marrazkijale baino letrajaleago gara, halere, oraindik ere Jakinen, eta 2015eko kulturaren errepassoa egiteko bi idazle hautatu ditugu, biak ala biak begirada eta hizkera berri eta propioaren jabe direnak: Danele Sarriugarte eta Hedoi Etxarte. Sarriugarteren balantzearen abiapuntua argigarria da oso: euskal kultura aro bat amaitu da, eta zaharra hiltzen eta berria sortzen ari den ilunbista horretan argi egiten saiatu da, euskal kultura aldatzen eta eraldatzen ari den hori identifikatzeko. Etxartek, berriz, begiradaren eremua zabaldu egin du. *Charlie Hebdo*-ren inguruko gertaera lazgarriek eta azaroko Parisko atentatuek mendebaldarroi, eta horrenbestez geuri, ze paradigma zahar-berritan kokatzen gaituzten aztertu du.

Ondotik, Iñigo Astiz, Alberto Barandiaran, Leire Palacios, Jon Eskisabel, Haizea Barcenilla, Josu Goikoetxea, Nora Arbelbide eta Iñaki Lazkanok nork urtearen gaineko bere irakurketa idatzi du, besteak beste, kultur politikez, kultur soziologiaz, literatura uztaz, musika-koaz, arteaz, bertsolaritzaz, antzerkiaz, dantzaz eta zinemas.

Zenbakia osatzeko, gainera, artikulu garrantzitsu bat dakarkigu. Daniel Escribano soziologo eta itzultzaileak euskara eta diglosiaz

artikulu mamitsua idatzi du. Bere aburuz, euskalgintza instituzionala diglosiari gorazarre egiten dion diskurtsoa zabaltzen hasi da, eta hori, teorikoki hutsala eta zentzugabea izateaz gain, euskarentzat atzerapauso arriskutsua dela argudiatzen du. Adi irakurri beharreko artikulua, dudarik gabe.

Zenbaki honek badu zer irakurria eta zer hausnartua, beraz, dela atzekoz aurrera edo aurrekoz atzera.

EUSKAL KULTURA 2015

11 Euskal kultura hil da,
biba euskal kultura!
Danele Sarriugarte

25 Paris ere munduan dago
Hedoi Etxarte

43 Iñigo Astiz
Alberto Barandiaran
Leire Palacios
Jon Eskisabel
Haizea Barcenilla
Josu Goikoetxea
Nora Arbelbide
Iñaki Lazkano
Zaldieroa
Asisko
Exprai
Marko

Danele Sarriugarte

Euskal kultura hil da, biba euskal kultura!

2015eko kultur balantzea egiteko eskatzen dizute eta ezin duzu ezetz esan, ez duzu ezetz esan nahi, bata dela bestea dela; zorionez, gero eta apalagoa da, ia ez nabaritzekoa, baiezkoen osteko zirrara, damuarena-edo, zeure buruari gaztigatzearena azkarregi esan zenuela baietz. Ia ez nabaritzeko eran sentitu arte arindu da, berdin, sekula egin ez duzun gauza bati heldu aurreko bertigoa, aurrekoek, zure egoeran, zer egin ote zuten obsesionatzeko joera hori, zerbait zeurea egin nahi izatekotan ez zuena ezer askorako balio, eta are gutxiago balio zuena zeure buruari eta iritziei dagokiena aitortzeko, aurrekoek hain ondo idatzitakoen pisuak irents baitzintzakeen erabat. Baina, esan bezala, joanak dira horiek, eta jaio zaituen belaunaldi/gorputz zehatzaren antsietate eraikiaren kasik arrastorik gabe has zaitezke idazten, behingoz, balantze hori.

Arazoa, baina, bada baita ere denbora, hori ez da den mendrenik aldatu, denbora-eskasia, noski; badakizu, egunerokoari bere kasa uztekotan, gurpilak harrapatuko zaitu, zerbait egin nahi baduzu, denbora atera ere atera egin beharko duzu, aldez edo moldez. Bidaia bat egiteko astia bildu duzu, beraz, hitzaldi batean parte hartu behar zenuela aprobetxatuta astebete erreserbatu, jakin badakizun arren Interneten garai honetan,

Euskal kultura hil da, biba euskal kultura!

ordenagailua edo beste edozein pantaila hatuan eramanda, emailak erantzun, itzulpenak bidali, elkarrizketak egin ahal izango dituzula, atoan; baina 2.000 kilometro inguru dago zure etxearen eta Berlinen artean, bide, mendi eta eraikinez betetako 2.000 km geografiko ukigarri, eta bada zerbait.

Eta, gainera, uste baino lehen hasi zara lanean, nahiz eta 2.000 km tangible horiek ez dizuten eragin zeuk espero zenuen bezala, bi hegazkin hartu dituzu bi autobus hartu izan bazenitu legez, ordutegi-alderik ez, estralurtar eta zaugarri sentiarazten zaituzten hizkuntzarik edo kultur ohiturarik ez. Esan bezala, uste baino lehen hasi zara lanean, iluntzeko hitzaldiaren ostean, afalorduan bertan, oraindik ez dakizun arren, xuxen, non zauden. Aspalditik hirian bizi diren euskal herritarrek kolpez galdetu dizute ea zer plan daukazun aste honetan, ea joango zaren monumentu hau ala harako museo hura ikustera. Ezetz esan diezu, artikulu bat amaitzeko asमतan etorri zarela egiatan, 2015eko kultur balantzea egin behar duzula Jakin aldizkarirako. Boteprontoan galdetu dizute ea zer esango duzun, badakizu, interesa daukate, beraiek urrun daude eta jarraitzen saiatzen dira, ahal den heinean, baina...

Diagnostikoa argi

Izenburua, behintzat, badaukat, esan diezu. Izenburua eta tesia, edo diagnostikoa. Aro bat amaitu dela euskal kulturaren eta bagabiltzala gauza berriak eraikitzen, artean erabateko formularik asmatu gabe, baina oraindik ere aje astunak daramatzagula bizkarrean. Edo, ajeak baino, garai batean ezinbestekoak eta eraginkorrak izan ziren moduak baliatzen tematzen garela, betierekotuta, eguneratu gabe. Adibideak nahi dituzte, noski, galdetzen dizute ea non ikus dezakezun hori, ez ote den oro har zibilizazio-amaiera jeneralagoaren zantzu. Euskalgintza aipatu diezu, hori ere bai baitaukazu garbi, Jakinek eta UEUK elkarlanean antolatutako udako ikastaroaz nahitaez jardun behar duzula ('Euskara, estatugintza eta nazio-gintzaren erdian'), erakusgarri gisa. Izan baitzen zerbait.

Zer, streaming bidez jarrai zitekeen hori? Hara hor. Horixe bera. Ikastarotik etxera zindoaztela, zu baino zaharragoek, euskal kulturaren bueltan zu baino askoz luzeago daramatenek esan zizuten urteak zirela ez zela horrelako eztabaidarik pizten euskararen aferarekin, lehenengo mahai-inguruaz ari. Solasaldi horretan presenten izan ez baina biharamuneko saioan hitz egitea egokitu zitzaion Andoni Olariagak ez zuen gaizki definitu kanpotik ikusitakoa: «atzo, hemen, heriotza-akta bat sinatu zen».

Gisako dokumentuak izapidetu orduko, ordea, hainbat sintoma nabarituko ziren alde zurretik. Giroan bazegoen zerbait, kristalizazio baten aurrean gaude, ezer baino gehiago. Irudi batean laburbildu beharko bazenu, langintza erraza zeneukake, profesional batek egina duelako honezkero, Josevisky marrazkilariak egin zuelako aurtengo apirilean, *Argia* astekariko *Larrun* hilabete-kariaren azalean. Agerkariaren grazia ere ez zen makala, 'Euskalgintza: berri ala hil',¹ eta izen horren pean zetorren dozena bat lagun, manifestazio antzean, griskarak denak, barrutik koloretako beste pertsona batzuk ateratzen zitzaizkiela, azala mudatuko balute bezala, sasoi pasata. Baten batzuk aise ezagutzeko daude: lehen planoan, Txillardegiren barrutik irteten da Lorea Agirre, eta ez da kasualitatea, noski.

Txillardegik bere garaian indarrean ziren zenbait ikuspegi linguistiko eta politikorekin apurtu zuen (ez berak bakarrik, baina ikurrak behar ditugu), eta kontrakarrean proposatu beste batzuk, erotzat hartu zirenak. Gaur egun ezin ukatzen da, baina, nola balizko proposamen ero haiei esker ari zaren kulturaz modu honetan idazten, nola segitzen dugun, azken batean, hizkuntza hau erabiltzen, bizirik iraunarazten. Diktaduraren ilunean jardun zuen Txillardegik, debekuaren,

Aro bat amaitu da euskal kulturaren eta bagabiltza gauza berriak eraikitzen, artean erabateko formularik asmatu gabe, baina oraindik ere aje astunak daramatzagu bizkarrean

Euskal kultura hil da, biba euskal kultura!

isilpekoen eta ageriko zapalkuntzaren boladan. Ideia handi eta erabatekoen garaian, guztia egiteko zegoenean, beraiek egiten ez bazuten inork egingo ez zuenean.

Bestelakoak dira Agirrearen parametro historikoak, beste-lakoak ere hizkuntzaren borroka biziberritzeko proposatzen dituen gakoak, baina, zure arabera, berbera izan daiteke urgentzia, moldeak aldatzekoa, zenbait bidetan sakontzekoa. Mugikorrera ekarri duzu Euskararen egunaren harira eta Anton Abbadia saria eman ziotela-eta Kike Amonarrizek adierazitakoa:

Badaukagu inertziak puskatu eta jauzi kuantitatiboak ere eman beharra: komunikabideetan, erabileran, lan munduan... Ezagutzan iritsi gara kopuru txukunetara, baina aurrerabide hori –hobetu behar dena– erabilerara pasatu behar da. Hor denok azertu behar dugu non gauden, eta zer egin beharko genukeen gure eragina handitzeko. Denok sumatzen dugu iritsi garela muga moduko batera, eta aurrera egiteko aldaketak behar direla, eta sakondu behar dela egindako lanetan.²

Horri gehitu nahi izan diozu Lorea Agirrearen bideo-pusketaxo bat:

Hemen beste diskurtso bat behar da. Nik jaso dudanak, identitarioa, euskara Europako hizkuntza zaharrena dela, niri balio izan dit, baina hurrengoari dagoeneko ez. Diskurtso berriak sortu behar dira, edo zaharrak errekupearatu.³

Ongizate estatuaren gainbehera-garaian dihardu Agirrek, hizkuntza normalizatzeko neurriak beharrezko direnean baina ez aski, herritarren prekarizazioa eta zapalkuntza suelto banatzen denekoa, batzuei eskolan ikasitako euskararen eskubide linguistikoak eta bestetzuei zuzenean toki duin batean bizitzekoa urratzen zaizkien sasoi batean. Testuinguru horretan hizkuntza-eskubideak eskubide sozialekin lotzea proposatu du Agirrek (Joxe Azurmendik orain dela hamarkada batzuk proposatutakoari tiraka), lokaztea (putaren ahoa aditzean salbatuko zela euskara zioen Arestik). Horrez gain, feminismoari zenbait ideia hartuta, emakumeen

eta euskaldunen egiturazko zapalkuntzak antzeko mekanismoak baliatzen dituenaz, Agirrek uste du azken horiek ere antzeko estrategiak balia ditzaketela. Adibidez, ahalduntzea. Argi geratu zen, aurtengo Korrikaren amaieran irakurri eta Euskal Herrian luze-zabal hedatu zen mezuan, uhin digitalen bidez: «Nor gara? Bagara nor. Ez gara menpeko perpausa».⁴

Euskaigintzan dabiltzanek ez ezik beste zenbaitek ere egin dituzte, euskararekin lotuta, pizgarriak suertatu diren gauzak. Gogora ekarri dizkiezu, seguru izango baitzuten horien berri, atzerrian ere. Akordatzen Gaizka Garitanok egindakoarekin? Eibar futbol-taldeko entrenatzailea, Almerian, partidaren osteko prentsaurrekoan. Kazetari baten euskarazko galderari euskaraz erantzuten hasi eta, gainerako kazetariak kexuka hasiak zirela ikusita, altxatu eta ospa egin zuen. Akordatzen Lutxo Egiaren performancearekin? Hilabete batez Bilbon bizi izan zen soilik euskaraz eta esperientziaren berri eman zuen blog batean.⁵ Nazkatu eta alde egiten duena eta eguneroko hizkuntza-praktika problematizatzen duena beste nonbait kokatzen dira, orain arte nagusi izan den ez bezalako posizio batean. Ez dute eskatzen ez baimenik ez barkamenik, euskaraz aritzeko eta aritzeagatik.

Bestelako kultur politiken beharra, ardatza geurean

Eta sormenaren arloan, zer? Literaturarekin izan du zerikusia Berlingo ekitaldiak, horrexegatik zaude zu hemen, zure alderdi artistikoa dela-eta, beraz, ez da harritzekoa afaltiar euskalberlindarren jakin-nahia, kontuaren harira, ea zure izenburuak, hipotesiak edo diagnostikoak balio duen horretarako ere. Baiezkoan zaude, zerbait hil dela, eta hor ere gaudela haize freskoen eta ideia berrien atarian. Ekoizpenaren beraren aldetik bainoago, akaso, batez ere, moldeei dagokienez, eta, zehatzago, ekoizpen hori ahalbidetzen duten azpiegituren harira.

Adituko zenuten, seguru asko, Euskadi Sariarena, ala? Urrian jakinarazi zituzten irabazleen izenak; horietako batek

eman zuen bereziki zeresana. Izenak, edo, areago, uko egiteak, edo zuk interesgarriago deritzozunez, uko egiteko gutunean aipatzen zirenek. Mikel Peruarenak azpimarratu zuen gaur egungo lehiaketa-ereduak, Euskadi Sariak bezala lan bakarra goستن duena eta horren idazleari diru-sari majoa eman, ez duela egiatan euskarazko sormena hauspotzen laguntzen. Aitzitik, kontuan hartuta euskal idazle (eta jar genezake berdin sortzaile) gehientsuak ez direla sortzen duten horren etekin ekonomikoetatik bizi, bestelako neurriak egokiagoak lirake, adibidez, sortzaileentzako estatutu fiskal bereziak sortzea edo errenta-aitorpenaren puska bat itzultzea.⁶

Mugikorrean azkar batean dokumentua deskargatu eta hitzez hitz irakurri diezu gutunaren amaieran datorren gogoeta bat, zehatza eta zorrotza:

Literatura sari nazionalen eredia inguruko hizkuntza hegemonikoek darabilten ereduaren parte bat da, eta ez dut uste gure hizkuntza txiki, gutxiagotu eta ez-normalizatuari ongi egokitzen zaizkionik.⁷

Esaldia irakurtzen amaitzearekin bat afaltiarretako batek lehenago esandakoari heldu diozu, beste zerbaitez ari zinetela aipatu baitu badela garaia geure buruari so egin eta bertan

Bada garaia
geure buruari so
egin eta bertan
ipintzeko ardatza,
aldebakartasunez
aritzekoa, jo eta lepoa
zeharo tortikulisak jota
amaitu aurretik

ipintzeko ardatza, aldebakartasunez aritzekoa, jo eta lepoa zeharo tortikulisak jota amaitu aurretik, besteek dagitena lehenestearen lehenestear (‘geure buru’ hori xuxen zer den zehazteko legoke, noski, baina hurbilketa gisa esan dezakegu ‘geure’ horretan bil gaitzkeela, askotariko arrazoiak medio, gaur egungo egoera soziopolitikoarekin bat etorri ez eta beste zerbaitez eraikitzeko gogoz gaudenak, norabide jakin batean). Ardatza norbere buruarengan kokatu edo norbere nahiak aintzat hartzearen

hori, kurioski, agertu zen beste idatzi publiko batean ere, Peruarenarena baino zertxobait lehenago, irailaren 30ean, itzultzaileen nazioarteko egunean. Ospakizunaren kari, EIZIEk, Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretteen Elkarteak, aldarria plazaratu zuen, eta bertan, itzulpengintzaren garrantzia nabarmentzeaz gain, gabezia bat azpimarratu zuten, ondo zehaztutako itzulpen-politika baten falta, alegia:

Bestela esanda, ondo definitua izan zer, nola, nork, zein baldintzatan... itzuli behar den [...] eta, behin horiek definituta, behar besteko baliabideak jarri hori guztiori gauzatzeko.

Zertarako? «[...] gurea ere kultura-hizkuntza izan dadin».⁸

San Jeronimo eguneko prentsaurrekoan zinela ez zitzaizun zeharo arrotza suertatu Mikel Garmendia EIZIEko lehendakariak aldarrikatutakoa, garaitsuan antzeko zerbait kontatu baitzizun Maria Colerak, euskaratiko itzulpenari buruz egindako erreportajerako elkarrizketatu zenuela-eta. Pasarte hori ere mugikorrean pantailaratu eta ozen irakurri diezu:

Hizkuntza txikiak itzultzeko garaian gakoa da zer sistema literario hartzen dituen erabakiak, horrek guztiz baldintzatzen baitu itzultzen dena, itzultzen denaren harrera... Beraz, noren esku dago? Hizkuntza txikiaren literatur sistemaren esku ala hizkuntza txikiaren metropoliaren esku? Metropoliko sistemak bere baitako ale exotikoak kanporatzeko borondatea izan ohi du, zentralitateari kutsu exotikoa ematekoa. Euskararen kasuan, adibidez, sarri zubi-hizkuntza bidez egiten dira itzulpenak, gaztelaniaren bitartez, eta itzuli diren gauza askok ez dute islatzen euskaraz esaten den gauza berbera: harremana baldintzatua dago, eta otzandua.⁹

Beraz, esan bezala, bestelako politikak behar ditugu literaturan ere, besteak beste kontuan hartu behar dugu itzulpengintza sistemaren parte bezala, eta horri garrantzia eman, eta gero badago beste auzi hori ere, gazteek ez dutela idazten, bekaren batek hauspotuta ez bada, akaso nagia egotzi eta «gaur egungo gazteek galbidera garamatzate» modukoak esan baino analisi zehatzagoak egin beharko genituzke; eta, noski, diru publikoarena ere hor dago, ez dut berriz errepikatuko Peruarenak aski zehatz esan zuena, amaitu duzu bakarrizketa.

Literaturaz kanpoko arteak, beti azken buruko

Azkenik kontzentratu dira berritsuenak, nor bere platerean, falafelak oro har, eta zenbait dilista-zopa. Bakea emango dizutela uste duzu, lañoa zu. Laster eten da atsedendia, goxokiak eskatu baitituzue aurreko janari minen ondorena baretzeko-edo. Orain arte larregi hitz egin ez duen batek esan dizu bera antzoki batean dabilela lanean, eta bertan antzerki tradizionala ez ezik arte performatiboak ere erruz lantzen dituztela eta ea horrek zerbait dakarkizun gogora, berak dakienagatik oraindik ere Oteizaren irudi abstraktuak dira nagusi euskal iruditegi estetikoan, eta antzezlanak taulara iritsi iristen diren arren, antzerkigileek ere ez ote dituzten literatur sortzaileek baino are baldintza kaskarragoak pairatzen, beti bazterrean, gainera.

Ados, esan diozu, eta ondoren aitorea egin, azken batean, zu zeu ez al zara, bada, arteen hierarkia horren adibide erakusgarri bat, nola euskal kulturaz berbetan hasita hizkuntzaren kontura jo duzun lehen-lehenik eta ondoren literaturara? Itzulpengintza aipatzeak salbatu zaitu, momentuz, gipuzkoar hegemoniaren infernura joatetik. Edonola ere, kezkatzen zaituela gaiak, ez duzula gehiegi kontrolatzen ere, ez zenekiela nola sartu... Berlinerako bidaia honen ondorioz, hain zuzen, etxepeko kultur etxean hastekoa zen estreinaldi bati huts egin diozula, eta baietz, kezkatzen zaituela gaiak. Are, kultur politika berriena hizpidera ekarri izan duzula lankideren batekin, antzerki-mundukoa bera, eta esan dizula nola beraiek beti aipatzen duten kontua, bereziki igartzen baita aldea, Iparraldean ibiltzen diren taldeekikoa, zentzu horretan abaro abegitsuagoa baita *la république*. Berriro ere, hala ere, ekoizpen aldetik itzel dabiltzala oholtzetan, badabilela jendea, eta gogoz gainera, badoazela ikusleak ere, eta egarriz gainera. Aurten estreinatuta direla hamaika obra, eta Durangoko Azokaren harira, adibidez, antzerki-maratoia egingo dutela, eta antzerki profesionalagoa ez ezik amateurra ere sasoi betean dagoela ezin ukatuko dugula. Haatik, aspaldiko

aldarrikapen batek (besteak beste) hortxe dirauela, asegabe, Euskal Herrian eta euskaraz aukerarik ez baita goi-mailako antzerki-hezkuntza jasotzeko. Horrek dakarren guztiarekin.

Artearen bueltakoak zuzenago kezkatzen zaituela aitortu diozu antzokiko langileari, zertxobait gehiago ere ezagutzen duzula esparrua, dena esatera. Irakur-zalea eta ondorioz ardurak idazketaren bidez adieraztekoa izan zaren arren beti, alegia, izokin bat bazina zure erreka literatura litzatekeela, metaforiko-edo ipintzearren, berdin sentitu izan duzula beti

arte bisualetan ari zirenekiko lotura, eta lotura esatean esan nahi duzu identifikatzen zirela haiek egiten zutenarekin, zuzenean zuri buruz zihardutela, zurekin ari zirela hizketan sentitu izan duzula: 70-80ko hamarkadetako artista estatu-batuarren lanak, Cindy Sherman, aurrean bertan Bartzelonako erakusketa baten bidez ezagututako margolari italia-

rra, zendu berria dena, Carol Rama, Artelekuko harrobian abaro hartutako sortzaileak, Itziar Okariz...

Jakitun zara, hala ere: jende askok Okarizen berri izan zuen, estreina, Durangoko Azokako kartela egin zuelako iaz. Aipatzekoa iruditzen zaizu hemen artearekin gertatzen dena, nola 60ko hamarkadan arte abstraktua egiten zuten artista batzuen lana erabat barneratu duen jendeak, nola suertatzen zaion hunkigarria oraindik ere, euskal iruditeria kolektiboaren ikur, eta nola 40-50 urte beranduago sortzen denak ez duen ia oihartzunik. Aipatzekoa iruditzen zaizu beste zerbait ere: nola hartzen den arte garaikidea gauza esnob gisa, ulertezina, gizartetik apartekoa, sarritan ezagutza faltatik, sarritan Guggenheim edo Tabakaleraren moduko egitasmo erraldoiekin lotzen delako. Badu loturarik, ezin uka, baina hori ez da hemen sortzen den arte garaikide bakarra, inondik ere.

60ko hamarkadan arte abstraktua egiten zuten artista batzuen lana erabat barneratu zuen jendeak, eta 40-50 urte beranduago sortzen denak ez du ia oihartzunik

Euskal kultura hil da, biba euskal kultura!

Adibide bat baino ez da, zer-nolako harrera daukan gu-rean, baina adierazgarria da, oso. Ekar zenitzake bestelako hamaika baina orain oso gutxi irakurri duzu azken hau eta fresko daukazu memorian. Consonni Bilboko arte ekoizte-txeak sustatutako ekimen baten harira (LaPublika) zutabea idatzi zuen Igor Susaeta kazetariak *Berria* egunkarian. Ez zitzaion ekimena gustatu, eta proiektuaren webgunea oso-rik gaztelaniaz zegoela salatu zuen (salagarria baita, baiki). Honelaxe laburbildu zuen mezua:

Ez ote dago arte garaikidea bera lokatzetan trabatuta... Artearen bidez espazio publikoak sortzea asmo ekimenak, eta mendi irteerarako deialdia mugatua: bi talde, hamabost lagunekoak gehienez. Ba ote du arte garaikideak herritarrengana heltzeko benetako interesea? [...] Mugez gogoeta egitea du asmo LaPublikak, baina ekin-tza soilak direnak diskurtsoaren hitz hanpatuekin betez, arte ga-raikidea ez ote dabil lokazten eta bere potentzialitatea mugatzen?¹⁰

Afaltiarrei galdetu diezu: *gingo ote genuke galdera hori bera literaturarekin? Gustatu ez zaigun eta zilegitasunez kritikagarria deritzogun liburu baten oinarrian literatura garaikidea zaku bakarrean sartuta epaitu?*

Esan bezala, Susaetaren jarrera adierazgarria da, baina ez duzu uste bere kontu pertsonal bat denik, huts-hutsean. Amildegia dago euskal kulturaren eta euskal artearen artean, salbu eta oso txertatua dagoen artea ez bada (Oteiza, Zumeta, Bas-terretxea). Bestelako garai historiko eta soziopolitiko batean sortu zen eta txertatu zen arte hori, eta balantze honen bidean etengabe argudiatu duzu, hain zuzen, garai bat bukatzen ari dela, besteak beste, arte hori sortu zen eta arte hori euskal iruditegiaren parte bihurtu zen garaia. Garai berriek estetika berriak behar izango dituztela ere uste duzu.¹¹ Bestela, *malo*.

Artearekiko harremanean, iruditzen zaizu, mendeko kultura bat izateak badu eraginik, nola ez. Okela Sormen Lantegiko Irati Urrestarazuk argi utzi zizun, ekaineko erreportaje batean:

Euskal kulturaren eta Euskal Herrian guztia defentsa-posiziotik abiatuta egiten da. Hortaz, edo egiten duzu arte bat Oteizarena-eta

bezalako, Euskal Herriaren eta hizkuntzaren defentsarekin esplizituki lotzen dena, edo jai daukazu.¹²

Erreportaje berean, Haizea Barcenillak aletu zituen artearekiko jarrera sozialak aldatzen hasteko zenbait gako:

Hasteko, dibulgazio-lan gehiago egin beharko litzateke, zientzian bezala. Instituzioek programa bereziak eta ondo pentsatuak antolatu beharko lituzkete, artea jendearengana iristeko baina ez modu paternalistan, kontua ez baita jendea ekartzea ardiak balira bezala. Mega-instituzioak egin ditugu eta askoz inteligen-teagoa izango litzateke instituzio txiki eta tokian tokikoak egitea eta horiek testuinguru zuzenarekin lan egitea. Artista gazteak erakusten hasteko erreferentziazko toki bat ere beharko genuke; Arte Ederren Museoa aukera galdu bat da, neurri ertaineko erakustareto bat baitauka, aproposa. Azkenik, elkarrizketan hasi behar ginатеke artearen mundukoak eta kultur gileak, kezkak konpartitu eta elkar aditzeko.¹³

Solasaldiari buruzko azken puntua arte guztietara ekar genezake. Kalterik ez liguke egingo elkar ezagutzeak; dantzari, bertsolari, antzerkigile, idazle, artista, kultur kazetari eta abarrak biltzeak; azken batean, gutxi izatea ez da beti kalterako izango, eta horrelako bilera baterako nahikoa genuke BECeko areto ertain batekin.

Always look on the bright side of life

Kafea, kopa eta honezkero purua ere erretzear zaudetela, azken eskakizuna egin dizute afaltiarrek. Laburbildu dezazula kultur balantzea lauzpabost txiotan. Eta zuk jaramon egin, azken batean ondo etorriko baitzaizu, hondarreko gogoetak biltzeko.

Zerbait etortzekotan, desira izango du sorburu

Euskal egoerari buruz aritzean, luzez, sufrimendua izan dugu sentipen nagusi, agonia. Zalantzarik ez, arrazoiak izan dira, baina agian ahalegin handiagoa egin genezake jarrera horri buelta emateko. Hil egingo garelako sufrikario luzea

Euskal kultura hil da, biba euskal kultura!

gorabehera, gainera, jendeak jarraitzen du bizitzen eta gauzak sortzen, euskaraz, hala nahi dutelako. Bai, bai, nahi dutelako, gogoz daudelako, eta ez Aitorren hizkuntz zaharra salbatzeko sakrifizio hutsez. Hizkuntza-eskubidea, azken batean, ez baita soilik mediku euskalduna izango duzula bermatzea, ezpada, baita ere, hizkuntzarekin gozatzeko aukera ziurtatzea. Halaxe atera dira argitara, aurten, hamaika proiektu zoro eta eder, besteak beste: *Euskal Harriaren ABDak*, *H28 aldizkari sare-tirikoa*, *Busti* emankizuna, *Lekore* literatur aldizkaria, *Karmelo Bizirik* ekimena, *Gure genealogia feministak* liburua...

Abegikorrak izan daitezke bazterrak, bertan batuz gero

Aurtengo ekimen interesgarrienetako bat aipatzeko utzi dugu balantze orokorrean, ez baitzen zehatz-mehatz kulturala, esparrua nola definitzen duzun. Hala ere, itxaropen handiak piztu zituen Alternatiben Herriak. Garrantzitsua da bertan bildutako jendetza, baina are garrantzitsuago ekimenaren muina, bazterretan gaudenok, elkar hartuta, alternatibak eraikitzekoa, geure kasa, datorkigun gau neoliberal eta patriarkalaren aurrean. Era berean, horretaz dihardute, bazterretan elkartzeaz, feminismoa eta euskalgintza lotzen dutenak (Idurre Eskisabel, Mari Luz Esteban, Onintza Irureta). Horretaz ziharduen Gora Gasteiz! ekimenak ere, helburu eta ibilbide nahiko zehatzarekin, gisako planteamendua sustatu baitzuen. Eta horretaz dihardu Ernai gazte antolakundeak eta Topatu gazte proiektu komunikatiboak aurten ondu duten *Gure kabuz ala hil* dokumentalak ere, alternatiba ekonomiko burujabeetan jarrita arreta.

Zaharrak berri?

Aurten hizpidera ekarri dira hainbat galdera, euskal identitateaz, euskaraz, estatuaz, hamaika aldiz eztabaidatu direnak, lehenago. Ez dira, ordea, zaharrak berri. Egoera-aldaketa hain demaseko baten aurrean, beharrezkoa da, are, ezinbestekoa, betiko galderei erantzutea, ez baitira sekula agortzen,

baina erantzutea kontuan hartuta nola aldatu den egoera eta ea zer dagoen berririk, bai baitago horrelakorik. Analisia etengabe eguneratu behar da, zehatz eguneratu ere, eta horren arabera egin irakurketak, ezarri helburuak. Kulturaren esparruan, ezin bazter uztekoa da Twitterrek eta Internetek oro har izan duen eragina, hasteko eta behin, komunitate nahiko sendo bat sortu da-eta bertan.

Bertan goxo egotea ez da betirako

Defentsa-posizioa hasiera batean ez da samurra, baina gero, zenbait helburu erdietsita, ohitu daiteke bat, hor irautera. Aursardia falta zaigula, horixe entzun diot ikertzaile bati baino gehiagori, euskal komunikabideez ari. Eta horretara etorrira, izena aldatzeke izanari sekulako buelta eman dion aldizkari bat badaukagu: *Argia*. Estitxu Eizagirre zuzendariak argi azaldu izan du beren apustua: sinesten duten ildo horietan zorroztu, objektibotasunaren tranpari uko egin eta kaze-taritzza konprometitua sustatu. Kritika egin dietenean, oso kokatuta daudela, ez dutela euskaldun guztiak aseko dituen aldizkari bat sortzen, umorez erantzun dute: zorionez, ezinezkoa dela hori, euskaldunak oso anitzak direlako, aldizkari bakar batek ezin izango dituelako inoiz denen nahiak ase.¹⁴

Euskal kultura hil da, biba euskal kultura! Azpimarratu dezagun biba hori

Azpimarratu dezagun aldaketen potentzialtasuna, atzean uzten ari garenarekiko nostalgia antzuaren aurka. Azpimarratu dezagun segurtasunik eza balio positibo bat dela, agonian goxo egoteari utzi, beti defentsiban, eta eraikitzen hasteko aparteko abagune. Ez gaitzala noraezak, aurretiaz xedatutako biderik ezak izutu (gainera, beti dago heldulekurik). Azpimarratu dezagun aldaketa-garai hau dela suerta lekigukeen bizialdi interesgarrienetako bat. 🍷

Euskal kultura hil da, biba euskal kultura!

Oharrak

1. www.argia.eus/argia-astekaria/2458/euskalgintza-berritu-ala-hil (azken kontsulta: 2015-12-09).
2. www.berria.eus/paperekoa/1781/010/001/2015-12-02/lehen_pausoa_eman_dugu_bidegurutzera_iritsi_garela_ohartzea.htm (azken kontsulta: 2015-12-09).
3. www.youtube.com/watch?v=8YHKInv4Vi4 (azken kontsulta: 2015-12-09).
4. www.argia.eus/albistea/korrikako-lekukoan-eskuz-esku-euskal-herria-zeharkatu-duen-mezua-bagara-nor (azken kontsulta: 2015-12-09).
5. www.berria.eus/blogariak/transitoak (azken kontsulta: 2015-12-09).
6. www.berria.eus/albistek/115487/uko_baten_arrazoiak.htm (azken kontsulta: 2015-12-09).
7. *Ibid.*
8. www.eizie.eus/Jarduerak/bestelako_egitasmok/Itzulpengintzaren_eguna_2015 (azken kontsulta: 2015-12-09).
9. www.argia.eus/argia-astekaria/2474/itzulpengintza (azken kontsulta: 2015-12-09).
10. www.berria.eus/paperekoa/1973/046/001/2015-10-25/lokatzetan_trabatuta.htm (azken kontsulta: 2015-12-09).
11. Artikulu honetan ez da musikarik aipatu, espazio faltan. Hala ere, artearen antzekoa da egoera kontu batean behintzat, hain zuzen garai soziopolitiko zehatz batean sortutako doinuek dirautela gure iruditegian nagusi, bestelako doinuak sortu eta are zertxobait zabaldu badira ere.
12. www.argia.eus/argia-astekaria/2465/arte-plastiko-eta-bisualak (azken kontsulta: 2015-12-09).
13. *Ibid.*
14. www.youtube.com/watch?v=6KMTITdeUNc (azken kontsulta: 2015-12-09).

Paris ere munduan dago

Tipulen hiria larrialdi egoeran

Eric Hazan-en (Paris, 1936) ama palestinar apatrida bat izan zen, aita judutarra. 1998an La Fabrique argitaletxea sortu zuen.¹ Hazan FLNren aldamenean egon zen Aljeriako gerran, Medikuen Elkarte Franko-Palestinarraren sortzaileetako bat izan zen –Libanoko gerran egon zen lanean–, egun Palestinari buruzko Russell Tribuna-leko kidea da (Hazan, 2011).

Hazanek uste osoa dauka azken bi mende luzeetan Paris Frantziako gerra zibilaren guda zelaia izan dela: aristokraten eta *sans-culottes*-en arteko borroka hori, aldian-aldian errepikatzen dena (*idem*: 12). Frantzia zentro indartsu bat eta periferia gero eta urrunagoekin eraiki da. Denaren sorburua hiriburuan dago, egitura bera daukalako. Paris geruza konzentrikoekin hazi da «tipula bat bezala, harresi batetik besterako erritmoarekin»² Filipe Augustoren harresitik (1165-1223) Georges Pompidouren (1911-1974) zirkunbalaziora. Ingurubideari *péripherique* edo *périph* ere esaten diote paristarrek, Paris eta inguruko udalerriak bereizten dituen 35,04 kilometroko gerrikoari: asfaltozko porlanezko kotxezko harresiari.

Larrialdi egoera ezarri du François Hollanden gobernuak azaroaren 13ko atentatuen ostean: Frantzia metropolitarrak guztirako. Aldeko 551 bozka, kontrako 6, abstentzio bakar bat. Azken mundu gerratik lehenengo aldia hedadura geografiko horrekin.

Baina, zer da salbuespen egoera egungo kapitalismoaren zentroko herrialde batean?

AEBetako segurtasun nazionaleko egoera paisaia geopolitiko batean posizionatutako gerra makina bat da. Aurki daitekeen etsai bat izan behar du botereak zilegitasun itxura izan dezan; bere erronka nagusia etsaia desager dadila da. Baina, gerra egoera batean, bai Gerra Hotz batean, edota orain gaizki definituta dagoen eta erabatekoa den 'terrorismoaren aurkako gerra batean', ezarri den 'larrialdi egoera' herritarren eskubideak eta askatasunak bertan behera uzteko justifikazio bat da.³ Legezko prozesurik gabe behin-behineko atxiloketak eta espetxeratzeak justifikatzen ditu. Superbisio edo ardurarik gabe hil edo bonbardatzea justifikatzen du.⁴ Sekretua, zentsura eta informazioaren akumulazioa eta diseminazioa justifikatzen ditu. Estatu praktika horiek guztiak totalitarioak dira, noski (Buck-Morss, 2010: 58).

Frantzia ezarritako salbuespen egoeraren aurrekaria 10 urte lehenago izan zen –azaroko lehenengo hamabostaldian ere bai–, 2005eko urrian eta azaroan «gaztedi ultraperiferiakoaren matxinadak gobernu emergentzia egoera deklaratzera behartu zuenetik» (Hazan, 2011: 22). Hamar mila gaztek parte hartu zuten gertakarietan, hamabost milak asko jota. Hamar-hamabost laguneko taldetan elkartuta, «errebolta bizimodu baten jarraipen gisara aurkeztu zen, banda batena, tribu batena, *posse* batena bezala» (Dell’Umbria, 2009: 9). 6tik 7rako gauean, mila eta lauhun kotxe erre zituzten ordu gutxitan. Estatuaren bulegoak erre zituzten, postaren furgonetak, armaz goraino zeuden poliziak erasotu zituzten. Baieztapenik gabeko ukapen bat zen. Ez zegoen proiekturik. Frantziak II. Mundu Gerraren osteko *hogeita hamar loriatzuen* ostean izan zuen proiektu sozialaren eta errelatuaren frakasoaren. «Clichyn afera ez zen musulmanak zerbaiten kontra zeudenik, baizik eta gazteak nazkatuta zeudela, haien bizitzaz nazkatuta, gobernuaren kontra zeuden. Ez zegoen musulmanik», zioen Clichyko gazte batek 2006an (*idem*: 10).

Le Penek esan zuen ez zela mugimendu musulman integrarik, «intsurrekzio anarkista» bat zela. Islamaren aditu batek Parisko egunkari bati esan zion errebolta ez zela

integrista, «baizik eta anarkista» (*idem*). Suaren bidezko elkartasun olde bat hedatu zen Frantzian. Telebistaren mediazioaren bidez, amets frantsesera gonbidatu ez zituztenek euren burua ikus zezaketen pantailan, eta eurekin aliantza osatzen zuten konstelazioen berri jasotzen zuten. Tipularen kanpoko azalak batuta.

Eta bai, bada Frantziako larrialdi egoeren kronologian periferiarekin lotura zuzen bat. 2005aren aurretik, soilik Aljeriako gerran –1960ko hamarkadaren hasieran– ezarri zuten larrialdi egoera metropolian: koloniak ziren tipularen azken geruzak. 2005ean ez zen Europako frantziar estatu guztian ezarri larrialdi egoera: 25 departamendutan soilik, Paris ingurukoetan bereziki.

Ordea, Aljeria eta Parisko aldiriak lotzen dituen ziklo horren erdi-erdian egon zen beste salbuespen egoera bat: kolonietan. 1985ean emergentzia egoera deklaratu zuten Kaledonia Berrian, urtarriletik ekinera: kanakiarren askapen mugimendu sozialistarentzat urte zentrala izan zen. Urtarrilaren 12an jendarmek Eloi Machoro independentista hil zuten eta segidan ezarri zuten larrialdi egoera. Orduko lehen ministroa Laurent Fabius zen, egungo atzerri-ministroa, eta gatazka hartan agintaritzaren zuzena izan zuen. Fabius, Siriako matxinoak armatu eta 2012ko abuztuan «Baxar al-Assadek munduan egotea ez duela merezi» esan zuena. Eta Al-Nusra Fronteak (Siriako Al-Kaedak) lan ona egiten duela adierazi: *du bon boulot*.

Paris, 2015eko urtarrila: Mendebaldearen karikatura

Charlie Hebdo aldizkari satirikoaren egoitzan bi jihadistak frantses sartu eta 11 lagun hil zituzten –zortzi ziren aldizkariko kolaboratzaileak–. Ekintzaileak Chérif eta Saïd Kouachi (Paris, 1980/1982 – Dammartin-en-Goële, 2015) anaiak ziren. Afganistango eta Irakeko gerraren aurkako oposizioko kideak eta 2005eko auzuneetako liskarretan parte hartzeagatik zigortuak eta kartzelatuak. Tipularen kanpoko azala eszena politikora

itzuli zen hamar urteren buruan. Ukapenetik proiektu uni-
bertsal baten partaide izatera. Islama mespretxatzen zuen so-
ziologiatik islamaren bertsio totalera. Frantziak zortzi herrial-
detan egin ditu interbentzio zuzenak edo zeharkakoak azken
hamarkadan: ez da gerraren aurkako inolako mugimendurik
egon Frantzian. Langabezia indartu da eta estatuaren egitura-
keta krisi sakonean dago. Gaurko Alderdi Sozialistak esaten
duena berrogei urtez esan du Fronte Nazionalak. Jean-Marie
Le Penen tesiari arrazoi emanaz: FN ez dago erakundeetan,
baina eztabaiden agenda eta paradigma ezartzen ditu.

Sistematikoki egiten zuen barre *Charlie Hebdo*-k musulma-
nez bere azaletako karikaturen bidez. 1930eko hamarkadako
karikatura antisemiten gutxiespen eta insistentzia berarekin.
XX. mendearen hasieran judutarra bere sudurrarengatik, biza-
rrarengatik eta itsustasunarengatik karakterizatzen zen. Hala-
ko konjuntzio bat zegoen gainera judutar aberatsen, plutokra-
ten eta komunisten artean: mundua konkistatu nahi zuten. Eta
XXI. mendean konjuntzio islamofoboak berdin etnizizatzen
du. Bai itxura fisikoan eta janzkeran, bai estrategian: interes
komunak omen dituzte mundu guztiko musulmanek –izan
petro-monarkia bateko erret-familiakoak, izan Jihadaren alde-
koak, izan merkatari txikiak edo egunerokotasuneko musul-
manak-. *Charlie*-ren defentsako argudioa izaten da erlijioaz
barre egiten zutela; baina aldizkariaren azaletan eta barru-

Frantziak zortzi
herrialdetan egin ditu
interbentzio zuzenak
edo zeharkakoak
azken hamarkadan: ez
da gerraren aurkako
inolako mugimendurik
egon Frantzian

ko edukietan nabarmentzen da
musulmanen lepo egiten dutela
barre, estigmatizatzen dituztela,
basakeriarekin lotu.⁵ Katolikeoz
ere barre egiten zuten, baina, esa-
terako, 2008an Siné marrazkila-
ri mitikoa kaleratu zuten (80ko
hamarkadatik aldizkariko kidea)
Sarkozyren seme baten judutar-
tasunerako konbertsioaz trufatu
zelako: umore islamofoboa bai,
umore antisemitarik ez.

Philippe Val zuzendaritzan hasi zenetik –1992an berfundatu zuten *Charlie*– kudeaketa autoritarioa egotzi izan zioten langileek. Ezker muturreko erreferente izatetik logika neokontserbadorea defendatzera eraman zuen Valek. Sarkozyren gertukoa, Bernard Henri-Levy, Salman Rushdie eta Caroline Fourest-en posizioetan mugitzen da. Danimarkako eskuin muturreko egunkari batek karikatura islamofoboak egin arte ez zion adierazpen askatasunari arreta berezirik eskaini –behin baino gehiagotan zentsuratu zituen bere langileen artikuluak edo irudiak: Lefred Thouron, Olivier Cyran–. Bere zuzendaritzan, Siné kaleratzeaz gainera, 2010ean Sarkozyren bidez France Interreko zuzendari bihurtu zenean, Stéphane Guillon eta Didier Porte umoristak –eta audientzia altuen meritua zutenak– kaleratu zituen funtzio publikora iritsi bezain laster.

Charlie Coulibaly

Charlie Hebdo-ren atentatuetatik bi egunera, Amedy Coulibalyk (Juvisy-sur-Orge, 1982 – Paris, 2015) kaxrut supermerkatu batean erosle eta saltzaileak bahitu zituen Estatu Islamikoaren izenean. Poliziaren asaltoaren ostean, hiru erosle, saltzaile bat eta Coulibaly bera hil zituzten. Aurreko egunean auto bat zartatu zuen Elko kideak Villejuifen.

Atentatu horien ostean emozioaren zikloa hasi zen. Madrilgo Martxoaren 11ko atentatuetan gertatu ez bezala –orduan bertsio ofiziala zalantzan jarri zen eta Madrilgo hiritarrek segidan egin zuten Aznarren Irakeko gerraren eta atentatuen arteko lotura–, hiritarrek, sindikatuak, alderdiek eta eragile sozialek Frantziako gobernuaren errelatuarekin bat egin zuten. Oso ahots kritiko gutxi izan ziren. Izan ziren batzuei isunak jarri zitzaizkien.⁶ Areago, Frantziako jendarteak onartu du epaiketarik gabe frantsesak exekuta daitezkeela –Amedy Coulibaly bezala–, edota atzerritarrek atzerrian, edota frantsesak atzerrian –Sirian, Malin–. Coulibalyk bost urte egin zituen kartzelan; Coca-Colako

langile ohia, langabea, bere familia Malin jaio zen. 2005ean –Kouachi anaiek bezala– 93 departamenduko erreboltako gazteen hitzak sina zitzakeen:

Gure auzo guztietan instalatu da hiri gerrilla, errebolta hasi da. Arrazoiak: injustizia soziala, eguneroko bortizkeria, diskriminazioa, marjinazioa, bizi-baldintza jasanezinak. Orain jada beranduegi da nagusiek neurri berriak hartu eta gure auzuneetan bizi-baldintza jasangarriak ezar ditzaten; halere, inoiz ez dira leku bizigarriak izan eta inoiz ez dira izango. Jada ez dugu gobernuarekin elkarrizketatu nahi; geure gurasoak eta geure familiak jada nahikoa engainatu zituzten diskurtsoekin. [...] Jada ez dugu ezer galtzeko beldurrik, nahiago dugu odolez inguratuta hil kakaz inguratuta baino (Dell’Umbria, 2009: 184-185).

Eta Kouachi anaiek eta Coulibalyk egindakoaren aurrean hunkitu beharrean azalpenak bilatzen aritu zirenak demonizatu ziren –azaroan urtarrilean baino jazarpen handiagoarekin–. Gogor interpelatu zuten hedabideetan Michel Onfray filosofo ateo libertarioa, «emozioa besterik ez zegoela» salatu zuelako.

Kazetariak guztiari buruz dakite, denbora guztian komentatzen dute, ongia eta gaizkia bereizten dute. Informazio jarraitua ematen ari dira eta enfasia soilik erabiltzen dute.

Alegia, inor ez zela ari testuingurua azaltzen, inork ez zituela atentatuen arrazoiak bilatzen, geopolitika absente zegoela esfera mediatiko guztian. Honakoa ere esan zuen:

Planetako musulmanak bonbardatzeari utzi beharko genioke –guk Frantziak–. Ez gintuzten mehatxatzen bonbardatzen ez gennituenen. Bonbardatzen ditugulako mehatxatzen gaituzte.

Azaroko atentatuen ostean Onfrayk esandakoek ElIren propaganda bideo batean amaitu zuten. Onfrayren aburuz, «internazionalki gerra landatu dute islam politikoaren aurka eskuinak eta ezkerak; eta nazionalki islam politikoaren gerra jaso dute». Azaroan esan zuen 1990etik Mendebaldeak lau milioi musulman hil dituela. Spinozak berak idatzi zuen: «Gizakien gauzei dagokienez: ez egin barre, ez egin negar,

ez sumindu, baizik eta ulertu». Eta ulertu eta ideien bidez azaltzen ari dena periferikotik kanporako eremuan kokatzen da. Judith Butlerrek berriki esan duen bezala, «ideiak adieraztea etxeko terrorismo gisa kontsideratzen hasi direlako»

Oso antzera mintzatu zen urte luzez, Jean-Marie Le Pen presidente zela, Fronte Nazionaleko bigarren izandako Bruno Gollnisch:

Politikari baten lana aztertzea eta konponbideak proposatzea da. Ez da errukitasunera lerratzea helburua. Nahiz eta oso hunkituta egon. [...] Ez dut uste nire rola denik kandelak jartzea, edo loreak.

Ordea, kazetari eta aditu gehienek jende arruntak sare sozialetan izan zuen erreakzioarekin bat egin zuten. Boris Groysen hitzekin azaltzeko:

Interneteko eremu birtuala funtsean Facebooken nire orriaren diseinua eta berdiseinua da, nire YouTubeko katea bezala. Baina, mundu errealean bezala –analogikoan bezala, esan dezagun–, norberak besteen begiraden aurrean irudikatzen duenaren ardurua izan dezala espero da. Are gehiago, esan daiteke norberaren diseinua dela artistak eta audientzia modu erradikalenean batzen dituenak: nahiz eta denek ez dituzten artelanak sortzen, denak *dira* lan bat. Aldi berean, jende guztia bere buruaren autore izatea espero da (Groys, 2014: 40).

Beraz, gaur egun agenda ez da soilik hedabideen errukitasunarekin ezartzen. Politizatzeke modu berriak ez dira soilik horizontaltasunetik (Tahrir, Sol, Occupy, Syntagma) artikulatzen: denok gaude ebaluazio estetikoaren epaiketan epailearena eta epaituarena egiten. Sarea da auzitegi globala eta ezin da epaiaren ordura berandu iritsi. Denbora guztian gaude konbokatuta.

Ulrike Meinhofetik Amedy Coulibalyra

Ez da berria argudiaketa anti-inperialista baten bidezko hiri gerrilla bat European eta AEBetan ekintzak egiten. Black Liberation Armyk eta The Weather Underground Organizationek *Bring the war home!* esaten zuten Vietnamgo gerraren

garaian: ekarri gerra etxera. Epaitegietan, AEBetako armadaren egoitzetan leherketak. 1970ean gerra deklaratu zien WUOk AEBei. Gauza bera egin zuen Alemanian Rote Armee

Ezker muturreko taldeak sozialki mistoak ziren: langile klaseko jendea, baina baita klase ertaineko ikasleak edota burgesiako seme-alabak ere. EI eta Al-Kaedako kide guztiak dira *racaille*

Fraktionek: AEBen egoitzak, poliziarenak eta gerra sustatzen zuten hedabideenak (Axel Springer) erasotzen zituen. Gerrilla arabiarrek entrenatu zituzten eta munduko talde ezberdinekin zuten lankidetzatza.

Egia da ideologikoki ez dutela zer ikusirik hiri-gerrilla marxista-leninistek egungo mugimendu islamikoarekin. Nahiz eta –NATOn inguruan lerratutako potentzia militarrek bezala– mundua duten joko zelai:

globalak dira. Mundua tipula bat izatea nahi dute, baina Parisko atentatuen alertak erakusten digu ez dagoela geruzarik. Bada, gainera, aldagai sozial nabarmen bat RAF, AD, WUO, BLAren eta EI edota Al-Kaedako Europako kideen artean. Ezker muturreko taldeak sozialki mistoak ziren: langile klaseko jendea zegoen baina baita klase ertaineko ikasleak edota burgesiako seme-alabak ere. EI eta Al-Kaedako kide guztiak dira langile klasearen tipulako azken geruzakoak. Denak dira *racaille*. Denak *sans-culottes*. Ez dute klase ertainekin inolako lotura bitalik. Eta, gainera, *ez dute ezer galtzeko beldurrik eta nahiago dute odolez inguratuta hil kakaz inguratuta hil baino*. Lumpena, armak harturik, letra larrizko politika egitera pasa da islamaren bidez. Hedabideek diote mila lagun egon daitezkeela prest Frantzia kaleko delinkuentziazatik gerra santua egitera pasatzeko.

Alegia, batetik:

Kosmopolitismo erreakzionarioa litzatekeen soberania global bat kapital globalaren biolentziaren defentsa monopolizatzeke, justizia sozial erradikal baten zentzurik ez lukeelako.

Eta bestetik:

Erradikalismo erreakzionario bat Al-Kaeda eta bere borroka fundamentalistaren eskusibotasunean, esfera publikoaren zentzu kosmopolitarik ez duelako.

Alternatiba gisa, Susan Buck-Morssen aburuz, erradikalis-
moak eta kosmopolitismoak esfera publiko global bat osatu
beharko lukete, «Mendebaldearen hegemonia probintzializatu
beharko litzateke gizateria handi baten baitan, orduan terro-
reak eta kontraterroreak babesga galduko dute» (*idem*: 69).
Alegia: afera sozialaren immanentzia berri bat. Kosmopoliti-
s-moa eta erradikaltasun erlijiosoa besteak kulturalki –sistema
kapitalista beraren baitan– dominatzeko tresnak direlako.

Eta testuinguru postkolonial batean, islamak «Mendebal-
dearen hegemoniaren arau politikoei eta kulturei erronka
egiten die justizia sozialaren, boterearen zilegitasunaren eta
bizitza etikoaren mailan» (*idem*: 14).

Houellebecq: artea gauza serio bat denean

Charlie-ren aurkako atentatuaren eguneko zenbakian, aldiz-
kariak Michel Houellebecq nobelagile eta poetaren karika-
tura zeukan azalean. Urtarrilaren 7an –atentatuaren egunear-
aterako zuen nobelaz trufatzen ziren (Houellebecq, 2015).
Nobela antizipaziozkoa da: 2022an Frantziako presidentea
alderdi musulman moderatu batekoa izango litzateke.⁷ Eta
Charlie-koek Houellebecqen bizitzari buruz egin zuten an-
tizipazioa: «Houellebecq aztiaren aurreikuspena: 2015ean
hortzak galduko ditut. 2022an Ramadana egingo dut!».

Ordutik nobelari buruzko eztabaidak ez du etenik izan.
Nahiz eta bi polok eztabaida ekidin nahi izan duten: «*stric-
to sensu* ulertu behar da, beraz ez dezagun nobelaz hitz egin
baizik eta politikaz eta erlijioaz» defendatu dutenak, eta «hau
literatura da, beraz abandonatu egungo politikarekiko edo-
zein analogia». Baina, afera ez da ez bata ez bestea. Nobelan
bertan labur agertzen den Tariq Ramadanek (*idem*: 148).
urtarrilean nobelari buruz zera esan zuen France Interren:

Afera soziala islamizatzea eta etnizizatzea da egun dagoen problema: auzuneeekin du zerikusia, lanarekin, lana izateko dagoen diskriminazioarekin. Arazoa, funtsean, ekonomikoa da, eta horri gehitu egiten zaio komunitate bateko kide izatea. Ukitu arabiarra duen izen bat baldin badaukazu diskriminazio handiagoa izateko aukerak dituzu. Baina hitz bakarrean esateko: afera ez da erlijiosoa. Benetako hezkuntza politika bat behar dugu, benetako politika sozial bat.

Houellebecqek berak lehenago Koranari buruz esandako irainak alboratu zituen Canal Plusen: «2001ean ez nuen Korana irakurria, orain bai». Oso argigarria da nobelari buruz sortu den elkarrizketaren zentro ia bakarra erlijioarena eta alderdi politikoena izatea. Eta ez –Ramon Saizarbitoriaren *Martutene*-rekin gertatu zen bezala– generoa eta klasea.⁸ 2022ko proiektioan emakumea are dago gizonaren menpeago. Eta hiritar guztiek –gizon zein emakume– askatasun eta eskubide gutxiago dauzkate. Nahiz eta baden egungo krisian baino ongizate materialaren sentsazio handiagoa: langabezia jaisten da emakumea lan mundutik urrundu ahala.

Harrigarria da, betetzen da Célinereren tesi hura –II. Mundu Gerra ongi amaituta zegoenean bere aurkako sorgin-ehiza esplikatzeko idatzi zuen testukoa–. Célinereren elkarrizketazaille *punching ball*-ak esaten dio: «Ongi... da... Ongi da!... Aurrera! Jauna!... Baina batez ere politikarik ez!... Politikarik ez!». Eta Célinek erantzun:

— Ez izan beldurrik!... Inolako izurik! Politika amorrua da!... Eta amorrua, Y profesorea, bekatu kapital bat da! Ez ahaztu inoiz! Amorratuak ergelkeriak esaten ditu! Bere gorroto guztiak bere buruaren kontra egiten du gero! Urratzen du gero! Justua da! (Céline, 2011: 31).

Hala azaltzen du ere Hannah Arendtek: politikak eta arteak guda zelai beraren kontrola eureganatu nahi dute. Grezia eta Erromaren garaietatik dator kontua:

Artelanez, berez, gainontzeko objektuek baino harreman estua goa dute politikarekin, eta horiek ekoizteko moduak beste ezein jardun baino mamikiago daude lotuta ekintzarekin. Horrek ze-

rikusia dauka artelanen esfera publiko baten errekonozimendua lortzeko behar ezinbestekoarekin; afinitate hori ere nabari daiteke artelanak izaera espiritualekoak eta intelektualekoak direlako (Arendt, 2014: 52).

Arte ekoizlea ez da politikaz fio, bat-batekoegia, interesatuegia iruditzen zaio. Politikako profesionalak kultura neutralizatzen du, irensten du epe-ertainean indartsuagoa delako, edo mespretxatzen du: berdin eskuinetik edo ezker muturretik, dekorazioa iruditzen zaio, sarri hala delako. Arteak sakratutasuna gehitzen dio higiezinekin espekulatzeko plan bati, edo turismoa erakarri eta egonkortzekoari: 2016ko Donostian bezala, edo 2017ko Iruñea *smart city*-an. Inork ez du orduan kultura salatuko. Gasteizko pintxo-potearen zilegitasuna ere kultura da: poteoaren kultura. Horrek ostalaritza masifikatuarengatik bizi baldintzak kaltetuta ikusi dituzten azulagunengan izan dituen ondorioak aztertu gabe:

Estetak politikaren exijentziak ezagutzen ez dituenek, saiatuko da kulturaren alde esleitzen gatazka, eta politikariak, ordea, ekoizpen kulturalaren beharretatik urrun dagoenez, politikaren alde egingo du, alegia, politika kulturalaren alde. [...] Politika kultural liberalenek ere gogorarazten dizkigute erregimen totalitarioetako esperientzia hurbil eta izugarriak, non 'politika' deitzen dugun kontzeptuak erabat ezereztu duen 'kulturatzat' jo ohi dugun horren guztiaren edozein arrasto (*idem*: 45).

Ez da, beraz, kasualitatea Frantziako azken urteotako nobela eztabaidatu eta irakurrienak politikari buruzkoak izatea. *Sumisioa*-z gain, aurtan ere Boualem Sansalek argitaratu duen *2084* distopia. Edota Emmanuel Carrèrek 2011n idatzi zuen *Limonov*.

Bataila horri Houellebecqek *Sumisioa*-n bertan erantzuten dio:

Baina literaturak ez bestek eman ahal dizu beste giza espiritu batekin kontaktuan zaudelako sentipena, espiritu horren osotasunarekin, haren ahulezia eta handitasunekin, muga, txikikeria, ideia finko eta sinesteekin: hunkitu, interesa piztu, kitzikatu edo nazkatzen duen guztiarekin (Houellebecq, 2015: 11).

Eta, ordea, nahiz eta arteak baduen politikak eskaini ezin duena –eta alderantziz–, Boris Groysek zorrotz dio politikak artea garaitu zuela XX. mendean: bai kapitalismoan eta baita sozialismo errealean ere. Indartsuagoa eta ahots bakarrekoagoa izan zelako politika. Eta gaur egun politikak irabazi duela ez duelako artearen inolako beharrik gertakizun politikoak irudikatu eta kontatzeko: hedabideak daude horretarako (Groys, 2014: 38).

Oraingoz, enigma bat da Houellebecqen hipotesia, alderdi musulman moderatuak zergatik irabaziko lituzkeen hauteskundeak Frantzian:

Baina, ororen gainera, lider musulmanak beste zerbaitean asmatu zuen bete-betean: hauteskundeak ez ziren ekonomiaren esparruan jokatu, balioenean baizik; eta, hor ere, eskuina ‘ideien bataila’ irabaztekoan zegoen, borroka egitera atera gabe ere (Houellebecq, 2015: 148).

Paris, 2015eko azaroa: mundua ate joka

Azaroaren 13ko atentatuak⁹ baino bi aste lehenago, HispanTV kateko *Fort Apache* saioan Jorge Verstryngek esan zuen: «Irailaren 11ren moduko atentatu bat ikusiko dugu, eta ez epe luzera». Zerbitzu sekretuek bazuten susmoa.

Atentatuek jauzia egiten zuten urtarriletik. Erasotutakoak jada ez ziren ideologia jakin bateko aldizkariko egoitzan zudenak, edo juduen supermerkatu batekoak, edo eskola judu batekoak 2012an bezala. Orain kafetegietako eta jatetxeetako terrazetan izan zen, futbol zelai batean, dantzaleku batean. Edonor izan zitekeen. Nahiz eta posible den ere ikustea Estatu Islamikoak espresuki hil zituela gazteak, gainera klase ertaineko gazte progresisten aisialdi guneetan. Potentzialki arrazakeriaren kontra egongo lirakeen gazteak, Palestinako askapenaren alde. Eta hala polarizatzen zituela Hollandek duen politika atlantista sakonaren aldamenen egotera, Israelen eta AEBen aliatu izatera. Zibilizazioen talka baliozkotzera.

Guadiana bat bezala errepikatu izan da Frantziako eztabaiden bazterretan: ez inportatu gatazkak metropolira. Kerry

James hip-hop abeslariak ere esaten zuen Palestina-Israel gatazkari buruz:

Afera ez baita gatazka modu ergel eta bortitzean Frantziara inportatzea pertsonak eta beren ondasunak injustuki erasotuz eta hilerriak doilortuz (*Avec le coeur et la raison*, in *Réel*, 2009).

Bada nobedade bat progresoaren ideologia arrakalatu duena. Paris munduan dago. Paristik munduan egiten denak Parisen ondorioak ditu. Hegel edo Haiti, berdin da:

Modernizazioa unitate nazionalen 'atzerapenetik' eta 'garapenerako' *continuum* tenporal baten bidezko azalpen bat zen, globalizazioak ez du Mendebaldearen progresoaren garai historikoa kontuan hartzen. Espazio globalak garaikidetasuna ekartzen du ondorioz, teilakatzea, koherentzia inkoherenteak gainjarriak (Buck-Morss, 2010: 19).

Gerren arteko talka sustatu nahian, Parisko atentatuak erlijioarekin lotu nahi dira. Baina ekintzaileak igogailu sozialik gabeko hiritarrak izan dira, bigarren mailakoak, kanpoko azalekoak. Eta haien argudiaketak entzuten direnean –seguratasun indarren exekuzioen aurretik–, geopolitikaz ari dira.

Espazio globalak garaikidetasuna ekartzen du, Frantziako lehen ministro Manuel Vallsek adierazi zuen: «eternalki nago Israelera lotua, *quand même!*». Joseph Bonaparte garaikide bat. Herritarrei «ni zuekin geldituko naiz» esan, kaleak armaz josi «defendatzeko hiria, bere monumentuak, bere aberastasunak, bere emakumeak, bere seme-alabak, eta maite zuten guztia». Eta gero «zaratarik egin gabe alde egin zuen, bere balentria hormen izkinetan zintzilik utzita», Chateaubriandek esan bezala (Hazan, 2011: 47).

Gerren arteko talka sustatu nahian, Parisko atentatuak erlijioarekin lotu nahi dira. Baina ekintzaileak igogailu sozialik gabeko hiritarrak izan dira, bigarren mailakoak, kanpoko azalekoak

Atzerriko estatu bati fideltasuna eskaintzen dion lehen ministro bat. Diplomaziaren aurretik gerra egiten duen estatu batean. Chérif Kouachik telefono bidez hitz egin zuen BFMTVko kazetari batekin, *Charlie*-ko atentatuaren ostean eta poliziek hil aurretik. «Nor bait gehiago hil nahi duzue Alaren izenean?», galdetu zion kazetariak. Eta Kouachik erantzun:

- Nor hil. Zibilak hil al ditugu?
- Kazetariak hil dituzue.
- Bai eta ordutik gaur arte hil al ditugu zibilak? Guk profeta defendatzen dugu, ez ditugu emakumeak hiltzen, ez dugu jendea hiltzen. [...] Ez gara zuek bezalakoak. Zuek hiltzen dituzue musulmanak Iraken, Sirian, Afganistanen. Guk ohore kodeak dauzkagu islamean.

Oso antzera hitz egin zuen Coulibalyk ere, Palestinaren alde erasotu zuela juduen supermerkatu bat. Bahitutakoei eta bere aitortza bideoan ere zera errepikatzen zuen: Mali iparraldea, Siria, haur musulmanak, Frantziaren erasoak munduari. Baina gerra global honetan nola disekzionatzen dira fakzioak? Zer gertatzen ote zaie gure gizarteetako 'gu' horiei gerra garaian?

Ze bizitza kontsideratzen dira salbagarriak eta defendatu beharrekook, eta beste ze bizitza ez? [...] Nola birpentsa genezake 'gu' hori mundu mailan inposizioaren politikari aurre egiteko. Azkenik, [...] hausnartu nahiko nuke zergatik den nahitaezkoa torturaren aurkako jarrera eta nola lor dezakegun mundu mailako ardua torturaren erabilera guztiei bere forma guztietan (Butler, 2010: 63).

Hau da, nor torturatzen dute? Nor ez dute torturatzen? Nor hiltzen dute gatazkotan? Nor ez? Zergatik batzuk eta ez beste batzuk?

Gerra garaian 'gu' geu nor garen planteatzeko modu on bat da galdetzea zein bizitza jotzen diren baliotsu, eta zeinek merezi duten negarra eta zeinek ez duten merezi. Gerra uler genezake dolua merezi duten eta merezi ez duten populazioak bereizten dituen prozesu gisa. Negarrik merezi ez duen bizitza bati ezin zaio dolurik egin, inoiz ez delako bizirik egon, alegia, errealitatean ez da inoiz bizidun gisa kontsideratu (*idem*: 64).

Alegia, dolua merezi duten bizitzen izenean negarra merezi ez duten bizitzak hiltzen ditugu. Egungo Frantzian, adibidez, heriotza zigorra onartu da *de facto*. 2012ko martxoan, Mohammed Merah-k (Tolosa, Okzitania, 1988 – Tolosa, Okzitania, 2012) eskola judu batean eraso egin eta gero –zazpi lagun hil zituen, sei zauritu–, Polizia Nazionalaren RAID unitateek exekutatu zuten. Inolako epaiketarik gabe. Ordutik, ohitura bilakatu da Frantzian inolako berme juridikorik gabe susmagarriak hiltzea. II. Mundu Gerratik nobedadea. 1977an aplikatu zen azkenengoz heriotza zigorra, Hamida Djandoubi hil zuten (Tunisia frantsesa, 1949 – Marseilla, 1977). Gillotina iraultza sozialaren tresna gisa hasi zen eta periferia akabatzeke erabili azkenekoz. Parisko Komunaren garaian gillotinak erre zituzten *communard*-ek.

Korolarioa: Paris ez da Paris

Bigarren Inperioan hasi eta Hirugarren Errepublikan jarraitu zuten Haussmannen lanek. Paris erdiguneko hamabi barrutietatik bi erabat suntsitu zituzten. Horrela, «Errepublikaren plazako kuarteletik [...] tropak auzo gatazkatsuetara iristen ziren» (Hazan, 2011: 117). Haussmanekin hasi ziren proletarioak tipularen zentrotik periferiara bidaltzen. Eta Olivares dukearen «Bartzelona 50 urtean behin bonbardatu beharko litzateke arrastoan sartuta mantentzeko» horren paristar parafrasia egin genezake: «100 urtero egin behar da Haussmann plan bat Parisko proletarioak kanporatzen jarraitzeko».

Hartzen dugu eskutan tipula bezala eraikita dagoen hiria-
ren gida interesgarriena. Paris errebeldeari buruzko Ignacio Ramonet eta Ramón Chaoren liburua. Eta begiratzen dugu

Dolua merezi duten bizitzen izenean negarra merezi ez duten bizitzak hiltzen ditugu. Egungo Frantzian, adibidez, heriotza zigorra onartu da *de facto*

azken 250 urteetan zenbat ekoizle eraldatzailearen hiriburua izan den Paris.

Eta ibilbideok eginda jabetzen gara loria hori guztia beste garai batekoa dela. Duela 50 urtetik ez dela funtsezko ezer gertatu Parisen. Utzi diola munduko pentsalari eta disidenteen babesleku izateari. Ez dagoela Felix Nadar George Sandi erretratu bat egiten 1864an bezala. Ez dela Richard Wagner eskalea bizi. Gaur egungo Pablo Picasso eta Mikhail Bakunin, George Orwell eta Julio Cortázar ez direla hara erbesteratu. Ez dagoela Olympe de Gougesik. 1848ko iraultza eta 1968ko altxamenduak ez direla gertatzen. Jean Jaurès hil zuten Café Restaurant du Croissanten ez dagoela inor. Ez dela jada Enrique Líster Espainia errepublikarreko hamaikagarren dibisio buruaren bizilekua. Paul Verlaine eta Arthur Rimbaud Asian bizi direla. Rosa Luxemburg eta Louise Michel Hego Amerikan. Louis-Ferdinand Céline eta Pierre Drieu La Rochelle ez itzultzeko joan direla. Bonnot banda historia dela. Federatuen horman fusilatu zituzten Parisko Komunako borrokalarien arrastorik ez dela. Ezta Frida Kahlo eta Diego Riverarena. Cornelius Castoriadis. Balzac eta Pierre Louÿs. Ho Txi Minh: *c'est fini!*

Fanatismo erlijioso eta fanatismo postmodernoaren arteko batailak ematen digu halako nagialdi bat. Esan dezagun berriro Onfrayren leloa: 4 milioi hil dituzte Mendebaldeko koalizioek –hainbatetan parte hartu du Frantziak– azken 25 urteotan musulmanak dauden herrialdeetan, Afrikatik Asiara Ekialde Hurbiletik pasata. Europako afera soziala azken mundu gerraren ostetik larriena da eta eraldaketaren agenteak gaizki posizionatuta edo desagertuta daude. Baina Walter Benjaminek eta Bertolt Brechtek sinesten zuten bezala, «ez da gauza on zaharretatik hasteko garaia, baizik eta txar berrietatik hastekoa» (Eagleton, 1981: 6). Txar berrietatik hasi behar da: militarismoa, gerra, estatua eta erlijioa. 🍌

Oharrak

1. Bere aitak sortutako Hazan argialetxean lan egiten zuen. Hachette taldeak argialetxe txikia erosi eta argitalpen estrategia-aldaketekin desadostasuna zuelako alde egin zuen.
2. *Idem*: 23. Ignacio Ramonetek eta Ramón Chaok ere tipularen metafora erabiltzen dute (Ramonet eta Chao, 2008).
3. EIren atentatuak gertatu eta bi astera, COP 21 klima aldaketaren aurkako munduko topaketaren kanpoko manifestazioetan ibilitako 300 lagun atxilotu zituzten.
4. Parisko azaroaren 13ko atentatuetatik bi egunera 3.000 lagun hil zituzten bonbardaketetan Rakan (Estatu Islamikoa, Siria).
5. 30.000 ale saltzen zituen atentatuaren aurretik. Urtarrilaren 14ko zenbakian, «biziraun zutenen zenbakiaren» 8 milioi ale saldu zituzten. Gaur egun 220.000 bazkide dituzte, atentatuaren aurretik 10.000 ziren.
6. Dieudonné M'bala M'balarena izan zen kasu ezagunena, «Charlie Coulibaly bezala sentitzen naiz» idatzi zuelako bere Facebookeko horman. Baina eskolako haurren iritzien segimendua ere sarri azaldu zen telebistan eta sarean.
7. UMP alderdi marjinal, FN beti ia lehenengo baina inoiz ez garaile eta PS hirugarren indar gisa. Horrez gain, eta parlamentutik kanpora, *identitarioen* gerrillak sabotajeak egiten eta gerra sustatzen. Pertsonaia nagusiaren maitaleak eta familia juduak Israelera alde egiten dute bizitzera nobelaren erdian.
8. Bernard Marisek *Houellebecq économiste* (Maris, 2015) idatzi zuen, literarioki Houellebecqek ekonomiaz egiten dituen hausnarketaren inguruan. Maris Houellebecqen laguna zen eta *Charlie Hebdo*-ko atentatuan hil zuten.
9. Saint-Denisko Frantziaren estadioan hiru lagunek euren burua hil zuten –lehenengo atentatu suizida Frantzian–, François Hollande Frantzia-Alemania partida ikusten ari zen bertan. Parisko 10. eta 11. barrutietako kafetegiak eta jatetxeak metrailatu zituzten beste hiru lagunek –batek bere burua zartatu zuen, beste biek alde egin zuten.

Bibliografia

- Arendt, Hannah (2014): *Más allá de la filosofía. Escritos sobre cultura, arte y literatura*, Trotta, Madril.
- Buck-Morss, Susan (2010): *Pensar tras el terror. El islamismo y la teoría crítica entre la izquierda*, Antonio Machado, Madril.
- Butler, Judith (2010): *Marcos de guerra. Las vidas lloradas*, Paidós, Bartzelona.
- Céline, Louis-Ferdinand (2011): *Conversaciones con el profesor Y*, Caja Negra, Buenos Aires.
- Dell'Umbria, Alèssi (2009): *¿Chusma? A propósito de la quiebra del vínculo social, el final de la integración y la revuelta del otoño de 2005 en Francia y sus últimas manifestaciones*, Pepitas de Calabaza, Logroño.
- Eagleton, Terry (1981): *Walter Benjamin or Towards a Revolutionary Criticism*, Verso, Londres.
- Groys, Boris (2014): *Volverse público. Las transformaciones del arte en el ágora contemporánea*, Caja Negra, Buenos Aires.
- Hazan, Eric (2011): *París en tensión. Urbanismo e insurrección en la ciudad de la luz*, Errata Naturae, Madril.
- Houellebecq, Michel (2015): *Sumisioa*, Meettok, Donostia. Itzultzailea: Gerardo Markuleta.
- Maris, Bernard (2015): *Houellebecq economista*, Anagrama, Bartzelona.
- Ramonet, Ignacio; Chao, Ramón (2008): *París rebelde. Guía política y turística de una ciudad*, Debate, Bartzelona.

Artea bai, politika ezta ere

«Franco sí, comunismo tampoco». Maisulana da txistea. Frankismo garaiko estutasunean sortu zen arren, balio du aurtengo urtearen errepasoa abiatzeko. *Charlie Hebdo* ager-kariaren aurkako Parisko atentatuekin piztu da 2015a gure inguruko pantailetan, eta Parisko Bataclan diskotekako atentatuekin itzali. Eta estutuz joan da esan daitekeenaren zakua bi mutur horien artean. Kolpean espazio publikoa galdu du debateak. Eta olatu horretan eroso fundamentalismorik gurenak. Nafarroan muturreko kristauak errezoan jarri dira, adibidez, beren erlijio sentimendua ustez erasotzen duten Abel Azkona artistaren lanen aurrean; non eta Iruñeko erai-kinik tentsioz kargatuenean; non eta oraindik ere Mola eta Sanjurjo jeneral golpisten gorpuak gordetzen dituen erorien monumentuan eraikitako arte aretoan. Eta irudi horrek ere balio du aurtengo kultur esparruan gertatu direnei begiratzeko. Muturrekoa da Iruñeko adibidea, izan ere. Gatazka politikoaren metari artea jarri nahi zioten estalki, eta horregatik erabaki zuten arte aretoa hor kokatzea udal agintariek. Estalkia lehertu, ordea, eta agerian geratu da egia: nekez osatuko ditu artearen giltza ttipiak zauri politikoak, zauri horiek tresna politikoak osatzeari uko eginez gero. Leloa irauliz, argia baita halakoetan asmoa: «Arte sí, política tampoco».

2035etik 2016ra

Datu kultural batzuk. UPNk 15 eserleku, Geroa Baik 9, EH Bilduk 8, Ahal Duguk 7, PSNk 7, eta Ezkerrak 2. Irauli egin

da mapa politikoa Nafarroan, eta Bildu, Ahal Dugu eta Ezkerraren babesaz Uxue Barkos lehendakari izendatu izana kultur albiste ere bada. Lehenengoz izango dira Euskal Herri osoko aginte guneetan elkarrizketarako prest dauden kultur agintariak. Aginte horren gaitasun eta mugak kontuan hartuta ere, hori da nobedadea: lehenengoz batu ahalko lirateke kultur politikez aritzeko mahai beraren bueltan Nafarroako Gobernuako kultur ordezkariak, Eusko Jaurlaritzako kultur ordezkariak eta EKEko ordezkariak. Lehenengoz egongo lirateke guztiak elkarri entzuteko prest. Batu ahalko lirateke esan dut, eta ez batuko dira, ze ez dirudi oraingoz inork datuari behar besteko garrantzirik aitortu dionik. Edonola ere, aukera hor dago, eta asko da hori orain arte izandakoaren aldean. Zenbakiak ematen dute. Zergatik behar luke ezinezko euskal kulturarekin Guggenheim museoarekin posible dena? Iaz sinatu zuten 20 urteko hitzarmena Eusko Jaurlaritzako eta Bizkaiko Aldundiko ordezkariak Guggenheim fundazioarekin. 20 urte. Horrek esan nahi du pasatuko direla launa gobernu (gutxienez), eta hitzarmenak jarraituko duela hor. Denbora telurikoa dirudi bi hamarkadako tarte horrek, normalean kultur politikak gidatzen dituen hauteskuntetik hauteskundera arteko lau urteko tartearekin alderatuta. Horra euskal kulturari baliagarri izaten ahal zaion ikur bat.

Kristalezko oinarria du aluminio ametsak, halere. 2035 baino lehen, bertan da 2016a izan ere, eta Donostiako Kultur Hiriburutza abian izango da dagoeneko lerro hauek argitaratzen direnerako. Arduradunek mantra moduko baten gisan errepikatuko dute urtebetez kultura bizikidetzaren aldeko tresna izan daitekeela. SSD2016 proiektuko zuzendaritza taldearen hitzetan, proiektuak lagundu nahi baitu gizarte justuago, solidarioago eta errespetuzkoagoa lortzen. Ordea, bizikidetzak gutxi izan da bizikidetzaren aldeko egitasmoko kideen artean. Eta hauteskundeak izan dira klabea. Maiztzerako arte erpinez beteta zegoen antolakuntza mahaia: EH Bildu Gipuzkoako Aldundian eta Donostiako Udalean, EAJ Eusko Jaurlaritzan eta PP Espainiako Kultura Ministerioan.

Eta martxo ostean berdindu da malda: EAJ Aldundian, Udalean eta Jaurlaritzan eta PP Ministerioan. Listo. Hedabideek hauspotuta, martxoan dena zen akusazio eta blokeo, apiriletik aurrera dena bilakatu zen bultzada eta akordio. Eta berriz dator kultur estalkiaren ideia. Gatazkak lantzeko uko egin zaie tresna politikoei, eta kultur tresnei eskatzen zaie orain amildegia konpontzeko. Artea bai, politika ezta ere. Edo Juan Luis Zabala kazetari eta idazleak 'Kultura eta jolas parkeak' artikuluan galdera bidez planteatu bezala bestela: «Zer hobe elkarbizitzarako, hezkuntza eta osasun zerbitzu publiko ongi hornitu eta unibertsalak baino? [...] Politikariek ezin lortu duten hori lortu behar du kulturak?».

Artea politizatzea ala politika estetizatzea, 2015era arte egin du oihartzun Walter Benjaminen 1936ko 'Artelana errepikagarritasun teknikoaren garaian' artikuluko azken paragrafoko dilemak. Eta 2015ak argi azaldu du nora lerratu den 2016a. Bizikidetzaren aurka ezin mintzo, kulturaren aurka ere ezin mintzo, sortzaileen bizibidearen aurka ezin mintzo, soilik da kezka hiria bizikidetzaren erakusleiho bilakatu nahi dela, eta ez bizikidetzarako eztabaida gune. Zerbait galtzen dela debate politikoak debate kultural bihurtu nahi horretan. Petros Markaris idazle greziarrak eman zuen titularra Bilbon apirilean, bere herrialdea zartarazi duten politika ekonomikoen eguneroko ondorio beltza eleberri beltzen bidez kontatu duenak: «Europar Batasuna daukagu, eta diskurtso ekonomikoa baino ez du, ez du diskurtso politikorik. Inor ez da mintzo politikaz, denak ari dira ekonomiaz!».

Talka, kontrola, iraupena

Donostiako Tabakalera kultur zentroa zabaldu, Donostiako Kortxoenea gaztetxea itxi. Aste gutxiko tartearekin eta metro gutxiko distantziarekin eskaini digu 2015ak kultur ereduen talkari buruzko ikurra, non eta Europako kultur hiriburu izango denean, noiz eta hiriburutzat urtea hasi

baino hilabete gutxi lehenago. Diseinuzkoa dirudi ia, hain garbi eta hain deigarri. Kasik enkarguzko logo bat irudikatzekeo zer bizikidetzaz zaila duten gizarte zibiletik sortutako ekimenek eta erakunde publikoek gidatutakoek. Baina ez da izan urteko ikur bakarra. Izan ere, mende erdia bete du aurten Durangoko Azokak eta 50 urteko esperientzia horri erreposoa emateko baliatu du urteurrena Gerediaga Elkar-teak. Gizarte ekimenetik sortutako egitasmoek erakunde publikoekin izan ditzaketan gorabeherei buruzko gidaliburu moduko bat ere bada horregatik azokaren historia biltzen duen *Durangoko Azoka 1965-2015* liburua. Boterean zirentzako ezker abertzaletik gertukoegi izan dira luzaro Gerediaga Elkartekoak, eta ezker abertzalearentzako berriz ofizialistegi. Eta bi mutur horien arteko funanbulismo ariketa bat deskribatzen du liburua. Eusko Jaurlaritzak azoka bere gain hartzeko asmoa aipatzen du liburuan, adibidez, 1983tik 2002ra arte Gerediagako lehendakari izan den Antton Mari Aldekoa-Otalorak. Jaurlaritzakoaren ahotsean lehenik: «Zuek zer behar dozue? Geuk ipiniko ditugu. Guk jarriko dugu sekretarioa, azafata bi». Eta bere erantzuna ondoren. «Ez, ez, Azoka Gerediagarena da». Liburua idatzi duen Jesus Mari Arruabarrena idazleak hori askotan gertatu ote zaion galde-tzen dio orduan, eta argia da Aldekoa-Otaloraren erantzuna: «Ondiño be tentazioa badagoela esango nuke. Azken batean denen nahia kontrola da». Gomazkoa behar du titaniozko hitzarmenak hemen, gatazkatsua noski, debatera zabaldua, diru publikoak eskatzen duen kontrolaren menpekoa, baina hitzarmena beharrezko da. Nekeza izango da bestela euskal kultura biziraupen estrategiatik harago eramatea.

Ereduak badaude. Hobetu daitezke ziur, debatitu beharko da haiei buruz, baina egon badaude. Ereduen eredu aurkeztu zuen ekainean Joxean Muñoz Eusko Jaurlaritzako ordezkariak Musika Bulegoa izeneko musikagintza enpresak, aretoak eta musikariak batzen dituen erakunde mistoa.

Sektorekako eta alorkako sakabanaketa ez da batere ona izan, eta oso garrantzitsua da elkarte guztiak biltzea elkarte berri batean,

eta elkarte hori izatea Jaurlaritzarekin batera musika alorrean egin behar diren kultur politikak definituko dituen.

Ereduen eredu esan dugu, Muñozek ere ereduen eredu aurkeztu zuelako.

Industriako alor bakoitzak lortu du bere jarrera partikularraz harago begiratu eta formula komun batera heltzea. Horrek gar-denagoa, arinagoa eta eraginkorragoa bilakatzen du sektore publikoaren eta pribatuaren arteko kudeaketa.

Eta ezinezkoa al da hori euskal kulturari? Kontsentsu garbirik irudikatu beharrik ez dago, debatea izan daiteke interesgarria.

Munduko literaturarik onena

«Literatura batek, sendotzeko, gatazka behar du bere barruan». Ibon Egaña ikerlariarena da lerroburua, eta 2015ean kaleratutako *Izan gabe denaz* liburuaren harira egindako deskubrimendua du oinarri. Izan ere, 1975etik 2005era egindako euskal hedabideetako literatur kritikak aztertzen ditu Egañak lan horretan, eta deigarria da datua. Ikertutako 2.300 literatur kritiketatik, positiboa edo oso positiboa da kritika baloratiboen %84. Bestela esanda: euskal literatur produktzioa 10 liburutik 8 onak edo oso onak dira. Eta beraz bi aukera daude: edo a, munduko literaturarik onena dugu, eta ez dirudi kasua hori denik, edo bestela b, zerbaitek bultzatzen ditu kritikariak liburuen bertuteak puztera. Protekzionismo moduko bat aipatzen du Egañak.

Pentsatzen da euskal liburu baten kritika negatiboa egiten baduzu, nolabait ere literatura horren kontrako ahotsekin bat egiten ari zarela. Baina, nire iritzian, justu kontrakoa gertatzen da. Literatura batek, sendotzeko, gatazkak behar ditu bere barruan, estetika ezberdinen lehia, eta kritika. Protekzionismoak baino gehiago garatzen du horrek literatura.

Baina gaizki ematen du debateak argazkian, nonbait.

Ukoa ere ukatu dute, adibidez, 2015eko Euskadi Sarietan. Ez da izan urteko polemika bakarria sarietan, baina hona jolas

bat: topatu diferentzia epaimahaiak saritutakoen egile zerrendaren eta sariketa egunean aipatu ziren saritutako egileen artean. Epaimahaiaren zazpi izeneko zerrenda lehenik: Mikel Peruarena Ansa, Martin Olmos, Juan Garzia, Yolanda Arrieta, Ana G. Lartiegi, Joxe Azurmendi eta Joseba Zulaika. Eta sariketa eguneko ekitaldian aipatutakoen zerrenda sei izenekin: Martin Olmos, Juan Garzia, Yolanda Arrieta, Ana G. Lartiegi, Joxe Azurmendi eta Joseba Zulaika. Horixe, Mikel Peruarena Ansaren izenik ere ez zen aipatu sari banaketa ekitaldian. Saria ez zela emango soilik, idazleak uko egina ziolako, haren izenik aipatu gabe. Desagertuta. Izan ere, *Su zelaiak* izan zen 2014ko libururik onena epaimahaiaren arabera, baina saria jasotzeari uko egin Peruarenak eta euskal eleberririk onenaren saria eman gabe geratu zen ekitaldian. Are baita haren izena eta ukoaren arrazoiak aipatu ere egin gabe. Baina, azaldu, azaldu zituen bere ukoaren argudioak idazleak.

Euskarazko sormena bultzatu nahi bada, ezinbestekoa da bestelako neurriak erabakitzea eta sortzea. Urtean behin egile bati milaka euro batzuk ematea ez da aski, inondik inora ere, sormena sustatzeko lana egintzat jotzeko.

Eta egin zituen proposamen pare bat ere: sortzaileentzako estatutu fiskal berezia eta liburu bakar bat nabarmendu beharrean hamar bat lan azpimarratzea. «Boteprontoan» egindako proposamenak biak ere idazleak onartu zuenez, baina hortxe halere. Deseroso Peruarena Ansa larriki saritu zutelako, baina baita debaterako gogoz ere. Eskutitz amaieran dator: «Ez da hau desio nuen egoera, baina, besterik ezean, balioko ahal du eztabaidan eragiteko». Baina eztabaidarik ez ekitaldian, eta ezta eztabaidaren aipamenik ere. Ez da kasualitatea. Kontra daudenak eta ñabardurak egiten dituztenak kontatzeari utziz gero borobil ateratzen da portzentajea beti: %100 alde. Eta txistea irudi lezakeen arren, asko da portzentaje horretan falta dena. Denak ados, ni ezta ere. 🍷

Fundamentalismoz enpo

Abel Azcona artista sailkaezinak Iruñean paratu duen instalazioak sortutako zalapartaren shockaren eraginpean idazten ari naiz. Shocka, bai, penitentzia handi samarra izan baita Iruñeko Udaletxeko plazan sotanadunak ikustea zurezko gurutzeak eta arrosarioak eskuetan Azken Juizioaren Eguna iritsi balitz bezala, edo laidoa garbitzeko artzapezpikutzak antolatutako meza jendetsuetatik ateratzen diren senar-emazte prestu eta tenteekin begirada desafianteak gurutzatzea. Eta egitasmoo berez sortzailea denaren aurkako gurutzada anakronikoarekin aztoratuta, begiak zabalik eta belarriak tente, gertatutakoa ulertzen saiatu naiz.

Saiatzen naiz ulertzen.

Uste dut beldurra dela erlijioaren oinarria. Beldurra ezezagunari, iluntasunari, heriotzari, ulertu ezin dugun bizitzari. Elizara asteburuetan ez ezik astean zehar ere joaten diren agureek beldurra diote bakardadeari, beinke. Elizak babeslekuak baitira jatorrian, pareta gotorrez eraikitako gune abegitsuak. Beldur atabiko horretaz baliatu da Eliza, beti, eta beldurra zabaltzea izan du zereginetako bat, beti: beldurra fedegabeari, beldurra jainkoari, beldurra biharkoari. Hori da bere indarra, beldurra ez delako inoiz amatatzen. Gizakia gizaki den bitartean behintzat, ez.

Eta beldurrak autodefentsa sentimendua sortzen du. Eta, askotan, intolerantzia ere bai.

Azcona probokatzaila da. Probokazioan oinarritu du bere lana, hasieratik. Duela hiru urte, erdi hila atera behar izan zuten plazenta baten itxura zeukan kaiola batetik. Duela bi, Koranaren orriak irentsi zituen publikoki. Aurten, Iruñeko

Bigarren Zabalguneko kaleak biluzik zeharkatu ditu. Oraingoan, hainbat mezatan sagaratutako hostiekin *pederastia* hitza osatu du. Kasu guztietan, eztabaida eragin du artearen mugaz. Bikain ateratzen zaizkio performanceak, aitortu behar.

Azconak ez du inoiz ezkutatu erlijioekiko daukan herra. Elkarrizketa batean esan zuen katolizismoa «historiaren izurrite handienetako bat» zela. «Erljioa minbizia edo hiesa bezalakoa da eta gaixotasun horiek baino jende gehiago hil ditu historian zehar. Erljioa, berez, arazoa da, borrokatu eta garaitu beharreko gaitza».

Probokazio gogo hori bera da Azconari askok barkatu ez diotena. Sortutako polemikarekin haserre bizian entzun ditut, gobernantzaren eta elkarbizitzaren oinarriak, Nafarroan, dardarka erraz jar daitezkeela jakitun. Artelan bakar batekin aztoratu daitekeelako Hiri Buruzagiaren giro politikoa, horraino komunitatearen sendotasuna. Oihukatu dute ume egolatra dela artista hori, artista ez dela edozer egiteko eskubidea daukan jainko-jainkosa txikia eta mota honetako edozein zurrunbilo oso arriskutsua dela, bakarrik muturreko jarrerak elikatzen dituelako. Eta, hondarrean, deskalifikazio erabatekoa: artea ote den legamiagabeko ogiz egindako olata biribileko multzo bat lurtean jartzea katoliko puritano askok ezin ahoska dezaiketen hitza osatzeko, ea zer den hori: «Artea, behintzat, ez».

Hainbat ahots progresistek salatu dute Azcona bera izan dela kontu honetan gehien irabazi duena. Azcona, eta muturreko jarrerak. Baina artistak ondo esan zuen manifestazioak eta Katedralean solemnitaterik handiz egindako meza horiek bere artelanaren parte zirela: are, osatu egiten zutela egitasmoa bera. Kaiola itxi eta ilunpekotik atera behar izan zutenean ere, berrogeita bi egun argirik eta janaririk gabe eman ondoren, haren osasun fisiko eta burukoa hondatzen ari baitzen, aitortu zuen liluratuta zegoela bere ekintzak komunikabideetan eta kalean sortutako zalapartarekin. «Neurri batean, zerbait iraultzailea izan zen».

Ez, artista batek ez dauka edozer egiteko eskubiderik. Baina eskandalizatzeko gogoaren ondorioz sortutako polemikaren

errua artistari leporatzea, ezer ez ulertzea ez ezik, atentzioa desbideratzea da. Hasteko, arteari exijitu behar zaion probokazio edo hausnartzeko pistak emateko gogo hori gabe, ekimen artistikoak zentzurik galtzen duelako. Eta erreakzioa eragiteko, mugen bila joan behar du sortzaileak, oso kontziente izanik ere mugaren beste aldean amildegia egon daitekeela. Muga baita jarrera sortzailearen balioa definitzen duen marra. Xabi Paya Donostia 2016ko kultur programaren zuzendariak dotore esan du: «Artistak ia izan daitezke lurralde bateko termometroa, gauzak nola dauden erakusteko; termometro batek gora jotzen duenean, agian gai horrekin sekulako arazoa dago».

Hala da, sekulako arazoa dago Nafarroan, eta ez da hostiak lurrean lerroan jarrita ikusita gurutzearena egiten duten gizon-emakumeena, ez, baizik eta arrazoi moralengatik askatasunaren muga non dagoen ezarri nahi duten intoleranteena; sentimendu intimo eta sakon baten interpretatzaile bakarrak izan nahi duten fanatikoena. Beti izan dugu arazo hori eta horixe jarri du agerian Abel Azconak. Horregatik besterik ez bada ere, eskertzekoa izan da erakusketa.

Intolerantzia eta askatasunaren mugaz zerbait eztabaidatu dute Frantzian, aurten. Hasi *Charlie Hebdo* eta amaitu azaroko tiroketekin eta hilketa indiskriminatuekin. *Annus horribilis* Frantziako gizartearentzat; mahuka muturreko jarrera guztientzat. Eta erdian, *Soumission*, Michel Houellebecq idazle frantziarraren azken eleberria. Beste probokatzaile bat.

Etorkizun hurbileko Frantzia batean, Anaidi Musulmanen ordezkaria nagusitu egin da presidentea aukeratzeko hauteskundeetan, sozialistekin eta Sarkozyren eskuinarekin egindako hitzarmenari esker eta ezker zein eskuin muturreko taldeek bultzatutako bortizkeria handiko giroak elikatutako egoera gobernaezinaren ondorioz. Presidente berriaren lehen erreformek hezkuntza dute helburu: derrigorrezko hezkuntza hamabi urterekin amaituko da; eskulanarekin lotutako ikasgaiek garrantzi berezia hartuko dute; goi mailako

ikasketen finantziazioa pribatua izango da aurrerantzean. Unibertsitatea luxu bilakatu nahi dute azken finean. Agintari berriek protagonismoa eta 'duintasuna' itzuli nahi diote familiari, eta gizartearen 'oinarrizko unitate' egin. Ondorioa: gurasoen sinesmenetan oinarritutako hezkuntzak hartuko du pisua, emakumeak goi mailako ikasketetatik baztertuz eta moralki gidatutako eliteak sortuz. Arabiar penintsulako errege eta printzeen mugarik gabeko dohaintzei esker, eskola musulmanak zabaldu egingo dituzte Frantzia osoan, gizartearen halako indiferentziaren erdian eta botere publiko eta politiko nagusien onarpenarekin.

Houellebecqek liburua kaleratu zuen garaian gertatu ziren *Charlie Hebdo* aldizkari satirikoaren kontrako atentatuak, non Al-Qaedako bi kidek hamabi lagun hil zituzten. Atentatuak gertatu eta gutxira, egileak liburuaren promozioa eten eta Paristik alde egin zuen, besteak beste aldizkariaren kontrako erasoan hildako batzuk lagunak zituelako. Azaroko sarraskien ondoren, are gehiago zabaldu dira egilearen eta eleberriaren izenak. Harrigarria da ze oportunitate politiko izan duen liburuak. *Soumission* euskaraz argitaratu da, *Sumisioa* izenburuarekin (Meettok argialetxea).

Dekadentzia hitza erabili du Hedoi Etxartek liburua bataiatzeko, *Argia* aldizkarian. *Liburuak iradokitzen duen egoerari begiratu nahi ez izatea* «gaur egungo Frantzia dekadente, beldurri eta -zentsurik okerreanean- erreakzionarioenari jaramonik ez egitea» dela. Frantzia moralki atzerakoia ageri da nabarmen liburuaren orrien artean, bistan da. Erosotasunezko bizimodua ziurtatzeagatik oinarritzko printzipio guztiei muzin egiteko prest dauden goi mailako eliteen erretratu gordina da. Baina bitxia da liburuei ematen diegun bizitza. Bitxia, egileek beraiek kontatu nahi dutenaren eta gure interpretazioaren artean egon ohi den aldea.

Houellebecqek berak esan du kezkatuta dagoela Frantzian ikusi dituen aldaketekin eta halako izpiritualtasunerantz bihurtu dela, urteetan ateismoa aldarrikatu ondoren. Ohartu ez balitz bezala erlijioak bazuela habia eginda bere baitan hor

nonbait. Eta gogoeta bat dago liburuan, erlijioen garrantziaz eta erlijioen pisuaren inguruan.

Liburuan bada pasarte esanguratsu bat. Protagonista, irakasle etsitua, unibertsitateetako arduradun izendatu berriarekin elkartu da hain zuzen ere unibertsitatera itzultzeko proiektuaren inguruan hitz egiteko. Nagusi berria islamera aldatu da eta ateismoaz eta erlijioaz jardun du. «Bai, unibersitua izugarri ederra da», dio.

Eta haren tamaina, batez ere, txundigarria. Ehunka mila galaxia, bakoitza ehunka mila izarrez osatuak, haietako batzuk milaka argi urtera; ehunka milaren milaka kilometro. Eta, milioi bat argi-urteren eskalan, ordena bat hasten da moldatzen: meta galaktikoak zabaldu egiten dira marrazki labirintiko bat osatu arte. Azaldu gertakari zientifiko hauek kalean ausaz aurkitutako ehun pertsonari: zenbatak izango du kopeta, hori guztia, *halabeharrez* sortu zela defendatzeko?

Eta segitzen du gero:

Jainko erlojugilearen argudioa –Voltaireren ustez ezin ukatuzkoa– XVIII. mendean bezain indartsua da orain; are gehiago, egokitasunean aurrera egin du, zientziak, astrofisikaren eta partikulen mekanikaren artean, lokarri gero eta estuagoak ezarri ahala. Ez al da, azken batean, barregarri samarra izaki mengel hori ikustea, galaxia arrunt bateko adar apartatu bateko planeta anonimo baten gainean, bere hankatxoaren gainean zutitzen, zera esateko: «Jainkoa ez da existitzen»?

Irakasle koitaduak aitortzen dio, orduan, eta Houellebecq mintzo da haren ezpagnetatik, bere ateismoa ez datzala oso oinarri sendoen gainean. «Harrokeria litzateke nire aldetik halakorik adieraztea». Eta nagusiak berresten du:

Harrokeria, bai, horixe da hitza: humanismo ateoaren funtsean bada handiuste bat, ozarkeria bat, ezin sinetsizkoa. Eta haragitzearen ideia kristauak ere, azken batean, pretentsio barregarri samar bat salatzen du. Jainkoa gizon egitea...

Izpiritualtasunaren beharra aitortzen ari da Houellebecq, izpiritualtasun kristaua, noski. Neurri batean, beldurragatik. Neurri batean, autodefentsa sentimenduagatik.

Amos Oz idazle juduak liburu ederra kaleratu zuen iaz bere alabarekin batera idatzia, Fania Oz-Salzberger historialaria-ekin: *Juduak eta hitzak*. Tesi nagusia da juduen nortasuna nortasun literarioa dela, liburuetan transmititutako herentziaren bidez delako herri judua den bezalakoa. Aita-alabaren ustez, lurraldeak edo erlijioak berak ematen dutena baino garrantzitsuagoa da liburu santuek ziurtatu eta mendez mende transmititutako jakintzan oinarritutako nortasun hori. «Ez dugu herrialde oso bat behar», diote. «Palestinarrekin partekatu dezakegu gure lurra. Gure etxea gure liburutegia da eta liburutegi hori mundu osoaren esku jarri nahi dugu». Esaldiok iradokitzen dute erlijioaren gaineko ikuspegi zabal- la, irekia, integratzailea. Ez da juduen arteko iritzi nagusia. Israelen, are gutxiago.

Batzuetan, jendeak esaten digu judaismoa osotasun bat dela, eta hor daudela baita teologia eta tradizioa ere. Edo dena onartu edo ezer ez, esaten digute, dena herentziaren parte bat delako eta herentziarekin ezin delako jolastu. Baina guk erabaki dezakegu herentzia horren ze parterekin bizi nahi duzun, eta zein gorde nahi dugun ganbaran. Horixe uste dugu.

Oz gaur egungo idazle judu garrantzitsuenetarik bat da, Philip Roth estatubatuarrekin batera, eta haren judaismo laikoa eta bakezale eta ezkertiarra erreferentzia da Israeletik kanpo. Eta oso bisio partikularra eta berezia izanda ere, ariketa polita da liburu horretan Oz aita-alabak mahai gainean jartzen dutena: herri baten historia hitzen bidez esplikatu nahia.

Ariketa polita, erlijioez enpo amaitu dugun urte honen hondarrean. 🍷

Letrekin letretan-tan-tan

Literaturak giltza, ate, korridore, egongela, leiho eta ezerezaren osotasuna eman diezaizuke begi salto batean. Idazlearen ni poetikotik irakurlearen plano abstraktura gorputza zeharkatzen duen jauzia izan daiteke. Literaturan ez dago gorputz fisikoa kaltetzeko arriskurik, beraz, «erortzen bagara ere, amets berriei helduz gorantz erortzen gara» (Anari, *Aingura hegodunak*). Baina, bai, bada erortzeko aukera, betiere letradun amildegiak errealak direla aintzat hartzen badugu. 2013an, *Gutun zuria* literatur ekimenaren baitan, horietako bat azaldu zuen Harkaitz Canok: idazle eta irakurlearen artekoa. Azaldu zuenez, idazleak ez dauka zertan irakurlea buruan izan letrak ordenatuz istorioa eraikitzen duenean, eta amildegiaren beste aldetik, irakurleak urruneko esfera hipotetiko batean kokatu ohi du idazlea. Alde batetik bestera zeharkatzeko naturaltasun zubiaren garrantzian fokatu zuen atentzioa 2015eko urte amaieran *Beti oportetan* (Susa) narrazio liburua aurkeztu duen Canok. Naturaltasun zubi horrek berebiziko garrantzia izan du 2015eko literatur uztan, eta geroan are egonkorragoa izan beharko du literatura bizi eta bizirik mantentzeko. Hala ere, horrez gain, bada beste amildegia bat. Intrintsekoagoa: letrak letretatik bereizten dituen. Musikatutako letren eta musikaririk gabeko letren arteko amildegia. Literatura dena eta literatura ez dena. Maialen Lujanbiok 'Poesia (zubi bat) bertsoaritzaz' hitzaldia eskaini zuen uztailearen 18an Eako Poesia Egunetan. Ezinezkoa litzateke azalpen hura Lujanbiok mamitu legez lerro hauetara ekartzea, eta hain zuzen ezintasun hori da berak proposatutakoaren esentzian bildutako osagaietako bat. Alegia, bi multzo

daude, batean sortzaileak askatasunez sortzen duen literatura dago eta bestean parametro jakin batzuen markoan jaiotzen den hizki sorkuntza kokatzen da, besteak beste, neurri jakin batzuetara moldatu beharrak zein testuinguruak mugatu eta zentzuz betetzen dutena. Bertsolaritzarekin lotutako bigarren multzo horretan kokatutakoa lotu daiteke Gorka Urbizuk azaroaren 28an Donostiako Garoa liburu-dendan eskainitako elkarrizketa musikatu batean azaldutakoarekin. Esan zuenez, kantatuak izateko egiten dituen letrak helburu poetikoarekin jaiotzen dira. Erabat interesgarria suertatu zen, idazketan murgiltzen denean bere intentzioa zein den azaldu ondoren gertatu zena. Izan ere, Urbizuk bere diskurtsoaren muina hitz batek izendatu ezin dezakeen eremuan finkatu zuen, eta letra musikarekin diluitzen denean, elkarretak sortzen duen «C horretaz» mintzatu zen. Behin nahi poetikoa agertuta, eta poesia literatura baldin bada, zer dago *horretaz* horren atzean?

Beraz, literaturan enkistatuta dagoen eztabaidaren arrastoak ageri izan dira 2015ean: abestuak izateko sortzen diren hitzak literatura dira? Dena den, nazioarte mailan erabat zailantzako bilakatu dena, agidanez, Euskal Herrian gainditze bidean da. Abangoardia gara. Mikel Laboak Joxan Artzeren *Txoria txori* kantatu zuen eta Ruper Ordorikak Bernardo Atxagaren *Etiopia* poesia liburua disko bihurtu *Hautsi da anphora* izenpean. Aurten, nabarmentzekoa da Petti eta Harkaitz Canoren arteko elkarlanetik loratutako *Erramurik gabeko gauak* kantaren hitz eta melodia. Kanpotik barrura kantatzen duen Bob Dylani Pullitzer saria eman arren, ez dirudi beste edozein idazlek bezala Literatura Nobela jasotzeko aukera duenik. Euskal Herrian, Anarik barrutik kanpora abesten dituen letren balio literarioa azpimarratzeaz tematu dira urteon kazetariak. Are gehiago, hainbat literatur tailetretan analizatu da azkoitiarraren lana. Esate baterako, Iratxe Retolazak Donostian gidatutako 'Literatura plazara' saioan, non sortzaileak poesia egiteko erabiltzen dituen elementuen analisia burutu zen.

Txoria txori, saria sari

Haatik, idazleek, hizkiak lagun, orri zuritik pentagramara salto egiten duten bezala, musikariek, hizkiak lagun, pentagramatik orri zurira naturaltasunez egiten dute jauzi. Hortaz, literaturak liburuetatik at jaiotzeko aukera baldin badu, hau da, musikatua den letra literaturatzat jo baldin badaiteke, zergatik ez dauka Euskal Herrian ematen diren literatur sarietan lehiatzeko aukerarik?

Sormen lan batzuk goraiatu eta beste batzuk ahanzturaren tiraderetan gordetzeko ahalmena izan dezakete irizpide subjektiboei jarraiki egokitu ohi diren sariek. Horrela, bada, subjektibitatearen izenean erabaki zuen Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak diru publikoarekin antolatzen duen Euskadi Literatura Sariko epaimahaiak 2015ean Euskal Literatura kategoriako irabazlea Mikel Peruarena Ansak izan behar zuela *Su zelaiak* (Susa) eleberriarekin. Subjektibitate berarekin mamitutako erabakiari men eginez, izendatu bezain pronto jakinarazi zuen idazleak saria jasotzeak sortzen zion ezinegon eta kontraesana. Hau da, Peruarenak ez zuen saria nahi, eta horrela jakinarazi eta erabakia arrazoitu zien arduradunei. Hortaz, ez zuen zertan publikoki sariari uko egin. Diskrezioz jokatu zuen arren, epaimahaiak ez zuen bere nahia errespetatu eta Baionako 49. erregimenduaz kontatu zigunari eman zion saria.

2013an, Bilboko Bidebarrieta Liburutegiko literatur taileurrean, Pello Lizarralde bere obra defendatzearen aldekoa ez zela azaldu zuen. Zergatik? Esan zuenez, sormen prozesu baten ondorioz sortutakoek euren bidea egin behar dutelako, egilearen azalpen eta justifikazioetatik at.

Peruarena eta Utikan manifestuaren sinatzaileen arrazoi-bidea zein Lizarralderen pasarte ondoren galdetuko denarekin zuzenki lotuta ez badaude ere, zalantzan hausnartzeko baliagarriak diren tresnak probesten lagun dezakete. Beraz, sortzaileak eta bere obrak ibilbide lotuak baina era berean independenteak egiten badituzte, sorkuntza jabetza da edo ondare publikoaren parte bilakatzen da?

Marrak, puntuak

Dagoeneko literatur argitalpenaren gurpilean biraka ari diren sortzaileen lana inondik inora erdeinatu gabe, seguru asko, sortzaile berriei erabat lagungarri izango litzaieke diru publikoaren bestelako banaketa. Edota Elkarrek hartutako erabakiak bezalakoa: Joseba Jaka beka hamar urteko etenaldiaren ostean berriz ere abiatzea. Batez ere, idazle berrientzat liburua argitaratzea geroz eta zailago bilakatzen ari delako. Kulturaren prekarizazioak nekez egin diezaioke mesede ekoizpenari; traba, ordea, erraz. Agidanez, horregatik ere baliteke autoargitaratzeak geroz eta indar handiagoa hartu izana. Norberak bere lana publikatzearen inguruko tabu eta aurreiritziak eraisten ari dira, batez ere autoargitalpenak kalitate eskasarekin lotu baino sortzailearen erabateko askatasunarekin lotzen badira. Aurreiritzi horiez gain, eta kontu ekonomikoetatik at, bada sormenarekin zuzenki lotuta dagoen beste ezaugarri mugatzaile bat: literaturaren markoan sortzaileak liburua artefaktu bihurtzen baldin badu, eta, ondorioz, obrari emandako ezaugarriak dirrela-eta, argitaletxe batek ezin badu bere sail baten barruan kokatu, zein da sorkuntza hori argitara emateko bidea?

Borondatezko lanari esker, tamalez aurki amaitzear egon litekeen Edo! argitaletxearen jardunak, besteak beste, berebiziko garrantzia du eginkizun horretan. Hainbat dira Edo!k jorratu dituen alorrak. Artean, ume eta gazteen liburuetan ez ezik, bestelako formatuetan ere artista bisualen lanaren garrantzian azpimarra jarri du. Ilustratzaileek ez dituzte soilik umeentzako marrazkiak egiten. Argazkien errealismotik at irudia beste modu batera lantzen duten sortzaileen eta ilustratzaileen lanari bereziki erreparatu dio. Eider Eibar ilustratzailearen *Barrukoa* liburu artefaktua esku artean hartzeko parada eman digute. Bestalde, eremu askatzaile horretan ere lan egin du Maider Agirre idazleak. Berak, ordea, autoargitalpenaren bidea jorratu du *Bihotzero* argitara emateko. Mira handiarekin egindako liburuak, testuekin batera, Idoia Bera-tarbideren hogeii ilustrazio biltzen ditu.

Ahotsen tolesdurei so

Horiekin batera, 2015ean izan dira literatur egitura tradizionalari gatz eta piperra erantsi dioten ilustratu gabeko liburuak ere. Azken boladan belaunaldiak identifikatzeko faltan diren pazientziak eta distantziak emango digute literatur eboluzioa igartzeko aukera. Kontakizun fragmentatuak proposatu dizkigute Mikel Ayllonek eta Jasone Osorok. Ayllonen *Ez egin tiro anbulantziei* (Elkar) nobelak atzekoz aurrera eraikitako istorioa kontatzen digu. Osororen *12etan bermuta* (Elkar) liburuak dituen bederatzi atal pertsonaletan, lanaren izaera kaleidoskopikoa definitzen duten hainbat fragmentu ageri dira. Bi liburuen egiturek irakurketak utzitako erresonantzian lan egiteko kapazak diren irakurle aktiboen arreta eskatzen dute.

Berezia da, baita ere, herdoiltzearen kontzientzia hartu duten erraietatik jaiotako Joan Mari Irigoienen lan poetiko askatzailea. *Bi urtetako kronika fakultatiboa* (Elkar) poemek ehundu duten biografiaren mihisea dira, hau da, autobiografia poetikoa landu du Irigoienek.

Literaturaren dohietako bat agerian uzten duten liburuak dira hirurak, alegia, literatur xarmaren parte da pertsonaien eta irakurleen arteko elkarrekintza sortzea. Bi planoen arteko (erreal eta literarioa) harremana piztu eta horri esker errealitate eta fikzioaren arteko elkarrizketan murgiltzeko parada ematea.

Euskarara ekarri dituzte beste hizkuntza batzuetan sortutako harribitxiak. Horien artean, literatura ez ezik hizkuntzaren mugak hausnartzeko xedea izan duten idazleen lanak. Hizkuntza malgutasunez kiribildu eta lipar batez haren esentzia uler dezakegula sinetsarazi diguten sortzaileen fruituak. Clarice Lispector eta Ingeborg Bachmann idazleez ari naiz. Lispectorren *Zorion klandestino*a (Igela), ipuina eta beste, euskaratu du Iñigo Roquek, eta Nagore Tolosak bigarrenaren poesia ekarri digu *Munduko Poesia Kaierak* (Susa) bildumarako. Irakurri beharreko hamabi liburuk osatzen duten sailak

zerbait faltan balu, beste hainbat liburutan bezala, poemen itzulpena eta jatorrizkoa batera irakurtzeko aukera litzateke.

Itzulpenen artean nabarmentzekoa da baita ere Ereinen Ramon Saizarbitoria biblioteka. Urtero bi liburu argitaratzeko konpromisoa duen egitasmoaren estreinako alea *Guárdame bajo tierra* da. Horren aurkezpen prentsaurrekoan kritikarako parada hartu zuten Ramon Etxezarretak, Ramon Saizarbitoriak eta Iñaki Aldekoak. Bilorik gabe hitz egin zuten ekitaldian. Alde batetik, kazetarien lanaren inguruko iruzkinen bat egin zuten, eta, bestetik, gazteentzat egindako literaturaren kalitatea kolokan jarri zuten. Nahiz eta, egia zor, mahaian eserita ziren hirurek ez zuten kritika horrekin bat egin. Dena den, funtsean, horren atzean kezka bakarra zegoen: gazteek, oro har, ez dutela irakurtzen uste dute.

Perforatu, performatu!

Sorpresa pozgarria hartuko dute hainbatek gazte literaturazaleak badirela deskubritzean. Are gehiago, hasieran aipatu ditugun amildegien beldur ez diren gazteak badirela.

Literaturak inguruarekiko ausardia galdu duela uste dutenen diskurtsoari zartakoa eman diote 2015ean. Hain zuzen, Pott bandaren garaian ez bezala, gaur egun ausardia zirikatzailek gabeko aroan garela uste duten horiei. Literatura performatiboaren bi adibiderek uler daiteke: *Erractus* eta *Ituskizuna*.

Diskurtso politikoa artefaktu artistiko bihurtu dute *Tractatus* (Susa) poesia liburuaren idazlea den Jule Goikoetxeak, arkitektura literario bikainaren erakusle den *Erraiak* (Elkar) eleberria eraiki zuen Danele Sarriugartek eta aurten *Kafe beta* izeneko laginari esker Igartza saria irabazi duen Kattalin Minerrek. Gorputza eta literatura baliatuta, gorputza literalki zeharkatzen duen kritika jorratzen du hirukoteak.

Errebolta eta haustura biltzen dituen zubiaren beste dimentsio batean daude ITU bandako literaturzale gazteak.

Ituskizuna oholtzaratu zuten estreinakoz Eako Poesia Egunetan, eta aretoa bete ere. Paperera ekarri dute poesia, prosa, kritika satiriko ironikoa, hausnarketa eta fikzio formadun piezekin ahokatutako *Belaunaldi bat hiru ekitalditan* izeneko lan autoargitaratua. Badatozela esan zuten Bizkaiko kostaldeko herrian. Baina ez da egia; badira eta ez du etenik. Literaturak iragana dauka baina ez etorkizunik, literatura etengabe sortzen ari garen orainaren ispilua delako. 🍷

Oskorriren despedidia

Erraza jarri digute aldi honetan. Urtea amaitzeko artean sei hilabete falta zirela bazuen 2015ak bere titularra, komunikabideen urteko bilan guztietan errepikatuko dena, euskal musikari dagokionean: Oskorrik adio esan zueneko urtea. Edo Natxo de Felipek 2013an *Berria* egunkariari emandako elkarrizketa famatuan erabilitako hitzetara ekarrita, «egoerak Oskorri akabatu zueneko urtea». 40 urtetik gorako ibilbideari amaiera emateko erabakia 2014ko udazkenetik hartua zuen taldeak, baina iazko ekainera arte itxaron zuen bere *despedidia* iragartzeko. Azken zortzi kontzertu emango zituen irailetik azarora bitartean –zazpi Euskal Herrian eta bestea Bartzelonan– eta agur. Kito.

Isiltasunean joan da Oskorri, esan nahi baita erabakiaren zergatiei buruzko azalpenik ez duela eman nahi izan Natxo de Felipe taldeko buruak. Emanak zituen aurretik. Hain zuzen, 2012an *Goiena* aldizkariari emandako elkarrizketa –«Ez gure erabakiz, baina uste dut Oskorri gabe geratuko garela»– zein hasieran aipatutakoa –«Gu ez gaude bukatzeko asmotan, egoera dago gu akabatzeko puntuan»– irakurri zituenen artean inor gutxi harrapatuko zuen ezustean albisteak. Bistan da, hura abisua zen. Karpetan gordeta zituzten «sei zazpi proiektu interesgarri» aurrera ezin eramateagatik kexu agertzen zen kantari bilbotarra *Berria*-ko elkarrizketan, eta «inguru kulturalari» (euskararen egoera ahula, krisi garaian kulturaren murrizketak egitea normaltzat jotzen duten agintarien jarrera, gizartearen jarrera pasiboa, sortzaileen lan baldintza prekarioak...) egozten zion errua, arranguraz eta minez, inebitablea zirudiena ebitatzen saiatzeko azken ahalegin etsian bezala.

Hortik seguruenik dator zenbaiten ahosabaian porrot kolektiboaren zapore mingotsa utzi izana Oskorriren akaberak. Nola liteke Oskorri bezalako talde bati eusteko gai ez izatea herri hau?, galdetu dute. De Felipek esandakoari garrantzirik kendu gabe, normaltasunez hartu beharko genuke edozein talderen amaiera, baita lau hamarkada pasatxoko bizitza izan dutenena ere. Kasu honetan uste dut gehienok bat etorriko garela esatean aspaldi emana zuela bere onena Oskorrik, eta aspaldi lortua zuela sortzaile batek izan dezakeen helbururik gorena. Naroa Gaintza kantariak modu dotorean laburbildu du: «nahiz eta Oskorri aspaldi desagertu gure elkarrizketetik, egunerokotasunean instalatuta dugu eta gurekin bizi da».

Oholtzan, musikariei dagokien lekuan, esan du agur Oskorrik, zuzenekoak eskaintzen jarraitzeko sasoi onean zegoela erakutsiz eta saio guztietan aretoak bete dituzten zaleen berotasuna jasoz. Bakeak eginda, Fermin Etxegoienek hitzetan. Orain gu guztioi dagokigu bermatzea taldearen izena ez zaiela arrotz egingo hurrengo belaunaldiei (eta gurekin bezala taldea haiekin bizitza lortzen badugu, are hobeto). Gutxieneko hori lortu ezean, orduan bai, porrot kolektiboa aipatu beharko dugu.

Bitartean, hil da Oskorri! Gora Oskorri!

Diskogintzaren eraiste neurtua

Oskorri bere ibilbide luzeko kantu ezagunenak azken aldiz jendaurrean jotzen ari zen bitartean Bilboko Arriaga antzokiko besaulkietan jesarrita zeudenek –aurretik Getxon, Donostian, Iruñean, Gasteizen edo Maulen egon zirenek bezala– nekez eutsiko zioten norbere burua oroiminaren menpe uzteko tentazioari. Oskorriren 1971ko lehen kontzertuaren akordua etorri zitzaion burura Anjel Valdesi –13-14 urte zituen Deustuko Unibertsitateko emanaldi hartara anai zaharrenarekin joan zenean–, eta «garai bat, pentsamolde bat eta gauzak egiteko modu bat ere agurtzen ari zirela» sentitu zuen.

Ia 30 urte eman ditu Valdesek diskogintzan, hasieran IZn, Esan Ozenkin ondoren, eta 1994tik hona Elkarren, Oskorriren ia betiko diskoetxean. Iaz hilabete asko atzera begira jarrita pasa zituen, Durangoko Azokaren 50. ekitaldiaren aitzakian Elkarrek argitaratutako *Kantuz 1965-2015. Memoria eta desira* bilduma prestatzen. Valdesen lan pertsonala izan da, berak hautatu ditu bildumako 50 kantuak, eta nolabait uler daiteke musikari lotutako bere ibilbide sentimental eta profesionalaren lekukotasuna utzi duela bertan. Horren harira, eta azaletik bada ere, erreleboaz mintzatu da, gazteei lekukoa pasatzeaz.

Momentu egokia da markagailua berriz ere abiapuntuan jartzeko. 50 urteko zirkulu bat itxi dugu, eta berriz hasieran gaude, 60ko hamarkadakoaren antzeko egoera batean: merkatua aldatu da, bini-tilo bueltan omen dator, single moduko kantu solteak entzuten ditu jendeak, gizartea ere aldatu da... Horrek industriari abiapuntu berri bat exijitzen dio. Une hau egokia da musikaren egungo egoera eta moduak oso ondo ulertzen dituen gazte ilusionatu batentzat.

Une hau zein den ulertzeko beharrezkoa da atzera egitea.

Lerro hauek irakurlearen begietara iristen direnerako hamar urte izango dira Metak diskoetxeak ateak itxi zituela. Sektorearen zutabeetako bat desagertu zen harekin batera, eta geroztik gertatutakoa aski ezaguna da: diskogintza eredu klasikoa nabarmen ahuldu da, hala ekoizpenari dagokionez –2005ean 60 disko inguru argitaratu zituzten lau diskoetxe nagusiek (Elkar/Oihuka, Gaztelupeko Hotsak, Gor eta Metak); azken bi urteetan erdira murriztu da kopurua, diskoetxe gehiago izanagatik (Baga Biga eta Mauka sortu dira hamarraldi honetan)– nola erreferentzialtasunari dagokionez, talde esanguratsuetako eta gazteen artean gehien saltzen dutenetako askok autogestioaren bidea hartu baitute (Su ta Gar, Berri Txarrak, Gatibu, Esne Beltza, Fermin Muguruza, Zea Mays, Gose, Joseba Tapia...). Laburbilduz, eragina eta merkatua galdu dute ohiko diskoetxeek.

Aldiz, hamar urteotan erro luzeak bota ditu autoekoizpenaren ereduak, eta gero eta gehiago dira ekoizpen osoaren kontrola bere gain hartu nahi duten sortzaileak, bitartekaririk

gabe, dela diskoetxe tradizionalen funtzionamendutik at dauden plataformak erabiliz (Taupaka, Bonberenea Ekin-tzak, Bidehuts), dela autogestiorako egitura propioak sortuz (aurreko paragrafoan aipatutako talde gehienen kasua da), dela autoekoizpenaren bakardadean arituz.

Horrela iritsi gara 2015eko egoerara, zeinean agerian geratu den diskoak argitaratzen jarraitzeko zailtasunak dituztela zenbait diskoetxek. Oharkabean pasa bada ere, sintomatikoa da iaz gertatutakoa: ibilbide luze eta emankorreko bi zigiluk –Gaztelupeko Hotsak eta Gor– ez dute lan berririk argitaratu, eta ondorioz lehenengoak hobetsi du Durangoko Azokan salmahairik ez jartzea, 20 urtean lehen aldiz. Gaizka Peñafiel argazkilari eta musikariak urrian txiokatutako mezu batek norabide horretan jotzen zuen: «Lehen artistak diskoetxe bila eta orain diskoetxeak zoro moduan disko berrien bila [Durangoko] Azokarako. Nola aldatu diren gauzak kamara... zorionez».

Egungo errealitatea da talde askok ez dutela diskoetxeetara jotzen jada, diskoa argitaratzeko baiezkoa jasoko luketela sumatu arren. Ez dute haien beharrik, ez zaizkie erakargarri egiten, edo kontuak ez zaizkie ateratzen. «Gaur egungo baldintzekin askoz hobe da lan gehiago egin eta zeuk ateratzea zeure lana», esan du Oier Aranzabalek. Lou Topet taldeko liderra da Aranzabal, eta Harkaitz Canorekin elkarlanean ondutako *Abesti bat gutxiago* disko-liburua plazaratu du iaz, ingelesetik euskarara ekarritako hamar kanturen bilduma. Edozein diskoetxek bere katalogorako nahi luke horrelako lan bat –are gehiago emaitza entzun eta irakurri ondoren–, baina inorengana jo barik bere kasa argitaratzea erabaki du Aranzabalek. Horrek esan nahi du artistikoa ez den lan guttia ere bere gain hartu behar izan duela: grabazio estudioa kontratatzea, *crowdfunding* kanpaina antolatzea, kolaboratzaileak lotzea, kontzertu bira prestatzea, komunikabideei proiektuaren berri ematea, sare sozialetan zabaltzea, diseinua enkargatzea, masterra fabrikara bidaltzea... Lan nekeza, inondik ere.

Kalakanek egin duen hautua ere esanguratsua da. Diskoetxeen eskaintzak baztertu eta *Elementuak* bigarren diskoa bere kasa argitaratu du, baina horrez gainera bitartekari oro kendu eta zuzenekoetan soilik jarri du salgai, Madonnarekin egindako biraren oihartzun mediatikoak dendetako salmentari eman ziezaiokeen bultzadatik errentagarritasuna ateratzeari uko eginez.

Autogestioa ez da gazteen kontua soilik. Maddi Oihenart, aurten 60 urte, Elkar eta Metak diskoetxeetatik igaro ostean, Durangoko Azokak autoekoizleei jarritako txokoan ikusi dugu ia egunero, *Doi* lan berri zoragarria saltzen, alboan Haxotz taldeko gaztetxoak zituela. Jabier Muguruzak ere ordu parrasta sartu du Durangon; Madrilgo Resistencia etxearekin kaleratzen ditu diskoak, baina Azokan egoteko bere salmahaia jarri du lehen aldiz, lokatzetara egin du jauzi, eta ez ei zaio gaizki joan.

Valdesek aipatutako abiapuntu berri hori zer izan daitekeen zaila da igartzen, baina izatekotan taldeek eurek erabakitzen dutena izango dela dirudi.

Zeuk egizu filosofia, azken muturrera

Euskarazko 120 disko inguru katalogatu ditugu 2015ean Baidok.eus atarian. Bi heren inguru norbere kasa kaleratutako lanak dira, atzean ezein diskoetxe edo plataformaren babesik gabe. Eta kasu batzuetan, ez nolanhikoak, ‘zuk zeuk egin’ filosofia azken muturreraino eramanda. Oihartzun handia izan du Joseba Ponce Dut eta Kuraia taldeetako kide ohia-
ren *JP Lohian & Klonen Klona* diskoak. Grabazioaren lan teknikoan izan ezik, beste guztia egin du Poncek: kantuak sortu, tresnak jo, azala diseinatu, diskoa editatu eta animazioko bideoklipa egin! Horraino iritsi gabe, bakarkako lehen diskoaren pisu guztia bere gain hartu du Jurgi Ekiza Willis Drummondoko abeslariak –kasu honetan Bidehuts-ekin kaleratu du *bH036LP-*, eta antzera egin du Selektah Kolektiboa

euskal rap talde aitzindarien aritutako Manugaitz iruindarrak *Txapela barruan darabilt mundua* diskoarekin.

Urteak eman duena lerro gutxi batzuetan laburbiltzerik ez badago ere, hona hemen lauzpabost zertzelada. Anarrik *Zure aurrerari penalak* jarri du kalean, bere diskorik literarioena –hitzak beti nabarmendu dira haren kantuetan, baina oraingoan musikari aurrea hartu diotelakoan nago–. Sorkunek ere denbora asko zeraman ezer atera gabe eta rocketik soul, funk eta doinu dantzagarrietara egin duen birajea ustekabe atsegina izan da. Aipatu dut lehenago *Abesti bat gutxiago* disko-liburua, hala musikarengatik nola bertsiogintzari buruz Canok idatzitako testuarengatik guztiz azpimarragarria. Eta rap disko batek aspaldi lortzen ez zuen oihartzuna izaten ari da 2zio taldearen *Bideak*, merezita.

Azkenik, Berri Txarrak-en urtea izan da 2015a. Donostian hasi –lau gauetz jarraian sarrera guztiak salduta– eta Ezpeize-Ündüreinen (Zuberoa) bukatu, 75 alditan aurkeztu du *Denbora da poligrafo bakarra* disko hirukoitza zuzenean, tartean European, AEBetan eta Mexikon.

Agur Amaia Apaolazari

Uda bete-betea zen Amaia Apaolazaren heriotzaren berri jaso genuenean. Bi urte lehenago antzemandako minbiziak eraman zuen musika ordezkari eta ekoizlea, azkar, oso azkar, 49 urte zituela.

Herritar arruntarentzat, baita musika zale askorentzat ere, ezezaguna zen Apaolaza, bulegoan edota eszenatokiaren atzealdean egiten baitzuen lana; baina beharrezkoa iruditut zait hona ekartzea, musikaren arlo guztietan emakumezkoen presentzia normalizatu dadin beharrezkoak diren erreferente horietako bat zelako Apaolaza. Apenas emakumerik dagoen euskal musikaren eremu batean jardun zuen Apaolazak, managerrerean; Akeita enpresa sortu zuen eta handik Fermin Muguruza, Gose, Ruper Ordorika, Joseba Tapia edota Esne

Beltzaren ibilbideak bultzatu zituen. Ines Osinagak (Gose) argi utzi zuen Akeitako taldeek Ordizian egin zioten omenaldian: «ez zen edozein».

Argia saria *Entzun!* aldizkariarentzat

Kazetaritzarekin eta musikarekin harremana dugunok pozez hartu genuen *Argia* astekariak prentsa idatziaren saria *Entzun!* aldizkariari eman izana. 1995ean sortua, ez du bide erraza izan, formatu, arduradun eta maiztasun aldaketak izan ditu 20 urte hauetan, paperaren krisia eta Interneten etxekotzea ezagutu ditu, baina aldiro jakin du garai eta behar berrietara egokitzen. Eta iraun du. Eta ez da gutxi. Urte gogorra igaro ostean heldu zitzaien egungo arduradunei lanaren errekonozimendua, eta sariak ezer konponduko ez badu ere, dudarik ez dago aurrera jarraitzeko adorea eta indarra emango ziela. 🍷

Divide et impera

Hezur huts irudituko zitzaizkion Rubensi egungo *sex symbol*-ak. Ikasle batek galdetu zidan zertan zen Versaillesko Dianaren irudia idealizatua, berari emakume arrunt-arrunta iruditzen baitzitzaion. Jakina da artearen kontzeptua eta horrek beregan hartzen dituen ideiak ez direla unibertsalak. Euskal Herriko eguraldia bezain aldakorra dira edertasun, estilizazio eta dotoretasunaren ideiak.

Ez da beharrezkoa denboran atzera edo geografian aurrera egitea hori baieztatzeko: Donostiako politikariek eta Egiako bizilagunek kulturaren inguruko ikuspegi guztiz kontrajarririak dituzte. Lehenek instituzio distiratsu, garbi eta behar bezala gainbegiratuak kontsideratzen dituzte ederrak; besteek auzoarekin lotura dutenak, xumeagoak baina berezkoak nahiago dituzte. Horregatik itxi dute politikariek Kortxoenea: edertasun jakin baten aldeko mugimendua izan da. Edertasun totalitario eta eztabaida ezina, alegia.

Hala ere, anglosaxoiek *timing* izendatzen duten hori birkain planifikatu dute Donostiako botere faktikoek. Noiz itxi Kortxoenea, eta Tabakalera ireki baino astebete lehenago. *Printzea* existituko ez balitz, ezingo nuke horrenbeste maltzurkeria imajinatu: mila esker gardentasunagatik, Makia-velo. Kontrajarritako fronte gisa aurkeztu dituzte horrela bi zentroak, eta segadan erori dira ordura arte bizilagun abegitsuak izandakoak, bai auzotarrak, baita Ane Rodriguez ere. Kulturari aukeraketa egin beharko bagenu legez aurkeztu dute kontua, instituzioa edo autogestionatua, nazioartekoa versus auzo mailakoa, hippya ala hipsterra. Urdaiazpikoa edo gazta. Eta zergatik ez sandwicha? Ezin al ditugu biak izan,

ezin du Donostia bezalako hiriburu (europar) batek kultura eskaintza askotarikoa eta aberatsa gozatu?

Divide et impera. Batek pentsatuko luke Donostiako agintariek Tabakalerak aurrera egitea nahiko luketela, azken finean, euren hiriko arte-zentro nagusia delako. Baina ez dezagun ahaztu Tabakaleraren birsortzea aurreko gobernuaren erabakia izan zela, eta Elorzaren «ikus-entzunezko zentro internazionalaren» ideia baztertu zuela ekonomiko ki bideragarriago eta bertako arte-eragileei zuzendutako proiektu berri baten alde. Ez dena, inolaz ere, Denis Itxaso eta bere kide askoren planetara egokitzen. Bertako artisten formazioaz pentsatzen dutena oso argi utzi dute, hain zuzen, Kalostra arte-eskola osatu berriari Kortxoenearen etorkizun berbera inposatu diotenean.

Tabakalera, aldiz, ez dute Kortxoenearen moduan itxiko, hori argi. Baina egungo lantaldearen gaineko presioa egin eta eragin dezakete, Tabakalera, paradoxikoki, aldi berean auzoaren areriotzat ezarriz eta espezializatuegi bezala aurkeztuz, honela aldaketa sakonak sustatzeko. Hots, programazio mota aldatu eta Guggenheimen antz handiagoa duen zerbait bultzatzeko, Zinemaldira datorren Brad Pitt baten edertasun totalitario eta eztabaidaezinaren parean egongo dena.

Profesional askeak

Azaroaren 4an argitaratu zituen Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkariak artearen zabalkunderako zein ekoizpenerako emandako diru-laguntzak. 2015eko deialdiari dagozkio; beraz, abenduaren 31rako proiektuek burututa egon behar dute. Horrek esan nahi du data horren aurretik egin diren ekintza guztiak dirua jasoko zuten ala ez jakin gabe gauzatu direla. Hots, espekulazio hutsari lotuz, esperantzari helduz eta dirua jasotzen ez bada zer gertatuko den gehiegi pentsatu gabe (depresioa ez bultzatzeko) egiten direla kultur plangintza ez-instituzionalak Euskal Herrian.

Bihotzekoaren muga bizi dira diru publikoz hornitzen diren ekintza independenteak geurean. Politikarien esanetan, urtez urteko plangintza egiten da eta horretarako diru-laguntza eskatu. Errealitatea da urteko azken bi hilabeteetan soilik dakitela eragile eta artistek zenbat diru daukaten, eta bitartean B, D eta E planak direla nagusi. Material hura enkargatua utzi eta dirua iristen ez bada, ez hartu; lagunei faboreak eskatu eta, diru-laguntza jasoz gero, ordaindu. Behin eta berriro eskatu dute plataforma txikiek (Consonni, Okela, Puerta, Reflex...) bi edo hiru urteko programa proposatzeko aukera, programazioa gauetik goizera eta faborez fabore egin beharrean, sendotu eta errotzeko. Profesionaltasuna bultzatzeko, aurretik ordainsariak zehazteko eta gonbidatzen duten jendeari baldintza minimo batzuk eskaintzeko. Baina ezinezkoa omen da. 20 urteko Guggenheimeko akordioak sinatzen dituzten politikariek diotenaren arabera, ezin da urtezahararren mugatik harago planifikatu. Eta hamarkadetan itoko gaituen erraustegia ipiniko duten berberak ezin dute haien legealditik urte bat kanpo doan 15.000 euroko diru-laguntza ziurtatu, balizko hurrengo gobernuarekiko zilegi ez delako.

Askotan entzun da Euskal Herriko arte mundua subentzionatuegi dagoela, artistek, ekimen independenteek diru-laguntzei esker bizirauten dutela soilik. Arte-praktika lanbidetzat ulertu eta tratatzen duten ekimenek behar dituzte horretarako diru-sarrerak, eta egia da haien errekurso nagusia, maiz bakarra, instituzioen laguntza izaten dela. Baina publikoa instituzioen diru pribatu legez kudeatzen duen gizarte honetan, publiko-pribatu binomiotik kanpoko bestelako bideak moztu eta garatu gabe utzi dituen kapitalismo hiltzailean, gogorra da diru publikoaren menpe bizitzea. Batetik, administrazioak ekoizleen eskerren zain dirudielako, opari bat emango balie modura. Eta ekoizleek inoiz ez dakitelako aurtengoan oparia jasotzeko bezain onak izan ote diren.

Kapitalaren logikaren barnean, publiko-pribatu kolaborazioa jainkotu da, hau da, enpresa kapitalista pribatuek dirua jartzea kultur ekimenetan. Paradoxikoki (edo ez), kapitala

du ten enpresei interesatzen zaizkienak instituzioek gehien sustatzen dituzten berberak dira: museo handiak, bildumazaleak eta ikusgarriak. Bide hori ezinezkoa da txikientzako, hain zuzen, eta askorentzako gainera, interesatzen ez zaizkien ekonomiaren baldintzapean jarriko zituen.

Egon dira bestelako saiakera batzuk, adibidez, crowdfundingaren bitartez, ekimen baterako diru-laguntza pribatu txikiak emateko aukera luzatuz. Baina bere topera iritsi da: azkenean lagunok besterik ez dugu halako proiektuetan dirua jartzen, gehiegi baitaude sarean; eta, bestetik, horrela lortutako dirua beti da mugatua, programa osoa edo proiektu zabalagoa mantentzeko gutxiegi.

Euskal Herrian bada aspaldi lankidetzan, autoantolakuntzaren bitartez proiektuak gauzatzeko ohitura. Badira kooperatibak, badira gaztetxeak, badira auzo-elkarteak. Lehenak hiperkapitalizatuak daude zenbaitetan, bigarrenek ez dute profesionaltasuna sustatzen, baina arte munduan akaso bakoitzetik hainbat ideia hartu beharko genituzke geure bide propioa zabaltzeko. Ahaztu gabe, ordea, instituzioak publikoak direla, diru publikoa ez dela oparia eta artistak gure kultura sortu, edukiz bete eta hornitzen duten eragileak direla. Eta kulturak kapitalismoaren logikatik aldentzen diren beste printzipio eta irizpideak behar dituela onartuz, eta horiek identifikatu eta garatzeko denon artean lan eginez.

2016an, hamaika artelan euskaraz

Azkenean *Ocho apellidos vascos* ikustea erabaki nuen, hainbat lagunen artean zebiltzan komentarioak ulertzeko. Ez zen espero nuena baino okerragoa, ezta hobeagoa ere. Komedia hutsal eta nahiko ziztrina, pertsonaia prototipiko eta errepikakorrekin. Kontu batek, ordea, harritu ninduen. Film osoaren argudioa sostengaezina zen: sebillarrak aita euskaldunarekin topo egiten zuen unean, hark euskaraz esaldi bat botatzearekin nahikoa luke engainuaz jabetzeko. Ez al zen

ikusle oro horretaz konturatu? Guztiz antinaturala da euskaldun bat espainolez hizketan aritzea inoren balizko euskaltasuna frogatzeko.

Baina noski ezetz, ikusle gehienak ez ziren konturatu, Espainian jende askok barneratua baitu euskara dela Madrilera asteburu pasa goazenean ingurukoek ez ulertzeko soilik erabiltzen dugun hizkuntza; esfortzu bat eginez ibiltzen duguna, gure espainolez mintzatzeko berezko joeraren aurka, berezi bihurtzen gaituen zer bait izateko. Orain aste gutxi, izan ere, Euskal Herrian urteak lanean daramatzen Gaztelako kide batek euskaldun zaharra den beste bati eskolak euskaraz ematea asko kostatzen ote zitzaion galdetu zion. Euskara, askorentzat, lana lortzeko ikasi dugun hizkuntza delako, sekula ez duguna gustura hitz egiten.

Dani Rovira protoaktoreak (bere burua errepresentatzen duen subespezieko kidea), fikzioan euskaldun batekin maitemindu arren, ez zuen Euskal Herriko kulturarekiko interes handia erakutsi: Goya sarien emanaldian behin eta berriz ahoskatu zuen *Loreak* gaizki, azentua azken silaban ezarriz. Gainera, agerian geratu zen ez zuela pelikula ikusi, ez zelako horri buruzko broma (txar) bat ere egiteko gai izan. Ziur asko, akademiako beste askok ere ez zuten ikusi, bitxia baita pelikula hoberenarekin batera izendapen gehiago ez jaso izana. Bitxia, halaber, Oscarretarako aukeratzea gero. Gutxiago kostatzen zaio espainiar akademiari espainolez egina ez da goen filma atzerrian aitortua izatea bertan baino?

Edozein kasutan, *Loreak*-ekiko Goya sarietako jarrerak geurean ere askotan pairatu behar dugun aurreiritzi bat erakusten du: euskaraz egindako artelan oro maila baxuagokoa dela. Diru gehiago lortzeko egin dela euskaraz, edo lantalde kaxkarra izango duela hizkuntzaren bidezko 'bazterketa' egin delako. Bideo-arteko pieza bat bada, jende gutxiagorengana iritsiko dela diote askok (liluragarria bertako batek ingelesezko hitzak aukeratzen dituenean inork ez duela halako burutaziorik). Eta edozein artelanetan euskaraz egiten bada, bideoa, zinea edo testua integratzen duen edozein formatu

izan, jakintzat jotzen da 'euskal gaiei' buruz hitz egingo duela. Eta 'euskal gai' horiek ez dira inoiz antikapitalismoa, ekologia edo berdintasuna, esaterako, terrorismoa eta baserria baizik. Euskal Herria mundu globaletik at existituko balitz bezala, berezko drametan murgilduta.

Geurean ere, ez soilik Madrilen, artistei euskaraz naturaltasunez lan egin dezaten eskaini eta eskatu behar diegu, eta euskaraz ekoiztutako lan horiei zabaltzeko bideak eman. Normalizazioa esparru guztietan egin behar delako, eta artearen barnean atzeratu samar gabiltza horretan. 🍷

Kuboaren sei hormak

Urteko saiorik handiena da Bertso Eguna. Kursoaleko oholtza handian, mila eta bostehun bertsozaleren aurrean agertzen ditu lantalde batek aurreko urtean sortutako uste, asmo eta kezka, eta proposamen original batekin aurkeztu.

Esperimentatzeko plaza bihurtu da Bertso Eguna, hara doan entzuleak badaki berritasun bat, gaiak emateko edo bertsotan egiteko modu desberdin bat jasoko duela.

Ederra da egiaztatzea, urtez urte, hain entzuleria askotarikoak zer abegi onez hartzen dituen aurkeztutako lanak. Onarpen gehiagoz edo gutxiagoz, baina entzulea nahiko fidela izan da Bertso Egunarekiko.

Beste kontu bat da esperimendazioak halako plaza ikusgarri batean egiteak, Kursoala laborategi bihurtzeak, eraginik ba ote duen ohiko plazan. Paradoxikoa dirudi, baina esango nuke sarri erakusleho ikusgarri horrek bere baitan jaso, eman eta irensten duela proposamena, kuboaren hormetara mugatuz han egindako ahalegin itzela. Agian hori ez da gutxi. Baina ez ote litzatekeen eraginkorragoa piramidearen oinarrietatik hasi esperimendatzen, puntaren puntatik hastea baino. Bestela, pentsa liteke bertsolaritzari ematen ari gatzaiarki plaza bat, handia eta espektakularra, baina bakarra, aukera berriak esplora ditzan, urtearen gainerakoa ohiko bertso-gintza moldeetara lerratzen utziz. Gainera, sor liteke egoera arantzatsurik, norbaitek pentsa baitezake, agian arrazoiz, agian marmarka aritzearen plazer hutsez, esperimendazio irrealak sortzen ari garela beharizanik gabe –azken Bertso Egun jolastia adibide ona izan daiteke, edo bertsolarien arteko garaiera eta distantzia desberdinak baliatuz egin zena.

Badira salbuespenak. Azken urteotan, beharbada zeresan handiena eman duen eta, nire ustez, eraginkorrena izan den Bertso Eguna, bertsoa generoaren ikuspegitik landu zuena izan zen, 2014koa. Izan ere, bertsolari askoren –ez guztien– kezka atera zuen plaza handira. Beste gauza bat da modua, han egon zen jende asko deseroso jartzearainokoa.

Batzuek pentsatuko dute ondo dagoela hori, jendea astintzea dela eragiteko modu bakarra; bestetzuek pentsatuko dute hori publikoaren aldartea behartzea dela, bertsoaren aitzakian tarte atsegina pasatzera joan den zalea motibo gabe ernegatzea.

Deigarria egin zitzaidan hurrengo urteko Bertso Eguna amaitzean –ez zen hala apropos egin, baina uste dut aurreko urtekoaren konpentsazio moduko bat izan zela, saio sinpatikoa, jolastia, asmo handirik gabea egitearena–, deigarria egin zitzaidan, nioen, euskal kulturgile ezagun bat, gizonezkoa, etortzea esanez nola asmatu genuen genero kontuak saioan zehar naturaltasunez txertatzen, aurreko urteko gai zuzenegi edo agresiboen aldean. Zer pentsatua eman zidan hark. Azken batean, pertsona hark iradoki nahi zuena zen, nire ustez, zenbait gai ez direla era esplizituan eman behar, baizik eta errealtate normalizatu batean ezarri. Esan nahi baita generoaz hitz egiteko ez dagoela zertan alua absolutu bezala aipatu behar, saio normatibo batean zakila absolutu moduan aipatzen ez den bezala. Bertsoak ez du horrela funtzionatzen. Nahi bada, alu estuez eta zabalez, hitz egin daiteke, zakil handiez eta txikiez hitz egiten den (zen?) bezala, baina ez dakit bide horrek norabait eroango gaituen. Agian bai. Talentu handia behar, hori seguru. Diskurtso berriak sortzeko talentu handia behar da.

Ohartu naiz, plazako jardunean, hobeto funtzionatzen dutela gaiek era naturalean jarrita, esplizituki jarrita baino. Jakin behar dugu entzulea alde dugula –kontra dagoenik ere izango da, baina isilik daude–, ez dugula etsai, alegia. Konplizitate hori landu behar dugu, antzokiko besaulkietan gizar-te osoa ordezkatu gabe, eta gizar-te osoaren miseria guztiak

entzuten dugun horren bizkar gainera zamatu gabe. Mundua aldatzeko aukera dugu, geuk sortzen baitugu mundua hitzez, baina nekez egingo dugu hori entzulea soinez soin gurekin ez baldin badator.

Gai-jartzaile eskolatuak

Urteko beste ebentoetako bat Gai-jartzaile eskola izan da. 2014 urte hondarrean hasi eta 2015eko erdialdera arte iraundu. Bertsozale Elkarteak sustatutako ekimena izan da, zenbait bertsolarik kezka azaldu ondoren ohiko plazan dagoen gai aldetiko panoramarekin. Urte askotako eztabaida: norainoko esku hartzea egin behar duen Elkarteak saioen herri izaera urardotu gabe. Inork ez du gai onik ziurtatzen, baina egia da bertsolariak askotan babesik gabe geratzen direla edozein gai-jartzaile inprobisaturen atzaparretan. Duela gutxi izan nintzen halako saio baten lekuko: gai-jartzaile lana egitea egokitu zitzaion laguna pertsona azkar eta jantzia zen, hargatik emango zioten kargua, baina hark ez zekien gai bat zer zen, nola jartzen den, zer beharrian dituen bertsolariak, zer oreka mantendu behar den aukeraren bat izateko saioa taxuz atera dadin. Noski, gaizki pasatu zuten bertsolariek.

Kezka horiek buruan, eta zenbait bertsolari eta idazleren laguntzarekin, zortzi jardunaldiko ikastaroa egin zen. Idazleena izan zen ideien esparrua zabaltzeko; bertsolariena, gai-jartzaileek ezagut zitzaten inoiz esan gabeak: zer espero duen bertsolariak, zer asmo dituen, zer tentsio bizi duen, plazan zer funtzio bete nahi duen.

Ez zen eskolaren asmoa gai-jartzaileei esatea zer gai jarri behar duten, baizik eta azaltzea gai bat jartzeak zer inplikazio dituen: bertsolariengan, saioaren harian eta, azken buruan, entzulearengan.

Ikusteko dago ondoriorik izango ote duen eskolak. Agian uretara botatako hartxintxarra hondora joango da, agian uhina hedatu egingo da.

Delegazioaren amaiera

Gai-jartzaileen jardunarekiko kezkarekin abiatu zen eskola; aitortu behar dut gero eta gehiago miresten dudala Xabier Amuriza. Hark bazekien zerbait saio integralak proposatu zituenean. Amurizaren arazoa da oso aurretik ibili dela beti. Saio integrala zen bertsolariak gai-jartzailearen sokatik libre egiteko moduko saioa, bertsolariak beren kabuz, alde aurretik zenbait ideia adostuta. Bat-batekoari eragin gabe, baina zenbait ideia harilkatzeko bide emango zuen aurrelana zen.

Ez zuen funtzionatu. Bertsolari gutxi agertu ziren Amurizak eskatzen zuen ildoari jarraitzeko adorearekin. Edo ez zeuden ados proposamenarekin, besterik gabe. Bi arrazoi izan zirela esango nuke. Bata: bertsolariak askotan saiora zerrutik erortzen diren paraxutistak dira. Herrira heltzen dira, bertsoak kantatzen dituzte, badoaz. Gauza normala, jaialdi bateko hiruzpalau bertsolari asteburuero bizpahiru saio dituztenak izanik. Borondateak ez dezake gehiago. Bigarrena: oso kasu puntualetan izan ezik –zale-zaleen aurrean egindako afariak, eliza aurreko eguerdiko saio laburrak–, bertsozalea emandako gaiak eratzen duen saio egitura etenera ohitu da. Gaiak –aitor dezagun– kleenex izaera du. Oso gaurkoa.

Gaur egun –hau ere egia gordina da–, bertsolaria oso kezkatuta dago gaiekin, baina, aldiz, ez du ezer egiten gai horietan esku hartzeko, grosso modo esanda. Bertsozaintzan badago halako tabu absurdo bat zeinak eragozten duen bertsolariaren erabakimena kantatu beharreko gaietan. Ez luke horrela izan behar. Sinetsita nago garaia iritsi dela bertsolariak zezenari adarretatik heltzekoa. Beti ez da posible izango, baina aukera dagoenean, bertsolariak eta gai-jartzaileek zer egin nahi duten adostu behar dutelakoan nago. Bertsolariak erabaki behar du zeri buruz kantatu, delegazio luze horri amaiera emanez.

Hogei urte egin ditut plazetan gai-jartzaile lanean. Urte horietan guztietan sinetsita egon naiz ordu eta erdi batez euskaraz eta hitz hutsez jendeari atsegina ematea –zer pentsaturen bat noizean behin– izugarritzko lorpena zela. Eta

hala zela uste dut. Saio on baten ostean jendearen esker ona sentitzea da mundu honetako gauza beteenetako bat. Sinplea, baina egia.

Azkenaldian, hala ere, burua lainotu dit pentsamendu bategi, ea ez ote gabiltzan errepikatzen eskema bera behin eta berriz: jaialdi sinpatiko bat egin, benetan inor astinduko ez duena, eta etxera bueltan pozik. Garai likidoetan bizi omen gara; ez ote dagoen bertsoaren formula oraindik forma solidoa. Txapelketa salbuetsita, hor arrazoiak askotarikoak baitira, non lortu dute bertsolariek oihartzun handiena azken urteotan? Plazatik kanpo: iritzi-emaile, kazetari lanetan, musikari, idazten.

Badira ekimenak arestian aipatutako solidotasun hori hausnartzen saiatu direnak, puntualak askotan, bere baitan hasi eta amaitzen direnak. Badira beste batzuk denboran jarraitutasun bat izan dutenak –*Ez da kasualitatea* formatua datorrik gogora, nire ustez azken aldia egin den gauzarik onenetakoa–. Saio horietan badago asmo bat, ilusio bat, esango nuke, entzuleak berehala jasotzen duena.

Ilusio hori, inplikazio hori hedatu egin behar dela uste dut. Kontuz, ez naiz esaten ari plazan dabilzan bertsolariak inplikaturik ez daudenik. Egin duten apustua, bertsolari izan eta herriz herri kantuan aritzeko lana eta zama hartu izana, eskuzabaltasunaren seinale da; euskaraz ari diren artistek, oro har, duten eskuzabaltasun berbera. Hala ere, sortu diren zenbait inertzia apurtzeko garaia iritsi dela uste dut. Saio bakoitza bakarra balitz bezala eraiki.

Zalantzak argitze aldera, ez naiz esaten ari bat-batekotasuna traizionatu behar denik, gai-jartzailea arduratu beharko da hori ziurtatzeaz, baina bertsolariari bai eskaini behar zaio beretik kantatzeko aukera. Negoziazioa beharrezkoa da bertsolari, gai-jartzaile eta entzuleen artean. Bertsolariek aukera izan dezaten izateko herriaren ahots, taldearen bozeramaile edo norberaren aldarri. 🍷

Ez du balio euskara ikastea, ezta pastoral baten idazteko ere

«Bide guztiek norabait eramaten dute». Hitz horiek Josy Arrozagairenak dira (*Berria*, 2015-03-21). Aurten eman duten *Pierra Lhande* pastoralaren elkarteko presidentea da Arrozagari. Argumentu hori erabili du pasterala frantsesez pentsatu izana justifikatzeko.

Pasterala euskaraz eman zuten uda honetan zalgiztar eta iruritarrek, baina frantsesezko bertsioaren itzulpena izan zen taula gaineko hura. Itzulpen ofiziala. Lehen aldiz, frantses bertsioa idatzi duena izan da pastoralaren autore gisa aurkeztua, Annick Renaud-Coulon.

Bide guziek norabait eramaten dutelako gogoeta doi bat urrunago eramanez, alta, bide horrek nora eramán duen izan daiteke galdera, Zabalik elkarteak bere webgunean (zabalik-amikuze.com/pasterala-frantsesez-haustura-ala-jarraipen) pausatzen dituen galderen haritik: «Bihurgune, bidetik jalgitze ala eboluzio logikoa? Haustura ala jarraipen? Eta gehiago pentsatuta, arazo ala aterabide?».

Lehen galderari erantzunez, eboluzio logiko bezala ikus daiteke urrats berri hori. Pastoraletan frantsesa sartu, sartua da aspaldian. Baitira euskara ez dakitenak arizaleen artean. Errealitate soziolinguistikoren adibide bat, besterik gabe. Aski da aurtengo pastoralaren webgunea begiratzea, amildegiaz jabetzeko (www.pierralhandedepastoral.com). Webgune bideoak begiratzearan ikusten da nola ari diren. Euskaraz dena frantsesera itzultzen dute errepiketari. Baina frantsesez dena frantsesez da. Dantzak, adibidez, frantsesez lantzen dituzte, bi koreografoek ez dakite euskaraz iduriz. Zabalik

elkartearen beste galderari, berriz, «arazo bat ala aterabide bat?» galderari, aterabide bat dela bat baino gehiagorentzat aitortu behar, segur aski.

Arrozagaraik berak azpimarraturik pozik da, oroz gainetik urtean zehar herritarren artean sortu elkertasunaz, eta pastorealean oro har sentitu den plazerraz. Errepiketara joateko gogoaz. Euskara apaingarri soil bilakarazia dute batzuek. Lanerako tresna euskara ez izatea, hori galtze handia izatea, horren kontzientzia ez da batere barnatua, iduriz.

Annick Renaud-Coulon pastoralaren autorearen diskurtsoa bera ere biziki adierazgarria da. Hasteko, azpimarragarria da zein 'garrantzitsua' izan zaion hura izatea ofizialki pastoralaren autore: «Pastorala idaztea eskatu zidaten. Garrantzi handiko gertakaria da, emakumea naizelako, euskal herritarra ez naizelako eta euskaraz ez naizelako mintzatzen» (*Naiz*, 2015-07-26). Emaztea izatea eta euskalduna ez izatea maila berean ezartzen ditu. Iduriz eta biak aitzinamenduak izan.

Adierazgarria da ere nola egin duen. Frantsesezko bertsioa, hasteko, frantses klasikoak bezala, alexandrinoz idatzi nahi izan du. Ondotik, itzulpenak berriz eginarazi ditu ere, bere pentsaera arras errespetatua izan arte. Euskara konprenitu gabe, baina itzulpenekin eta arituz, eta gainera, hori, frantsesezko pentsamolde hori ez du traditurik ikusi nahi izan.

Baina hara. Hark berak dio galdegin diotela idaztea. Horra bere harrotasuna.

Bi argumentu horren alde. Bata, Pierra Lhanderen haurtzaroko etxea erosi izana, eta ikerketa lan handiak egin izana Pierra Lhandez. Bere burua Annick Apphatia deitarazi du autoreak, Lhanderen haurtzaroko etxe horren izena bere eginenez. Artetik errateko, bere santza izan da, nonbait, Lhandek anitz idatzi izana frantsesez. Horrela aurkeztua izan da afera. Baina euskaraz, euskaraz idatzi du Lhandek. Itzulpenekin aritu dela kasu horietan adierazi du Renaud-Coulonek. Hor ez zuen traizioaren beldurrik, iduriz. Osatu hiztegia ere, egia, euskaratik frantsesera du osatua Lhandek. Baina horretan mugatuz geroz, zein Pierra Lhande agertzen zaio, zein

mundu? «Egia da hizkuntza batek egituratzen duela pentsamendua», hori ere badakiela erran izan du Renaud-Coulonek (*Berria*, 2015-03-21).

Bigarren argumentua: «20 bat pastoral ikusiak ditut bizian. Maite ditut pastoralak. Pastoralaren generoaz betea dut gogo. Gorriz eta urdinaz pentsatzen aritu naiz» (*Berria*). Bere hitzetan, halako segurtamen bat entzun zitekeen elkarrizketa garaian. Ikasia duen emaztea da, Parisen lanean ari da, anitz bidaiatua du. Eta, beraz, badaki. 20 pastoral ikustea aski da pastoral baten idazteko.

Hainbeste badaki non ez duen ez eta euskara ikasteko beharrik ere sentitzen: «Hasi nintzen doi bat 1983an, baina hain da konplikatua... Egia da gogo eman lezakeela, entzuten direlarik euskaraz mintzatzeko... Egia da, orobat, eginahalak egin behar direla hizkuntza hau ez dadin gal». Zinismorik ez du eskas andere horrek.

Horra bere mezua: ez du balio euskara ikastea. Ez eta pastoral baten idazteko ere, beraz, pentsa. Baina, mingarriena, hori, hori dena onartu zaiola. Haren bila joan direla.

Hasiera batean oraindik berde zela gaia atera genuen artikulua *Berria*-n. Ondotik, zenbait zuberotarrekin mintzatzeko, oraindik pastora ez zela iragana, traba bat sentitu zitekeen, baina ez hainbesterakoa. Edo, agian, ni bezalako kazetariei adierazi nahi ez zena.

Iritsi da pastoralaren eguna. Eman da. Eta etorri dira bihar ramunak. Urrats hori ez dela hain errazki pasatu erakusten dutenak. Etorri da Jean Louis Davanten iritzi artikulua ere (*Berria*, 2015-08-18). Izan baitzen Pierra Lhanderen euskarazko pastoral bat. Davantek idatzia. Baina gustukoa ez zutelakoan ukan batzuek («Apeztiarregia da, ezin dut hori antzetzarazi nire antzezleei!»), jo zuten Renaud-Coulonen-gana, hark jakinen zuelakoan hobeki egiten.

Funtsezko galderak pausatu ditu artetik, ordea, Davantek: «euskal kulturak erdaraz bizi behar ote duen, euskal literaturak itzulpena mugatu, pastoralak frantsesetik sortu eta gero erdara horren pleguetara euskaraz makurtu?», eta botatzen

du hori dena borobiltzen duen hitza ere, 'kolonizatze' hitza, ez dena hainbestetan entzuten, baina agian berriz ere gogoratu behar dena:

Aditu batzuen arabera, zuberotarrek pastoralala asmatu zuten erresistentzia moduan, beren hizkuntza eta kultura zaindu nahiz. Orain traditu behar ote ditugu, kolonizatze berri bati bidea irekiz?

«'Kasu! Zaintzen zaituztegu!'»

Nahiz taula gaineko kontuez idaztea galdegin didaten, itzulpen kontu horrek, elebitasunaren tranpa horiek, liburugintzan azken aldian azkarki hedatu den fenomeno batekin lotzea egokia iruditzen zait. Liburu elebidunak gero eta presentego dira apaletan. Liburu berean bi hizkuntzak. Frantsesa eta euskara. Batzuetan alde batean euskaraz, eta liburu itzuli eta bestaldean frantsesez. Besteetan orri berean biak. Gerta daiteke ere lerro batetik bestera aldatzea hizkuntza. Orduan, grafia zenbait asmatzen dira. Bi hizkuntzak ezberdintzeko. Kolorea, neurria edo estiloa. Baina gehienetan, halere, frantsesez irakurtzen hasten da begia, nahigabe ere. Euskara apaingarri hor ere.

Paxkal Indo ZTK argitaletxeko arduradunak egin aitortzak borobiltzen du lehia, Sarako biltzarraren kariatara: «Euskaraz alfabetatuak izan ez garenak euskarazko hostoak laster batean itzuli eta frantsesezkoetan gelditzen gara» (*Berria*, 2015-04-07). Karta jokoko kartak faltsutuak dira jatorritik, eta beti berdinak irabazten.

Bizkitartean, Astobelarreko editorea den Laurent Caudine-k ere gogoeta interesgarria agertu du egun berean:

Euskaraz sortua bada, lehenik euskaraz behar du bizi. Eta berantago agian frantsesez. Bestela, badirudi euskarak beti tutore bat behar duela: 'Kasu! Zaintzen zaituztegu!'.

Zaintza hori frankotan sentitu daiteke, hain zuzen, baita publiko diren ekimenetan. Ekimena ez bada ofizialki

euskarazkoa bezala aurkeztua izan (antzerki bat edo beste), edozein mementotan, euskaraz hasten denak ez badu abisatzen itzulpena izanzen dela, edo euskaraz gehiegi luzatzen bada batzuen usteetara, beti norbait hasiko da publikotik ohar baten egiten. Ez duela deus konprenitzen aski ozenki erranen du, edo «En français!» (frantsesez!) oihukatuko du, edo ezinegon bat sortuko, edo hasiko da solasean aski azkar beste batekin, euskaraz adierazia denaz bost axola duela argi izan dadin. Harritzekoa da nola horrela pentsatzen duten anitz badiren. Edo diren horiek, hasteko, lotsa izpirik gabe, zilegitasun osoa sentitzen duten horrelako jarrera baten izateko publikoki. «‘Kasu! Zaintzen zaituztegu!’», metafora izatetik errealitate bilakatzera.

Gorputzak ere mintzo baitira

Hizkuntzaren auzia behin-behineko bazterrean utzirik, dantza har daiteke aipagai. Izan ere, auzi horietatik kanpo gelditzen dela deritzote batzuek. Alta, hor ere, taula gaineko emaitzez baino, prozesuaz interesatuz geroz, gauzak ez dira hain argi.

Belaunaldi gazteen artean, azken aldian estreinatu ikusgarrien artean, halako joera bat agertzen da. Laburbiltzeko, ‘euskal dantza’ ‘dantza garaikideari’ nahasi nahi dutela erraten entzuten dira gero eta gehiago. Bereizketa horretaz zehaztasunak eskatuz gero, ideia hau izan daiteke nolabaiteko laburpena:

Euskal dantzan, gehienbat zangoek eta hankek dute lan egiten. Gaineko partea gutxiago erabiltzen da. Aberastasunak ere badira. Baina, halere, zurrunagoa da. Ez da deus egiten lurrean, adibidez.

Zarena Zarelako dantza taldeko Amets Lahetjuzan-en hitzak dira horiek (*Berria*, 2015-04-25).

Halako frustrazio bat sentitzen da noiztenka belaunaldi berriengan. Baina dantza mota bera mugatzailea dela ondorioztat

hartzea baino, Jon Mayak egin erantzunak ñabardurak ekar-
tzen ditu *Berria*-ko zenbaki berean:

Uste dut dantza tradizionalak gaur egun erakusten duen baino
aberastasun eta dohain gehiago dituela, bai inprobisazio mailan,
bai gizarte mailan, bai erritmo eta urrats aberastasun mailan,
zentzu askotan. Eta, agian transmisio horren sinplifikazioagatik
eta dantza tradizionalaz egin den erabilpenagatik, hainbat gauza
galdu egin dira.

Eta, preseski, transmisio horren sinplifikazio horretan hiz-
kuntzaren auzia sar daiteke. Euskal dantza Ipar Euskal He-
rriari anitzetan frantsesez transmititzen da –ez beti, baina
usu, eta gainera, testuingurutik kanpo–, euskara apaingarri
bilakatuz hor ere. Eta halako nahasmen bat sortzen da. Hori
uler daiteke, agian, Johañe Etxebesteren hitzetan. Etxebestek
Bakina Show ikusgarrian parte hartu zuen. Zuberoako dan-
tzak koreografia berriz pentsatuetan eman zituzten. Kritika
zenbait egiten zituen ikusgarriari begira Etxebestek:

Uste dut ez dugula gauza anitz irabazi historia horretaz. Mugi-
mendu berriak ezarri eta. Zertako ezarri mugimendu berriak?
Zentzurik eta intentziorik gabe, egiazki, teknika hutsa izan da,
amñi bat.

Intentzioaren kontua honela esplikatzen du Etxebestek:

Ez dantzan aritzea teknika batentzat, baizik eta zerbaiten adie-
razteko. Plazan dantzan ari zarelarik, aitzindaria bazara, aitzin-
daria izan behar duzu. Ez zara hor puntuen lerrokatzeko. Dan-
tzan zara ari, dantza eman behar duzu.

Hor sartu daiteke testuinguruaren garrantzia, eta beraz, eus-
kararena. Euskara galdurik, testuingurua galdurik, nola adie-
razi aitzindari bat zer den? Dantza «kultura baten barnean»
irakatsi behar dela argi du Etxebestek berak:

Erakustea euskal balioa dantzan. Beharbada ez dira dantzari ho-
beak izanen, baina ezagutuko dute beren kultura, euskara balia-
tuko dute. Ideia dukezu ikus dezaten dantza arte baten gisan.

Eta halako batean Anne Etxegoien agertu zen Gure Esku Dago ekimenean

Gure Esku Dago-ren Donostiako ekitaldian, 2015eko ekainaren 21ean, halako batean, Anne Etxegoien kantari amikuztarrak *Txoriak txori* kantua zuen. Ai, barka, *Hegoak (Les Ailes)* zuen kantatu, Anne Etxegoienek berak han-hemenka entzuten den berrizendatze hori bere egina duena. 🐦

Lorategiaren zaintzaz

Topiko zuhirinduak eraitsiz, euskal zinemarik bada. Espainiako Zinema Akademiak *Loreak* (2014) filma Oscar sarie-tan Espainia ordezkatzeko hautatu duenetik, bederen. Metro-poliko zinema kritikaririk entzutetsuena euskarazko film guztiak «arrazaren araztasuna goresten duten panfletoak» ez direla ohartu denetik primeran doakigula dirudi. Izan ere, aitor dezagun, sezesionista kosmopolitok beti estimatu izan dugu Inperioaren lausenguen balio terapeutikoa.

Aparta da *Loreak* (2014), zinez. Baina gure lorategi opa-roaren adierazgarri da ala paraje jelatu eta babesgabeetan hozitutako krabelin antartiko bakartia? Egia esan, espezie inbaditzaileak –estatubatuarrak, batik bat– nagusi diren euskal ekosisteman urriak dira labeldun loreak. Are gutxiago, eder direnak. Tamalez, ez dira mimesi hutsez ugalduko. Horretarako, lurra erein eta loreak egoki ureztatu, elikatu eta inausi behar dira. Eta, erronka gordin horretan, erakundeek ezin dituzte gure lorezainak abandonatu.

Sinplista eta demagogikoa litzateke, ordea, erakundeei erru osoa egozte; ukazina baita azken urteotan Eusko Jaurlaritzak –EAEn– inbertsio lanik egin duela euskal zinemaren esparruan. Halaz guztiz ere, inbertitutako dirua ez da aski euskal zinema industria estrategiko bihur daitekeela sinetsiz gero. Danimarkak bere zinema laguntzeko bideratzen duen dirua Euskadirena halako bost –*per capita* inbertsioa– da, kasu.

Estaturik bagenu, neurri protekzionistekin babes genezakeen gure zinema. Frantziak bezala, BEZa %5era jaitsez eta sarrera-txartelaren %11 zinema ekoizpenera bideratuz, esate baterako. Baina ikus-entzunezkoaren eskuduntzak ere

bereganatu ez diren honetan, beste neurri batzuk hartzea ezinbestekoa da. Hortaz, ohiko diru-laguntzak eta EITBren inplikazioa –114,2 milioi euroko ustiapen-aurrekontua du 2016rako– areagotzeaz gain, nahitaezkoa da gaur egun kalitatezko euskarazko zinema sortzen ari diren ekoiztetxe txikiak (Moriarti, Txintxua Films...) egonkortu daitezen ere baldintza egokiak sustatzea. Horretan datza, hain zuzen ere, lorategiaren zaintza.

Amama ez da Arralden bizi

Bigarren urtez jarraian, euskarazko pelikula bat lehian izan da Donostiako Zinemaldiko Sail Ofizialean. Asier Altunak zuzendutako *Amama* (2015) poetikoa, hain justu. Oso gurea izanik ere, unibertsala ere baden auzia –sustraietara atxikitako belaunaldi zaharraren eta sorlekutik harago so ari den belaunaldi berriaren arteko talka samina– jorratzen duen film hunkibera da. Oro har hartuta, kritika onak jaso dituen obra.

Alta, salaketarik ez da falta izan. Antza, euskarazko zinemaren kuota bat ezarri baita Zinemaldian. Ez dugu halakorik dagoenik uste. Are gehiago, euskarazko zinemari kalte egingo lioke horrek; gutxieneko kalitate maila bat izatea ezinbestekoa baita A kategoriako zinemaldi batean duintasunez lehiatzeko. Kuotarik bada, ordea. Rebordinosek berak aitortu zuen *Berria* kazetan: «Zinemaldiak ezin ditu Espainiako bi pelikula baino gutxiago jarri lehian, nahiz eta ez egon gustatzen zaizkigun bi». Halaber, bost film frantziar izan ziren Cannesen eta haietako bat –*Dheepan* (2015)– gailendu zen. Beraz, *Amama*-ren kasuan, kuotarik ez. Esne kuota ez bada, behintzat.

Edonola ere, *Amama*-ren arrakastak –eta *Loreak* filmarenen oihartzunak– euskarazko fikziozko zinemaren irudi desitxuratua dakarkigu. Izan ere, Asier Altunaren film liri-koaz landa, 2015ean ez da gure zinema aretoetan euskarazko fikziozko pelikularik eskaini kasik. Javier Rebollo eta Alvar Gordejuelak zuzendutako *Txarriboda thriller* iluna, Ander

Odriozolaren *Bingen*, Ben Sharrock eskoziarraren *Pikadero*, eta ezer gutxi gehiago.

Hori horrela, bozkarioak bihotzetik gainezka egingo ez baligu, hobe. Telebistan ere euskarazko fikzioa ez delako sasoi onegirik bizitzen ari. *Goenkale* telesailaren galerak euskal zinemaren oinarriak astindu ditu, aktore, gidoigile eta teknikari askoren harrobi zein ogibide izan da-eta urte luzez. Euskaldun berri eta zaharren itsasargi. *Aitaren etxea* eta *Eskamak kentzen* telesail berrieekin euskarazko fikzioari eusteko asmoz dabilela ETB dirudi. Kostako da *Goenkale*-k utzitako hutsunea betetzea, baina.

Gure memoria galduaren bila

Nekez aurki daiteke euskarazko dokumentalik gure zinema aretoetan. Paradoxikoki, baina, Euskal Herrian sasoi opa-roa bizi duen generoa da, teknologiaren merkatzeak zein demokratizazioak dokumentalaren esparrua irauli baitute azken urteotan. Ondorioz, ekoizpena izugarri areagotu da eta sareak ere dokumentalak erakusteko aukera berriak eskaini ditu. Zinema aretoetan estreinatutako film bakanetan, zirkuitu komertzialetik at dauden dokumentalen espiritua usna liteke usu, egiazki. Gertuko auziak dira-eta gogoetagai. Iraganean, euskal memoria galduan, ahantzitako altxorrak.

Lehen euskarazko pelikula soinu bandarik gabe aurkitu izanaren drama ironiaz ziprztintzen du Josu Martinezek *Gure sor lekuaren bila* (2015) dokumentalean. Hunkigarriena, dudarik gabe, Andre Madre hazpandarraren *Gure sor lekua* (1956) filmeko protagonisten testigantza sentiberak dira. Isiltasuna urratuz, hitzaren bitartez biluzten baitituzte kostunbrismo idiliko mutuaren itzalean ezkututzen diren gogoeta, sentipen eta oroitzapenak. Gure zinema galduaren ahotsa berreskuratzeko ahalegin esanguratsua da.

Euskal memoriaren ondare ere bada pilota. Oteizaren pilotaren hotsak antzeman daitezke Jorgen Leth eta Olatz

Gonzalezen *Pelota II* (2015) estreinatu berrian. Esku-pilotaren arrakastatik harantzago, oster, badira ere ahanzturan itotako istorio ederrak. *Jai Alai Blues* (2015) kitzikagarria da horren adierazle argia. Bertan, zesta-puntaren gainbeherari buruzko blues malenkoniatsua dakar Gorka Bilbao zinemagileak. Gangster, zinema izar eta aberaskumez betetzen ziren frontoien kronika nostalgikoa da. Puntistak munduan barna miretsiak ziren sasoi urrunaren lekukotasun zirrargarria.

Euskal gatazka –nola ez– gogoetagai ere izan da. Zinematarra berandu samar iritsitako *Echevarriatik Etxeberriara* (2014) filmean, indarkeriari buruzko hausnarketa antropologikoa egiten du Ander Iriarte zinemagileak Oiartzun herria abiapuntu hartuta. Antzeko estrategia bat darabil Bertha Gaztelumendik *Negar franko egingo zuen aitak* (2015) dokumentalean, herri bat –Amasa-Villabona– baitu oinarri 36ko gerrak euskal gizartean izan zituen ondorio larriak ezagutzera eman eta bizikidetzaz jarduteko.

ETBren gerizpean, gure historia hizpide duten hainbat film estreinatu dira. Iban Gonzalezen *Gernikako Batailoia* (2015) dokudrama da horren erakusgarri. Hamaika Telebistak berak ere Josu Muguruzari buruzko filma –Lander Iruin eta Markel Andiaren *Zohardia* (2015)– eman zuen haren hilketaren urteurrenean. Memoria historikoa xede duten lanak guztiak.

Animazioa, arrotza bezain iradokitzailea

Naroa eta askotarikoa da euskal animazioa. Sarri-askotan, ordea, txikietsi ei da. Goya sarietarako izendatutako *Dixie eta matxinada zonia* (2014) animaziozko filmak jasotako oihartzun apala da horren paradigma. Aurten ere haurrei zuzendutako animaziozko bi pelikula estreinatu dira euskaraz. Lehena, *Yoko eta lagunak* (2015) xaloa, txikienei zuzendua dago eta jolasaren aldarrikapen alegera da. Irudimenaren apologia samurra. Buru karratudun pertsonaiak dira marrazki bizidunetako unibertso horren protagonista, eta haurrak

liluratzen dituen Yokok Miyazakiren Totoro iradokitzailea dakar gogora usu. Euskal animazioaren esparruan ibilbide oparoa duen Juanjo Elordik eta Rishat Gilmetdinov errusiarrak zuzendu dute. Ezpal berekoa da ere *Olentzero eta Amilaren sekretua* (2015). Beste adin tarte bati dago bideratua istorioa, ostera. Koskorrago diren neska-mutilei, alegia. Eritasun arraroak dituzten haurrak dira Gorka Vazquezen filmaren protagonistak, eta euskal mitologiak pisu nabarrena du bertan.

Animazioa, ordea, ez da hurrei zuzendutako ekoizpenetara mugatzen. Helduei zuzendutako animazioak ere berebiziko garrantzia du Euskal Herrian. Eremu horretan, aurten euskarak ohi baino presentzia apalagoa duen arren, bada lan esanguratsurik. Hala, *Psiconautas, los niños olvidados* (2015) aipatzea ezinbestekoa zaigu. Pedro Riverok eta Alberto Vazquezek *Birdboy* (2010) perlatxoaren protagonistak alegia postapokaliptiko gordin batean itotzen dituzte bertan. Iluna bezain lirikoa da filma, Tim Burtonen unibertso hitsa eta salaketa soziala ere uztartzen dituen artelan liluragarria.

Orobat, animazioaren maitale guztiak gatibatu dituzten bi film labur –arras ezberdinak biak ala biak– nabarmentzea ere nahitaezkoa da: Isabel Herguera maisuaren *Amore d’Inverno* (2015) aparta –Zinebin Euskal Zinemaren Sari Nagusia erdie-tsi zuena–, eta Aitor Oñederraren *I Said I Would Never Talk About Politics* (2015) –Euskal Zine Bilerako Urrezko Antzara– satira politiko beltza. Pieza arrotz bezain iradokitzaileak.

Auzia ez da neurria, kalitatea baizik

Duela hamarraldi bat pasatxo, Koldo Almandozek galdera erretoriko hauxe egin zuen aldizkari honetan bertan: «Maratoia korritzen duen atleta 100 metroko proba korritzen duena baino gehiago al da?». Formatu laburrak nozitzen zuen –eta duen– gutxiespenaren aurrean matxinatu eta iraupen laburreko zinemaren apologia irudimentsua egin zuen zinema

zuzendari donostiarrak orduan, zinez eta minez. Ironia zorrorez, ohi legez.

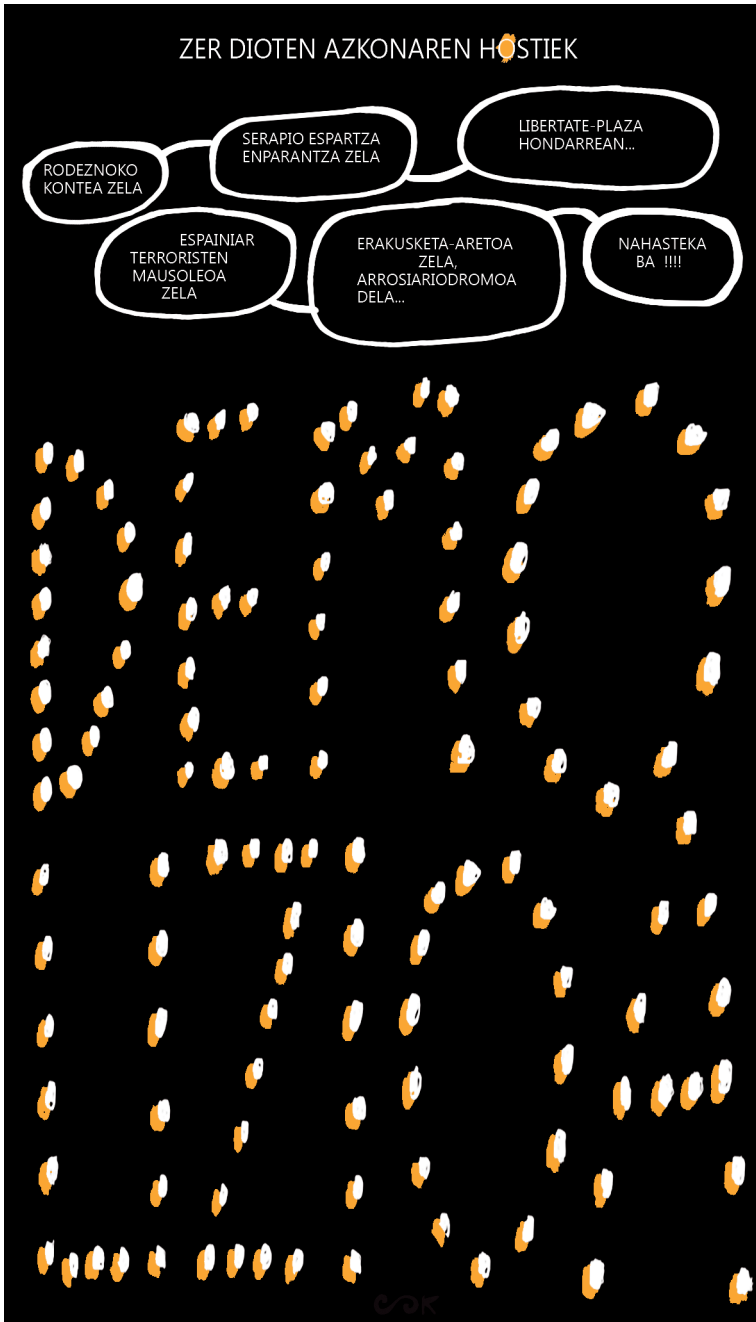
Polemika zahar oro ziklikoki eraberritu ohi da, baina. Hala, oraindik ere, film laburra amateur edo hasiberrien kontua dela aldarrikatzen duenik bada; labur eta ttipi sinonimo balira bezala. Are gehiago, Kimuak katalogoak zinemagile ospetsuenei erretreta eman beharko liekeela dioten ahotsak ere ez dira falta. Antza, kimu gaztetxoenen ernamuintzea oztopatzen dute.

Euskal film laburrik onenak aukeratu eta munduan barna ezagutaraztea da Kimuak en zeregina. Eta, hautu horretan, irizpide nagusia kalitatea izanik, ezin dira obrarik onenak baztertu egileak izen handikoak direlako soilik. *Aupa Etxebeste!* (2005) arrakastatsua ostean Asier Altuna lehiaketatik at utzi izan balitz, ez genukeen, ziur aski, *Sarean* (2006), *Artalde* (2008), *Zela Trovke* (2013) eta *Soroa* (2014) bezalako harribitxiak dastatzeko modurik izango. Beste horrenbeste esan liteke lerro hauek idazteko unean Oscarren *shortlist* zorrorean zen Raul de la Fuenteren *Minerita* (2013) saminaz.

Aukerak murriztean baino, areagotzean datza gakoa. Film laburren mundua hobekien ezagutzen duen profesionalak, Txema Muñozek, aspaldi eman zuen irtenbidearekin: euskal film laburra oinarri izango lukeen agentzia baten sorrera. Kalitatezko film laburrak zein hasiberrien lanik goiztiarrenak ere bere baitan hartuko lituzke erakunde horrek, informazioa, aholkularitza eta babesa eskainiz egile guztiei. Finean, film laburra ez da zinemagile handien harrobi huts –sarri hala jotzen duen arren–, inolaz ere. Begirunea merezi duen zinema formatua da. Auzia ez baita neurria. Kalitatea baizik. 🍷

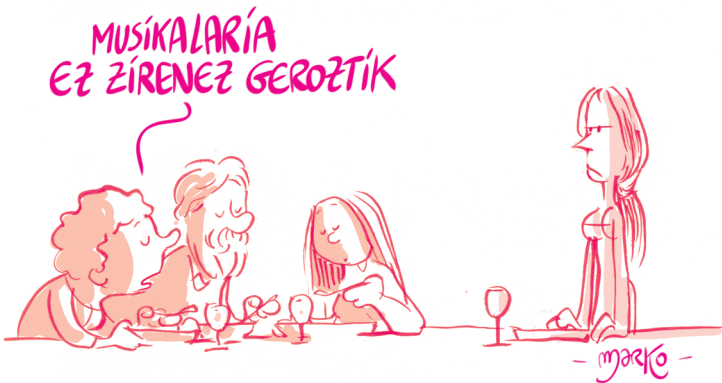
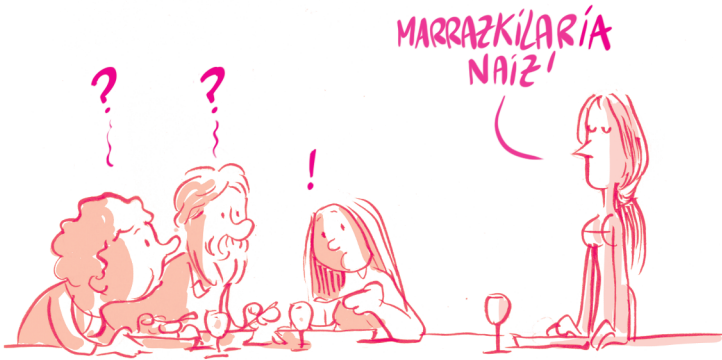
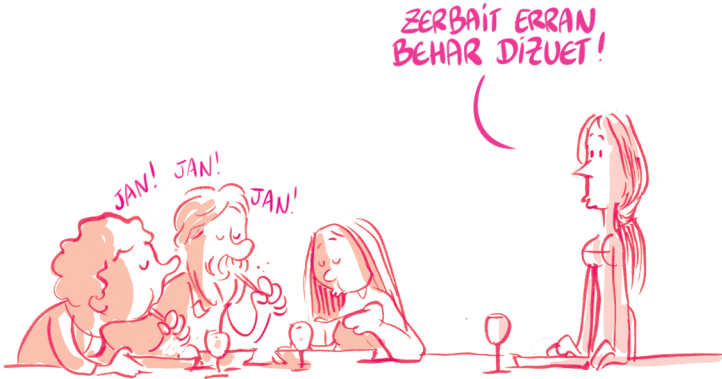
H28

2015 COMING-OUT URTEZ!...

GAIAK

- 99 Diglosia Euskal Herriarentzat?
Enperadorearen jostuna 'teoriaren' harietan
korapilatua
Daniel Escribano

Diglosia Euskal Herriarentzat?

Enperadorearen jostuna 'teoriaren' harietan korapilatua

Daniel Escribano

Soziologian doktorea, itzultzailea eta euskara-irakurle ohia

Euskara eta euskararen gaia ez da inoiz izan gizarte maila ahaltsuenen begikoa: estatu hedakorren lana izan da euskararen herria larrutzea eta soiltzea, eta lan horretan inoiz ez zaie falta izan bertako jauntxoan lankidetzak leiala.

Joxe Manuel Odriozola (2013)

Euskararen iraupena erresistentzia luze eta miresgarri baten ondorioa izan da eta izango da. Gure klase politiko nagusiak alboratu du euskara, ez zaio interesatzen kultura egiteko eta unibertsaltasuna hedatzeko tresna bezala.

Koldo Izagirre (2011)

Hitzaurrea

Aspalditik ditu aldezeak diglosiak Euskal Herrian. Euskal abertzaletasunaren sorrerak ez zuen euskarak gizarte-funtzio guztiak bereganatzearen aldeko ideologiarik ekarri. Izan ere, Paulo Iztuetak nabarmendu duenez,

EAJko gehiengo batentzat euskara, bereziki, nekazal gizarteko berritarren eta kostaldeko arrantzaleen ezaugarria izan da, funtsean euskal kontserbadurismoaren aurpegi ezagunena, hiri-kulturatik eta ekonomia mugitzen zen industri zein zerbitzu-guneetatik aparte zegoen gutxiengo-populazio bati zegokiona.

Hartara, «[v]asco' izanda ere, berdin-berdin izan zitekeen abertzale jator, edo euskara jakinda ere, erdaraz ere berdin-berdin egin zitekeen euskal kultura».¹ Are gehiago: euskara komunikazio-eremu guztietan erabiltzeko moduko hizkuntza bihurtzeko aurrebaldintza sortzearen kontra egin zuen lehendabiziko abertzaletasunak, alegia, barietate estandarra sortzearen kontra. Alde horretatik, euskal abertzaletasunaren jarrera bat zetorren nazionalismo linguistiko espainiarrarenarekin, biek ala biek euskalkiak aitzakia hartuta. Izan ere, EAJ/PNVren sortzailearen aburuz,

... al refundir todos los dialectos y subdialectos en una forma única, reconstituida como originaria común de todos ellos, quedaría de una plumada suprimido y aniquilado en su mayor parte el extenso y admirable desarrollo fonético á que el Euskera ha podido alcanzar sólo con el trascurso de muchos siglos.²

Ramón Menéndez Pidal filologo espainiarrak, bere aldetik, zera esan zuen 1921ean, Bilbon eskainitako hitzaldian:

Podréis llegar a tener un éusquera literario único, pero ése no será obra momentánea. Fácil relativamente es hacer en un libro para uso de unos cuantos escritores una combinación del guipuzcoano y el labortano y proveerla de perfecciones de otros dialectos; pero esa creo no llegará nunca a ser la lengua del pueblo. Figurémonos que eso, que yo estimo imposible, se realizara, y que las nuevas generaciones del pueblo vasco llegaran a aprender la lengua artificiosa unificada. Pues la Academia [Euskaltzaindia], en vez de haber continuado, depurado e impulsado el vasco histórico, como es su misión, habría roto bruscamente la tradición en el desarrollo del idioma, para lanzar a éste en una vía nueva; habría quitado a la lengua la mayor parte de su valor y de su autoridad histórica; habría matado a los venerables dialectos tradicionales, consagrados por la adhesión fervorosa de las generaciones vascas de hace muchos siglos, y los habría sacrificado en aras de un producto nuevo, desprovisto de interés arqueológico y sin utilidad alguna para la cultura humana, hecho sólo por el pueril interés de poder decir en una *lengua exótica* lo que muy bien puede decirse *en cualquiera de las dos grandiosas lenguas culturales del extremo occidental de Europa*.³

Modu gordinean agertu zuen Menéndez Pidakle Aranak, euskalkien geografiarekin bat ez zetorren azpiestandar probintzietarako alegiazko proposamenari helduta,⁴ ezkutatu nahi zuen ondorio nagusia. Hots: administrazioan, literaturan, hedabideetan, zientzian, jendaurrean eta, oro har, eremu formaletan erabili beharreko hizkuntza erdarak izan behar zuela. Halaxe adieraziko zuen 1949an agintari jeltzale gailen batek:

Ezin jarri dezakegu [euskara] español prantzes, ingles eta beste erdera indartsuen mallan[.] Etxe lanetarako gai da ordea ta laguntza eta itzal aundia eman dezake oraindik urtetan eta urtetan Euskal-Erriari...

Aiton batek illobak bezala, gure semeak euskaltasunean azi lezazke; ta gure sinismen, oitura, jolas, dantza ta euskal gogoaren zaindári bikaiña izan diteke. Onek euskeraz Fisika, Kimika ta Matematikak irakastea baño geiago balio du. Gai oiek eta beste goi jakituria erderari utzita ere[,] euskerari gelditzen zaio bazter polita: etxe-barrengoa, erri artekoa, Errelijioaren magal gozoa.

Orregatik Euskal Akademi-Euskalzaindi edo ta euskeraren zaingoa ertzen dutenek zur joka dezatela. Amets zoruak utzi ta euskal gai ontan programa txiki, oso txiki, errez, eta errikoia artu bear da. Bestela gurasoak, eta abertzale izenekoak gañera, izango lirateke bizkar emango lioketenak.⁵

Horra hor, hitza erabiltzen ez bazuen ere, diglosia zertan datzan azalpen ezin argiagoa. Diglosiaren eta hizkuntzaren funtzio-osotasunaren artean nolako harremana dagoen areago argitzeko, gogora dezagun Euskaltzaindiak 1968an onetsitako arauen aurkako libelotxoa idatzi zuela egile horrek berak.⁶ Eta, Alderdiaren baitan, jarrera hori ez zen egile horren jarrera isolatua, handik gutxira antzeko ale bat plazaratuko baitzuen beste buruzagi batek.⁷ 1968an Euskaltzaindiak onartutako arauetarako oinarrizko txostena idatzi zuenak esana du: «PNVko zuzendaritzak, oso bereziki, ez zuen Batuzaz ezer jakin nahi, ‘atzean’ indar ilunak omen zeudelakoan. Eta Mitxelena bera PNVk freinatuta zegoen, gero eta nabarmenkiago».⁸ Joan Mari Torreldaik azaldu du orrialdeotan nolako harremana zegoen euskararen funtzio-berrezartzearekiko

eta aldaera estandarra sortzearekiko jarrerren artean: «Alor eta esparru guztiak euskaraz nahi dituztenek, euskara zernahitarako, mintzabide izateko, komunikazio tresna izateko, gizarte modernoan bizitzeko nahi dutenek, horiek euskara batuaren hautua egingo dute gero. Besteek ez». Azken batean, «[e]uskara batuaren borroka euskararen berrikuntzaren, berreskurapenaren, biziraupenaren borroka da».⁹ Horregatik guztiagatik, hauxe konkluditu du Koldo Izagirrek:

PNVk ez zuen jakin euskara XX. mendeak zekartzan berritasunetara egokitzen. Euskaltzale handienak PNVkoak ziren, eta horrek areagotu besterik ez zuen egin alderdiaren huts historikoa: bakardadean jardun behar izan zuten neke handiak hartuz Gregorio Mujika, Xabier Lizardi, Joseba Zubimendi, Ander Arzelus... gazte hil ziren intelektual eragile haiek.¹⁰

Hala ere, gogoz edo gogoz kontra, EAJ/PNVk amore eman zuen, euskara batua onartu egin zuen, eta batua da euskal administrazioek beren agiri ofizialen euskarazko bertsioetan erabiltzen duten barietatea. Zergatik onartu zuen azaltzeko hipotesi interesgarria plazaratua du Izagirrek:

Gero ongi etorri zitzaion batua, baina PNVregatik, estandarren gatazkak jarraituko zuen oraindik ere. Autonomiari esker finkatu zen batua, hezkuntzaren eta administrazioaren premiei esker. Bestela, literaturan bakarrik jarraituko zuen batuak.¹¹

Azken hamarkadetan euskararen ezagutza- zein erabile- ra-mailek izan duten igoera gertatzeko nahitaezko baldintza izan da batua, euskara jardungune guzti-guztietan –hau da, diglosiak euskara familia eta lagunarteko eremuetan ixten zuen hesi funtzionala hausteko– ibiltzeko doituta, eta euskaldungo osoarentzat izan da baliagarri. Euskara batuaren onurez oportunismoz jabetu direnak, ordea, hasi dira haren garrantzia hutsaltzen, nola eta lege huts batenarekin parekatuta: «biok dira –euskara batua eta Euskararen Legeak sinbolizatzen duen lege-arkitektura, alegia– abiapuntu nagusiak euskara nozitzen ari zen atzerakada-prozesuari buelta ematera etorri den prozesua ahalbidetu dutenak».¹² Ez dago soberan gogoraraztea

Legebiltzarraren «euskararen erabilera normalizatzeko azaroaren 24ko 10/1982 oinarrizko Legea» EAEn bakarrik dagoela indarrean, eta udalerrri euskaldunek euskara hutsez jardutea ere ez duela baimentzen.¹³

Horrez gain, pragmatismo administratibo hutsez barietate estandarra onartzea eta ideologia diglosikoak benetan gainditzea gauza ezberdinak dira. Eta ideologia diglosikoei dagokienez, lehengo lepotik burua jarraitzen du EAJ/PNVk, haren menpe aritzen diren aholku-erakundeek, eta zenbait adituk. Izan ere, 2009ko urtarrilaren 29an onetsitako txostenean, zer eta «diglosia atxikigarria»¹⁴ ezartzen zuen etorkizunerako helburu Eusko Jaurlaritzako EAB Euskararen Aholku Batzordeak, honako hau argudiatuta: «gurean, diglosiarik gabe, nolabaiteko konpartimentazio funtzionalik gabe, ez dagoela biziraupenik».¹⁵ Hizkuntza-politikarako irizpideei dagokienez, «uxatu behar da helburuen multzotik 'euskaraz ez dagoelako' arrazoi soiltzat zerbait ekoiztera urtetan eta urtetan eramán gaituen konplexua», «babes publikoak ezin duela[ko] euskal kultura ekoizpena merkatuaren bideetatik urrundu».¹⁶ Agi denez, txostena idatzi zuten EABko batzordekideentzat euskara komunikazio-arlo guztietan sarraraztea ez da, berez, helburu nahikoa, merkatuen legea betetzeko bitarteko hutsa baizik. 'Euskaraz ez dagoelako' aski arrazoi ez, eta baztertu beharreko huskeria horien baitan sartu behar da, esaterako, Literatura Unibertsala bilduma? Eta euskarazko egunkariak, jada erdal hedabideak daudenez gero? Euskaraz ekoiztitzako kultur produktu oro bazter al daiteke, bere eremuan euskara garatzea 'soilik' duelako eginkizun nagusi?

Kultur politikagintzan jarrerarik atzerakoien erantz lerratutako arditu horiek agertuko zaizkigu gero zera esatera:

Ideologia diglosikoei dagokienez, lehengo lepotik burua jarraitzen du EAJ/PNVk, haren menpe aritzen diren aholku-erakundeek, eta zenbait adituk

«euskarak ez du batere onurarik jasotzen jarrera politiko jakin batekin edo beste batekin identifikatetik». ¹⁷ Kultur ondasunak merkantzia hustzat hartzen dituen ideologia neoliberalarekin, are gutxiago, bistan denez, zenbait ‘merkatutatik’ euskara desagertzea onartzea baitakar, egitate naturala balitz bezala, eta ez hautu politiko baten ondorioa. Izan ere, Koldo Mitxelenak ohartarazi zuen bezala, hizkuntza-eremuan ere *laissez faire* leloa,

... como el liberalismo económico, es una manera tan eficaz como cualquier otra –más eficaz en realidad, puesto que supone omisión, no una acción con cuya responsabilidad alguien tiene que cargar– de favorecer a unas lenguas y de postergar a otras: es, por lo tanto, una política, no una falta de política. ¹⁸

Helburu horietarako funtzionala da, guztiz, ideologia diglosikoa, menperatutako hizkuntza hainbat arlotatik baztertzea zilegi egitea baitu xede.

Proposamen horri funts teorikoa eman nahian-edo, artikululu luze-luzea idatzi zuen, handik gutxira, Mikel Zalbide erakunde horretako batzordekide, euskaltzain eta Eusko Jaur-laritzako Euskara Zerbitzuko buru izandakoak. ¹⁹ «[D]iglosia atxikigarriaren onurak» ²⁰ aurkitzeko, Mitxelenak berak noiz eta 1977an idatzitako hitzaurre batean bidenabar egindako hitz-jolasera jo behar izan dute bai EABko txostengileek baita Zalbidek ere:

No se puede confiar –como algunos hacen, más por comodidad que por otra cosa– en los efectos miríficos del decreto, ni en las declaraciones de cooficialidad u oficialidad. Así como nuestro pueblo necesita encontrar un lugar entre los pueblos, así también nuestra lengua tiene que encontrar un lugar entre las lenguas: un lugar suficiente, que asegure su continuidad y desarrollo sin aventuras maximalistas. Como he dicho y escrito en otra parte, no debemos caer en el infierno del ghetto por huir del purgatorio de la diglosia. La integración nos es tan necesaria en el aspecto lingüístico como en cualquier otro. ²¹

Estu dabilta gure diglosiazaleak, euskararako diglosia onuragarria dela argudiatzeko, euskara ofiziala ere ez zen

garaiko aipura jota. Paula Kasares soziolinguistak argiro nabarmendu du nolako arazoak dakartzan orduko testu-in-guruan idatzitako hitzaurretik abiatzeak, gaurko errealitate soziolinguistikoan aplikatzeko hizkuntza-politikarako zeinahi proposamen oinarritze aldera:

Alde batetik, *diglosiaren purgatorio soziolinguistiko* metaforak, gaurko balio eta erreferenteetatik urrunxko egoteaz gain, argi baino ilunkara uzten du kontua. Bertze aldetik, *ghettoen ifernua* ala *diglosiaren purgatorioa* hautatu beharrak dilema faltsu baten aitzinean jartzen gaituelakoan nago. Zer dira funtsean dilema horren bi aukerak? Zer nolako diglosia? Zeri erraten zaio *ghettoa*? 1970eko hamarkadan zerk ote zirudien *handikeriazko mentura*? Mitxelenak ez zigun ez bata, ez bertzea, ez hirugarrena argitu eta ausarta da oso hizkuntzalari handiak buruan zehatz-mehatz zer zuen ondorioztatzea. Anakronismo presentistan erortzeko arriskua du ariketa horrek. Gainera, buru ezin argiagok eginda ere, ez zait iruditzen 1970eko hamarkadako irizpen hori egungo beharren mugatzailetzat har dezakegunik. Izan ere, orain lau hamarkada nork iragar zezakeen berrogei urtetan euskarak zer bide egingen zuen? Ez da atzendu behar garai horretatik aurreikusitakoak euskararen egoera larri-larri jakin batetik egindako pronostiko-proiekzioak direla, oro har Euskal Herrian lau hamarkadaren buruan gizarteak euskarari eman dion lekutik oso urrun geratu direnak.²²

Diglosia zer den

Bi dira, nagusiki, diglosiaren kontzeptuak izan dituen adierak. Alde batetik, 1959ko artikuluan, Charles A. Fergusonek proposatu zuena:

Diglossia is a relatively stable language situation in which, in addition to the primary dialects of the language (which may include a standard or regional standards), there is a very divergent, highly codified (often grammatically more complex) superposed variety, the vehicle of a large and respected body of written literature, either of an earlier period or in another speech community, which is learned largely by formal education and is used for most written and formal spoken purposes but is not used by any sector of the community for ordinary conversation.²³

Beraz, hiru ezaugarri nagusi ditu diglosiaren kontzeptuak Fergusonen adieran: (a) egoera «egonkor samarra» izatea; (b) hizkuntza bereko aldaerei eragitea; eta (c) aldaera horien arteko erabilera-harremana jardungunearen formalitate-mailearen araberrako banaketa hierarkizatuaren bidez ebaztea. Suitzako alemanezko kantoietan aleman estandarren (*Hochdeutsch*) eta hango lurralde-barietatearen (*Schwiizerdütsch* edo, aleman estandarrean, *Schweizerdeutsch*) arteko banaketa funtzionala da ohiko adibidea. Gurean, euskalkien eta euskara batuaren arteko kode-aldaketa izan liteke adibidea (Zalbidek berak jaso du harreman hori diglosiaren adibide, baina kontzeptua argitzeko bazterreko kontua bailitzan, oin-oharrean aipatuta).²⁴ Hala ere, Fergusonen adieraren ikergaia hizkuntza bereko aldaerak direnez, ez da erabilgarria euskarak espainolarekin eta frantsesarekin duen harremana nolakoa den aztertzeke. Horrenbestez, euskara-erdaren arteko harreman diglosikoa proposatzea baldin bada helburu, trikimailu ergela besterik ez da ondokoa esatea:

Bistan dago diglosia ez dela nonahi eta noiznahi, *per se*, opresio eta zapalkuntza moduan bizi: aleman-hizkerako Suitzan, urrutirago gabe, oso argi dago hori. Munduko gauzarik normalena da haienzat bertako herri-hizkeraren eta aleman jasoaren arteko konpartimentazio soziofuntzionala. Gauza batzuetarako *switzertüüsch*-az [*sic*] baliatzen dira guztiak.²⁵

Bigarren adiera da gaur egun diglosiak duen esanahirik hedatuena. Joshua Fishmanek kontzeptuaren hedadura zabaldu egin zuen, ondokoa ohartaraziz:

... diglossia exists not only in societies that utilize vernacular and classical varieties, but also in societies which employ separate dialects, registers, or *functionally differentiated language varieties of whatever kind*.

Alegia, hizkuntza ezberdinen arteko harremana ere izan daiteke diglosiazkoa. Gizartean erabiltzen diren hizkuntza horien harremanaren nolakotasunak, ordea, konpartimentazio-eskema hierarkizatu bertsuari jarraitzen dio:

This separation was most often along the lines of a H(igh) language, on the one hand, utilized in conjunction with religion, education, and other aspects of high culture, and an L(ow) language, on the other hand, utilized in conjunction with everyday pursuits of hearth, home, and lower work sphere.

Fishmanen iritiz, «kode bereziak» (*separate codes*) funtzioaren arabera erabiltzea «erabat onartua» dago, «kulturalki zilegi» eta «osagarritzat» jota («fully accepted as culturally legitimate and complementary»), hau da, «ez gatazkaitzat» «(nonconflictual)».²⁶ Diglosiaren eta elebitasunaren kontzeptuak uztartu zituen Fishmanek,²⁷ lau egoera sozio-linguistiko marraztuz. Horietako bi interesatzen zaizkigu hemen: elebitasunik gabeko diglosia eta diglosiarik gabeko elebitasuna.

Bigarren adiera da gaur egun diglosiak duen esanahirik hedatuena. Fishmanen arabera, hizkuntza ezberdinen arteko harremana ere izan daiteke diglosiazkoa

Lehenengo kasuan, 'goiko' hizkuntza (*H*) gizartearen sektore baten edo batzuen monopolioa da:

... one or both of the speech communities involved are marked by relatively impermeable group boundaries such that for 'outsiders' (and this may well mean those not born into a speech community, i.e. an emphasis on ascribed rather than on achieved status) role access and linguistic access are severely restricted.²⁸

Hori dela-eta, 'elebitasunik gabeko diglosia' egoeran, goranzko mugikortasunaren mugatzaile moduan funtzionatzen du *H* jakiteak. 'Diglosiarik gabeko elebitasuna' dugu kontrako poloa. Egoera horretan ez legoke

... social compartmentalization such that the languages of hearth and home (of indigenous peoples, on the one hand, and of immigrants, on the other) can protect themselves from the greater reward and sanction system associated with the language of new institutions to which they are exposed and in which they are involved.²⁹

Hau da, 'beheko' hizkuntzari (*L*) 'bere' jardunguneak esleitzen zizkion eskema puskatzen da, eta arlo horiek ere usurpatzen hasten da *H*, hiztunek gizarte-altxagarri iritzita. Horrek esan nahi du joera iragankorra izaten duela 'diglosiarik gabeko elebitasunak' («bilingualism without diglossia tends to be transitional»). Izan ere, Fishmanen esanetan:

Without separate though complementary norms and values to establish and maintain functional separation of the speech varieties, that language or variety which is fortunate enough to be associated with the predominant drift of social forces tends to displace the others.³⁰

Hau da, *L*-ri eustearen aldeko gizarte-araurik ezean, galduz joaten dira geratzen zitzaizkion jardunguneak. Hala ere, Fishmanen iritziz, 'diglosiarik gabeko elebitasunak' *L* hizkuntzaren aldaera estandarra sortzea ere eragin dezake.³¹

Euskal Herriko diglosiaren historiaz

Diglosia, hizkuntza ezberdinen arteko funtzio-banaketa moduan ulertuta, kontzeptu erabilgarria da hainbat prozesu historiko soziolinguistiko azaltzeko (tartean, Euskal Herrikoa). Ñabarduraren bat edo beste eginik, gaztelania eta frantsesa, zein bere eremuan, gizarte osora zabaldu aurreko garaiko Euskal Herriari aplikatu lekiok 'elebitasunik gabeko diglosiaren' kontzeptua. Kasu horretan, ez zeuden 'bi mintza-erkidego', gizarte-klaseen arteko muga baizik: klase nagusiak, euskaraz gain bere eremuko erdaraz ere bazekitenak, eta gainerako klaseak, euskaraz bakarrik zekitenak. Horrenbestez, 'elebitasunik gabeko diglosia' egoeran bakarrik gizarte-sektore bat da diglosikoa (elebiduna dena). Izan ere, diglosia goi-mailako komunikazio-funtzioak *H* hizkuntzan bideratzean datza, ez gizarte-sektore guztiak modu diglosikoan aritzean. Gakoa da goi-mailako komunikazio-funtzio horiek gizarte-muga batekin uztartzen direla, eta *H* hizkuntzaz ez dakitenek ez dutela funtzio horietara iristerik. Hau da, beren komunikazio-beharretarako ez dute *H* behar, baina *H* ikasteko aukerarik ere ez.

Hori dela-eta, gizarte oso klasisten ezaugarria da diglosia, *H* hizkuntza gizarte-bereizle moduan funtzionatzen baitu, klase nagusien ondasun eksklusiboa. Dena den, Euskal Herrian, gizartean gaztelaniaren eta frantsesaren ezagutza hedatu ahala, euskaldunen zati handiak utzi zion bere seme-alabei euskara transmititzeari, harik eta euskara gutxiengoaren hizkuntza bihurtu arte. *L* hizkuntzak atzera egiteak pitzatu egin zuen diglosia, baina euskarari eutsi ziotenek modu diglosikoan eutsi (behar izan) zioten.

Hala eta guztiz ere, bere horretan, diglosiaren kontzeptua ez da nahikoa *dinamika* soziolinguistikoak arakatzeko. Horretarako teoria-marko batean txertatu behar da. Eta Euskal Herriko historia soziolinguistikoa aztertu nahi badugu, *hizkuntza-gatazkaz* aritu behar dugu. Gizartean komunikazio-funtzio berberak bideratzeko bi hizkuntza (edo bi baino gehiago) daudenean gertatzen da hizkuntza-gatazka. Hartara, hizkuntzen arteko auzia da, ez pertsonen edo erkidegoen artekoa. Testuinguru horretan konponbide moduko bat izan ohi da diglosia, erabat hierarkikoa. ‘Konponbide’ hori, Euskal Herrian, behintzat, iragankorra izan zen, eta huts egiten hasi zen euskaldunek nork bere estatuko erdara ikasi ahal. Euskarak zergatik egin zuen atzera aztertu nahi badugu, José María Sánchez Carrión *Txepetx*-ek *beharraren lege* deritzan kontzeptua aintzat hartu behar dugu: «lo que activa el aprendizaje individual del adulto y el uso social del idioma por parte de los grupos sociolingüísticos es exactamente *la ley de la necesidad*». ³² Hau da, euskararen presentzia euskal gizartean murriztuz joan zen honako faktore hauen uztarretaren ondorioz:

- (a) Estatu liberalek sortu zuten burokrazia berria gero eta herritar gehiagorengana iristen zen, eta erdaraz jakitea komenigarria zen, berme handiagoz aritu ahal izateko administrazioekiko harremanetan, eta, oro har, gizartean gora egiteko.
- (b) Haurrak erdalduntzeko tresna zen hezkuntza-sistema hedatu ahala, gero eta errazagoa zen erdara ikastea.

- (c) Botere politikoek eta klase nagusiek mespretxatuta, egoera soziolinguistiko euskalduna izan zuen babesleku bakarra euskarak. Hala ere, gizartea erdaldundu ahala, gero eta alferrikakoagoa zen euskaraz jakitea gizartean gora egiteko.

Horrenbestez, elebitasuna nahitaezko baldintza da hizkuntza-ordezkatze prozesurako. Hasierako fasean, baina, elebitasun hori diglosiaren bidez gauzatzen da: 'elebitasunik gabeko diglosia' delakoaren bidez, kontzeptua nahasgarria bada ere. Izan ere, elebitasuna egon badago, bi hizkuntzak jakin gabe ezin baita funtzioen arabera batean edo bestean aritu. Euskal Herrian, diglosia hizkuntza-ordezkapenerako bidean pitzatzen hasi zen. Hala ere, kontrako dinamikak (ordezkapena atzera eragitekoak) desagerrarazi zuen. Hartara, Hegoaldean 1960ko hamarkadan abiatutako herri-mugimendu euskaltzaleak euskarak komunikazio-arlo guztiak bereganatzea zuen helburu, eta haren jardunak kolokan jarri zuen geratzen ziren euskaldunen eskema diglosikoa, harik eta, azkenean, euskaldunek jarraitu beharreko diglosiaren

inguruan gizartean omen zegoen kontsentsua³³ haustea lortu zuen arte. Euskara batua mugimendu horren fruitua izan zen, hizkuntza-estandarizazioaren eta diglosiaren artean dagoen antitesi-harremanaren lekuko. Literaturaren bidetik hasi zen puskatzen diglosiaren hesia, euskal literatura inguruko korrante estetikoaren eremuan sarrarazi zuten idazleei

Euskararen barietate estandarra euskal eragile guztiek onartuta, eta euskara ofizial eta administrazio hizkuntza bihurtuta, diglosia gainditu zen

esker. Euskararen barietate estandarra euskal eragile guztiek onartuta, eta euskara ofizial eta administrazio hizkuntza bihurtuta, gainditu egin zen diglosia. Ofizialtasunari eta hari dagozkion ondorioei esker, besteak beste, egin du aurrera euskarak azken hamarkadetan, beharrezko samar bilakatu delako. Beraz, baita diglosiaren kaiolatik atera delako ere.

Argitzea agindu, areago ilundu

Prozesu soziolinguistiko errearen berri emateko diglosiarren kontzeptuaren eskema erraztua marrazten saiatu naiz. Dena den, diglosiaren esanahia zabaltzeaz gain, ilundu ere egin zuen Fishmanek. Fergusonen adiera, hizkuntza bereko aldaeren kode-aldaketari dagokiona, egonkorra dela ikusi dugu. *Hizkuntza ezberdinen* arteko kode-aldaketa moduan ulertuta, ordea, desagertu egiten da diglosia, gizartean, *H* hizkuntzaren ezagutza hedatu ahala. Horrenbestez, adiera horretan, diglosia bera egoera iragankorra dela esan genezake, eta halaxe adierazi du Alan Hudsonen ere:

What seems closer to the theoretical mark than stability, in fact, is the likely direction of change once the inevitable realignment of codes and their social functions finally occurs. In cases of societal bilingualism, the general tendency appears to be for the higher-prestige language eventually to invade the domain of the home, ultimately displacing the language of lesser prestige as a first language in the community.³⁴

Hori dela-eta, «[i]t is clear, then, that functional compartmentalization at a given point in time is in and of itself no warranty against eventual shift».³⁵ Fishmanek, baina, egoera egonkortzat jo du diglosia: «diglossia differs from bilingualism in that it represents *an enduring societal arrangement*, extending at least beyond a three generation period, such that two ‘languages’ each have their phenomenologically legitimate and widely implemented functions».³⁶ Nolako egonkortasuna den hori, elebitasunak desagerraraz dezakeena, ordea, ez du azaldu. Izan ere, *H* eta *L* hizkuntza bereko barietateak direnean, egonkorra izan daiteke diglosia (ahalegin txikiagoa eskatzen baitu hizkuntza bereko beste aldaera bat ikasteak hizkuntza ezberdin bat baino). Hizkuntza ezberdinak direnean, eta *L*-ren aldeko presio soziopolitikorik ez badago, aldiz, *L*-ren transmisioa eten egiten da, *H*-ren ezagutza hedatu ahala, batez ere hizkuntza bakoitzak dituen hiztun-kopuruak oso ezberdinak direnean. Fishmanek lau

egoera soziolinguistiko marraztu zituen diglosia ardatz hartuta, baina ez zuen azaldu nola, zer testuingurutan, ezartzen den diglosia. Fergusonen adiera hartuta, erraz samar erantzun dakiok horri: hizkuntzaren aldaera estandarra sortuta. Baina bi hizkuntza ezberdinez ari garenean? Horrez gain, Fishmanek ez zuen zehaztu zer faktorek desagerrarazten duten diglosia (nola eta zergatik pasatzen den 'elebitasunik gabeko diglosiatik' 'diglosiarik gabeko elebitasunera'), ez zeintzuk diren hizkuntza-ordezkatze prozesuen eragileak, ezta zein den prozesu horien dinamika ere.

Bere txostenean, diglosiaren kontzeptuaren inguruko «argitze-saioa» iragarri zigun Zalbidek,³⁷ baita zenbat eta 60 orrialde eskaini ere.³⁸ Interesgarria izango zen Fishmanek utzi zituen ilunguneak argitzea, jorratzeke utzi zituen gaiiei heltzea, eta egin zituen akats epistemologiko nabarmenak zuzentzea. Tamalez, hori egin beharrean, modu itsuan errepikatu ditu Zalbidek Fishmanen esanak, eta haren akatsak areagotu: «Sustituzio-ordezkapena diglosia-galerak eta, bereziki, diglosiarik gabeko egoerak dakar, diglosiaren definizio klasikoan»;³⁹ «[b]ere horretan eusten zaion artean, iraupen-indar nabarmena du» [diglosiak];⁴⁰ «diglosiaren *galerak* (ez diglosiak) probokatzen du, hemen eta nonahi, aurrez aurreko hizkuntza (edo aldaera) bietako baten galera»;⁴¹ eta abar. Zalbideren esakune borobilak irakurrita, arestian planteatutako galderez gain, hauexek ere badatozkit burura: zeintzuk dira diglosiak omen duen «iraupen-indar nabarmen» hori eragiten duten faktoreak? Zergatik 'galtzen' da diglosia, edo, Fishmanen esanetan, zergatik gertatzen da «lack of successful compartmentalization»⁴² hori? «[D]iglosia tradizionalaren eskema basikoa betetzen duen euskaldungo osoa ez dator bat gaur egungo Euskal herriaren batez besteko errealitatearekin»⁴³ esan digu Zalbidek berak. Eskema hori, Euskal Herrian, bederen, ez zen horren egonkorra izango, beraz. Izan ere, nola 'gal' daiteke diglosia, egoera egonkorra baldin bada?

Fishmanek eta haren errepikatzaileek nahi dutena esango dute, baina diglosia egonkorra dela, eta ordezkatze-prozesuak

«diglosiaren galerak» eragiten dituela esatea ilogismoa ez bada, logomakia hutsa edo hitz-jolasa da. Euskararen atzerakada «diglosiaren galerak» ekarri duela esatea «eria sintomak utzi dutelako» hil dela bezain esakune txatxua da. Alegia, eria hiltzearekin batera gaixotasunaren sintomak badoazen modu berean, ordezkatzeko-prozesua nozitzen duten hizkuntzek diglosia ere galtzen dute noizbait, baina horrek ez du esan nahi sintomak eria-aren bizi-babeslea direnik, ezta diglosia hizkuntzaren babeslea denik ere. Eria-aren heriotzaren zergatia gaixotasuna da, ez sintomen desagertzea. Modu berean, hizkuntzaren atzerakada aztertzean «diglosiaren galera» ez da kausazko azalpen. Euskara ez du diglosiak iraunarazi, euskal elebakartasunak baizik, edo, bestela esanda, Espainiako Estatuko irakaskuntza-sistemaren ahuleziak. 'Elebitasunik gabeko diglosia' dei dakioke horri, baina elebitasunik gabekiak iraunarazi du euskara, ez diglosiak. Euskaldun askok eta askok, nork bere estatuko erdara ikasi ahala, ez zioten euskarari eutsi, ezta modu diglosikoan ere, utzi egin zuten, besterik gabe. Eta lehenago utzi ez bazuten, materialki ezin izan zutelako izan zen, hau da, beste hizkuntzaz ez zekitelako. Alabaina, akaso arazoa da hori aitortzeak zera utziko lukeela agerian: Jaurlaritzako arduradunek eta haren ardituek euskaldunen elebitasunari egin ohi dizkioten gorazarreak⁴⁴ falazia hutsa direla.

Gogaitu arte eztabaida dezakegu diglosia egonkor edo iragankorra den, edo zeintzuk diren, Euskal Herrian, diglosia desagerrarazi duten faktoreak. Dena den, alferrik izango da hori guztia, aurretik *diglosia* zer den argi ez badugu. Diglosiaren eta elebitasunaren artean egin zuen uztarketa ez bezala, argia da oso diglosiaz Fishmanek marraztutako arlo-banaketa: hezkuntzan eta «goi-mailako kulturako bestelako eremuetan»,

Hizkuntzaren atzerakada aztertzean «diglosiaren galera» ez da kausazko azalpen. Euskara ez du diglosiak iraunarazi, euskal elebakartasunak baizik

hau da, eremu formaletan, erabiltzen da *H* (erdara, gure kasuan), eta «eguneroko bihotzeko, etxeko, eta behe-mailako zereginen eremuko helburuetarako» mintzatzen da *L-z* (euskaraz). Hori horrela izanik, nola esan daiteke balizko egoera diglosikoan «entretanimendu bila irrati-telebistetara jotzen dutenean ere euskarazko irrati entzuten dute, edota euskarazko telebista ikusten»⁴⁵? Ez al dugu esan diglosiaren ezinbesteko ezaugarria dela *L* eremu formaleko jardunguneetatik baztertuta dagoela? Hedabideak ez al dira arlo formaleko ohiko adibidea? Hala ere, nahas-mahasa harago doa: «arnasguneak hartzen baditugu erreferente (ez, inola ere, euskaldungo osoa)[,] behinolako diglosia zabal-sakon-iraunkorren hainbat ezaugarriren aurrean gaudela, partez bederen»;⁴⁶ «hor badago, egon, behinolako euskal diglosiaren arrasto eta hondar-ale ugari»;⁴⁷ «Errezilen eta Zerainen, Goizuetan eta Markina aldean dago gaur euskara-erdaren arteko diglosia, inon egotekotan».⁴⁸

Errezil izan ezik, aipatutako gainerako udalerri guztiak Uema Udalerri Euskaldunen Mankomunitateko kideak dira, eta haien hizkuntza-politika diglosiaren antitesia da. Gizarte funtzio guztiak (baita *H*-ri dagozkionak ere) euskaraz bideratzen den lurgunea eraiki eta zabaltzea du helburu Uemak, eta hauexek dira, besteak beste, haren udalen hizkuntza-politikaren ezaugarriak: euskaraz egiten dira udalbatzako bilkurak, euskaraz idazten dira aktak eta udal-administrazioako agiri guztiak, edota euskaraz, bederen, jarduteko klausulak ezartzen dira udalak emandako diru-laguntzetan zein zerbitzuak eskaintzeko enpresa pribatuei udalak esleitzen dizkien kontratuetan. Dena den, Zalbidek Fishmani kontraesanetan ere jarraitu dionez, «hizkuntza-eskubideen lurralde-irizpidean oinarrituriko eskualdekatzeak»⁴⁹ ere diglosiazkotzat joz, ez dago zer harrিতua, azkenean, arestian aipatu eskema utzi, eta zeinahi «konpartimentazio territorial» diglosiatzat hartuta.⁵⁰ Kasu horretan, baina, neure egiten dut Julen Arexolaleibak Zalbideri luzatutako galdera: «zer argitzen digu diglosiaren continuum delako horrek?».⁵¹

Zalbideren ‘diglosia’ Euskal Herriarentzat

Euskara, haurtzarorako hizkuntza

Diglosiaren halako kontzeptu lausotik abiatuta, ‘diglosiara-ko’ proposamen lausoak baizik ezin dira espero. Hala nola «[a]ma-hizkuntzaren belaunez belauneko jarraipena segurtatuko duen diglosia behar da»,⁵² edota «gizarte-bizitzan euskarazko harreman-sareen babesle eta indargarri izango den diglosia behar dugu». ⁵³ Lehenik eta behin, zera ohartarazi behar dut: Fishmani berriro ere modu akritikoan jarraituz, *ama-hizkuntza* (*mother tongue*) sasikontzeptua erabili duela hitzetik hortzera Zalbidek, adierazgarriro, euskarari bakarrik aplikatuta.⁵⁴ Alta, hori gogorarazi behar izatea lotsagarri xamar giten bazait ere, aspaldiko esana da ondokoa:

Cap llengua no és materna de cap comunitat, per tal com tampoc no hi ha mares col·lectives. Les societats modernes són especialment complexes, i contenen individus que, per diverses causes, han estat criats en llengües diferents. [...] ‘Llengua materna’ suggereix un fenomen tan ‘natural’ i ‘biològic’ com els altres que complementen la maternitat. I això és una fal·làcia, en la qual cauen tots aquells que imaginem que la pervivència d’un idioma és una llei de la Natura.⁵⁵

‘Ama-hizkuntza’ ez da ondo definitutako kontzeptua, nafalaina tradizionalista kutsua darion irudi metaforiko hutsa baizik. Carme Junyentek nabarmendu duenez, «la idea implícita que entre la llengua i la mare hi ha alguna mena de connexió especial» du abiaburu irudi horrek. Hala ere,

... la utilització de la dona com a instrument de transmissió implica que la llengua materna no sempre coincideix amb la llengua de la mare i que, en tot cas, quan es tracta de triar, l’elecció està mediatitzada per molts factors que tenen molt poc a veure amb la llengua.

Aitzitik, «la llengua materna coincidirà amb la llengua de la mare si, a més a més: a) és la llengua del pare, i/o b) és la llengua de l’entorn, i/o c) és la llengua dominant». Horrez gain:

L'altre problema que planteja el concepte és que, atès que 'de mare només n'hi ha una', pot fer arribar fàcilment a la conclusió que la llengua materna és una, i això no és cert per a molts habitants de contextos multilingües.⁵⁶

Bestalde, «una curiosa implicació fatalista» dakar 'ama-hizkuntzaren' metaforak, zeinaren arabera

... l'idioma originari arribarà a considerar-se com una qualitat *racial*, com un tret semibiològic, objecte d'herència (com una propietat de la *sang*), i, així, idealment sostret a les vicissituds i les incerteses de l'aprenentatge.⁵⁷

Alabaina, Rafael L. Ninyolesek antzeman duen bezala, aipatu arazo metodologikoez harago, konnotazio ideologiko sakona dario 'ama-hizkuntzaren' irudi metaforikoari, diglosia –Fishmanek eman dion adiera koherente bakarrean ulertuta–, naturalizazioaren bidez, zilegi egiten duena:

La noció de la llengua materna deriva tot el seu encant del fet d'aparèixer vinculada –i potser circumscrita– al *milieu* domèstic-familiar de quan érem infants. Naturalment[,], això fa pensar en la 'cèl·lula bàsica de la societat', etc. Però també evoca el món i el llenguatge infantils, en contraposició amb els adults. [...] La cosa més interessant és que una llengua exclusivament 'materna', en el sentit d'infantil, no seria per a tota la vida, sinó que les persones haurien d'abandonar-la, junt amb les altres puerilitats, en accedir a l'edat adulta (superior). Aquest fenomen presentaria l'abandonament del propi idioma com un fenomen, no sols natural, sinó també positiu. La castellanització esdevindria aleshores un indicador de maduresa.⁵⁸

Metaforez ari garenez, poetaren begiradara joko dugu:

Ugazarekin hartzen den hori omen da gizakiaren benazko hizkuntza, amak eman ziguna, sehaskan entzun genituen txuntxun-lunberdeena... [...]

Euskaldunok ordea ez gaude leku txarrean jakiteko, hain zuzen, familia ez dela beti hizkuntzaren jarraipenaren altzoa, haurrek familiaratik kanpoko hizkuntza hartzen dutela 'ama hizkuntza' bezala, ingurukoa bihurtzen zaiela familiarrena. [...]

[...] Ugatz linguistikoa ez da amarena.⁵⁹

Horregatik guztiagatik zera ondorioztatu du Juan Carlos Morenok:

Es preferible hablar de lengua nativa o lengua primera en vez de lengua materna. No siempre es la lengua de la madre la que primero se aprende. Por otro lado, los niños cuyo padre y madre hablan una lengua cada uno pueden adquirir de modo natural las dos.⁶⁰

Balizko errotekin borrokan

Bigarrenik, lehentasuna belaunaldiz belaunaldiko transmisioan jartzeak lubakia atzeegi finkatzea dakar. Izan ere, Wolfgang Dresslerrek adierazi duenez, hizkuntza-ordekatze prozesuetan «bleibt die Familie meist letzte Domäne der rezessiven Sprache»,⁶¹ hau da, familia atzera doan hizkuntzaren azken eremu geratzen da. Berriz ere, azalpen kausala baztertuta, ondorioen eremuan geratu da Zalbide. Izan ere, belaunaldiz belaunaldiko transmisioa ez da aldagai independente hutsa, alegia, berez gertatzen den edo gertatzen ez den prozesua, baizik eta gizartearen egitura soziolinguistikoaren markoan hartutako erabakia, hizkuntza-ahalbide, -behar eta -komentzietik baldintzatuta. Beraz, transmisioa sustatzeko, ahalbide, behar eta komenentzia horietan eragitea izan behar du helburu hizkuntza-politikak.

Lehentasuna belaunaldiz belaunaldiko transmisioan jartzeak lubakia atzeegi finkatzea dakar. Arriskuan al dago familia euskaldunen hizkuntza transmisioa?

Bestela, gaur egun, arriskuan al dago familia euskaldunen hizkuntza-transmisioa? Azken *Inkesta soziolinguistikoa*-ren arabera, 2011n 2 eta 15 urte bitarteko seme-alabarik zuten guraso «elebidunen»⁶² %86k euskara hutsez hezten zituzten euren haurrak EAEn, eta %11k elebiz. Nafarroan, %78k eta 17k, hurrenez hurren; eta Ipar Euskal Herrian, %54k eta 33k. Guraso «elebidun» bakarreko familien kasuan, %71k

transmititzen zuten euskara, gaztelaniarekin batera, EAEn; eta %67k Nafarroan. Iparraldean, guraso euskaldun bakarreko familien %56k transmititzen zituzten euskara eta frantsesa.⁶³ Jakina denez, euskararen ezagutza minoritarioa da, oraindik, Euskal Herrian. Izan ere, *Inkesta*-ren arabera, Euskal Herrian 16 urtetik gorako biztanleen %27k baizik ez zuten euren burua «elebiduntzat» jotzen, eta %14,7k «elebidun hartzailatzat» (alegia, euskaraz ulertu bai, baina hitz egiten eta idazten ez duen hiztuntzat).⁶⁴ Lurraldeka, Gipuzkoan bakarrik ziren nagusi «elebidunak» (49,9) eta «elebidun hartzaileak» (16,4); gainerako herrialdeetan honakoak ziren zifrak: 25,4 eta 17,8 Bizkaian; 16,8 eta 16,8 Araban;⁶⁵ 11,7 eta 7,5 Nafarroan;⁶⁶ eta 21,4 eta 9,1 Iparraldean.⁶⁷ Hala ere, euskararen belaunaldien arteko transmisioaren etena gertatu balitz, euskara «lehen hizkuntza» gisa jaso dutela esan zutenen kopurua aipatu zifrak baino altuagoa izango zen. Kontrakoa jazo da, ordea: Euskal Herrian, 16 urtetik gorako biztanleen %15,4k baino ez dute euskara lehen hizkuntza jaso, eta %4,9k euskara zein erdara.⁶⁸ Eta herrialde guztietan jaso dute erdara lehen hizkuntza 16 urtetik gorako biztanle gehienek. Izan ere, Gipuzkoan, %33,9k bakarrik jaso dute euskara lehen hizkuntza, eta %7,6k euskara eta gaztelania; Bizkaian, 11,5ek eta 4,8k; Araban, 3,4k eta 4,7k;⁶⁹ Nafarroan, 6,1ek eta 2,8k;⁷⁰ eta Iparraldean, %19,5ek jaso dute euskara lehen hizkuntza, eta %5,4k euskara eta frantsesa.⁷¹ Beraz, euskarak lege-markorik zein hizkuntza-politikarik etsaienak nozitzen dituen herrialdeetan ere ez da eten euskararen belaunaldiz belaunaldiko transmisioa. Aitzitik, aipatu datuek, euren txikian, zera erakusten digute: hiztunak galdu orde, irabazi egin dituela euskarak.

Hizkuntza-gaitasunetik behatutako hizkuntza-jarduerara igaroz gero, ondokoa ikusiko dugu: gaitasun-maila horiek ahalbidetzen duten matematika-itxaropenetik baino nabarmen gorago dagoela euskarazko jarduna. Izan ere, Hizkuntzen Kale-erabileraren azken Neurketaren datuen arabera, 2011n Euskal Herriko kaleetan orduan entzundako solasen %13,3 euskarazkoak ziren.⁷² Euskal Herriko herritarren

euskara-gaitasun kopuruei erreparatuta, ordea, %4,9 izango zen euskarazko solasaldien kopurua, euskaldunek elkarri beti euskaraz hitz eginik, eta herritarren arteko harremanak auzazkoak izatera. Horrenbestez, Neurketaren aztertzaileek ondorioztatu bezala, «euskaldunok hizkuntzarekiko fidelak gara, bestela, eta probabilitate estatistikoaren arabera, are gutxiago erabiliko genuke euskara».⁷³ Gainera, adin-taldeka behatuta, haurrak eta gazteak dira, hurrenkera horretan eta herrialde guztietan, euskaraz gehien aritzen direnak: haurren %19,2, eta gazteen %13,4.⁷⁴ Belaunaldien arteko hizkuntza-harremanak nolakoak diren aztertzeko, adierazle garrantzitsua ematen digu Neurketak, hain zuzen ere: zer hizkuntzatan aritzen diren nagusiak euren haurrak inguruan daudenean, eta ez daudenean. Haurrik gabe, Euskal Herriko adin-nagusien %9,5 aritzen dira euskaraz, baina haurrak hor daudenean, 19,5era igotzen da ehunekoa.⁷⁵ Datu horiek guztiek gezurtatzen dute zeharo euskararen transmisioaren etenaren hipotesia. Izan ere, datu horien argitan, Miren Loinazek eta Izaro Susperregik konkluditu dutenez, «nagusiek euskara hautatzen dute transmisio hizkuntza gisa, hau da, hurrengo belaunaldiek in zein hizkuntzatan komunikatuko diren aukeratzeko orduan euskararen aldeko apustua egiten dute».⁷⁶

Beraz, zeren aurka ari da Zalbide?

Beste esparru asko erdararen mende izango badira ere, hurbilenekeo esparru-multzo hori bere eskuan izan behar du hiztun-elkarte orok, era naturalean (munduko hizkuntza gehien-gehienek egin ohi duten moduan) hurrengo belaunaldira proiektatzeko aukera minimoak izan nahi baditu.⁷⁷

Hori jada Labayenek zuen esana, euskararen aldaera estandarra sortzea «amets zoru» gisa zuen horrek, eta hainbeste apaindura sasiteorikoren premiarik gabe. Gainera, 1949an euskara nozitzen ari zen atzerakada zela-eta, familiaren eta lagunarteko jardunguneak ere galtzea arrisku erreala zen; baina gaur egun euskaldungoa «hurrengo belaunaldira proiektatzeko aukera» bermatuta dago, eta, horrenbestez,

anbizio handiagokoak izan behar dute helburuek. Esaterako, euskaldunek euskara transmititzeaz gain, erdaldunak eta haien seme-alabak ere euskalduntzea. Bestela, «anisotropia-ra» («guettora», Zalbidek eta EABko gainerako kargulantek horren gogokoa duten aipuko hitzetan) zokoratuko dituzte euskaldunak, euskaraz garatuko badira. Izan ere, Xabier Isa-sik ohartarazi duenez:

Hizkuntza gutxiagotuaren erabateko erabilera (*normalizazioa*) eman dadin[,] hizkuntza gutxiagotuarekiko atxekimendu osoa ezinbestekoa delarik ez da, ordea, nahikoa; *normalizazioa* izateko aipatu faktoreari hizkuntza gutxiagotuaren hiztunen proportzio nahikoa erantsi behar zaio.⁷⁸

Euskara-ikastarorik doan ez eskaintzea ez dirudi estrategiarik eraginkorra denik erdaldun helduak euskalduntzeko. Zer esanik ez, hurrei dagokienez, ikasleek irakaskuntza zer hizkuntza ofizialetan jasoko duten gurasoek edota ikasleek

Anbizio handiagokoak izan behar dute helburuek. Esaterako, euskaldunek euskara transmititzeaz gain, erdaldunak eta haien seme-alabak ere euskalduntzea

beraiek erabakitzeke sasieskubideaz, nazioarteko hizkuntza-zuzenbideak aitortzen ez duenaz.⁷⁹ Ikasleak euskalduntze aldera, D ereduak berak mugak dituelarik, egin kontu B eta A ereduak.⁸⁰ Berreuskalduntzearen aurkako oztopoaz gain, familia erdalduneko haurren aukera-berdintasunaren kontrako eraso itzela ere bada batere euskalduntzen ez duen ikasteredua, gehiengo sindika-

lak behin eta berriz salatu duen bezala.

Hala ere, Zalbidek, irakaskuntzaz aritzean, ondokoa besterik ez du esan:

Badakit, ondo asko, euskaltzale askoren buruan beste paradigma batek duela erakarmen-lilura handiena: euskal eskolak gure arazo guztiak konponduko ditueneko paradigmak. [...] Kontua da paradigma hori martxan dugula 40 urte inguru, eta ondorioak ikusten hasteko ordua iritsia dela aspaldi.⁸¹

Hau da, kalean zenbateko maiztasunez aritzen den euskaraz neurtzen hasi zirenetik euskarazko jarduera-maila bere horretan geratu balitz bezala, euskaraz gehien mintzatzen direnak haurrak eta gazteak ez balira bezala,⁸² eta, batez ere, D ereduia Hegoaldeko eskola guztietan indarrean balego bezala.⁸³ Pernandoren egia da eskolak bakarrik ezin duela bururaino eraman berreuskalduntze-prozesua, baina are seguruagoa da ezagutzarik gabe ez dagoela erabilerarik, eta, euskarari dagokionez, hizkuntza-ereduen sistemak ez duela gutxieneko ezagutza bermatzen. Alegia, eskola euskalduna ez da baldintza nahikoa euskarazko jarduna altxatzeko; bai, aldiz, nahitaezkoa. Eta, aipatu dugunez, oraindik bada zer egina hezkuntza-arloan. Halaxe adierazi zuten duela ia hamabost urte Maria Jose Azurmendik, Erramun Baxokek eta Francisca Zabaletak ere: «after 15 years of experience in linguistic educational models, there has been a need to revise and change educational planning».⁸⁴

Azkenik, euskaldunen belaunaldiz belaunaldiko transmisioa arriskuan balego ere, zer konponduko luke diglosiak? Auskalo zer ezaugarri taumaturgiko ikusiko dizkion diglosiari Zalbidek, baina, nire uste apalean, transmisioan zein lagunen arteko jardunguneetan, beste arlo guztietan bezalaxe, euskarazko jarduna bermatzea eta indartzea behar ditu helburu hizkuntza-politikak, besterik gabe, xede horiek lortzeko bideak zeinahi direla ere. Diglosia *H*-ren eta *L*-ren arteko banaketa moduan ulertuta, zera eskatuko luke, besteak beste, diglosia ezartzeak Euskal Herrian: euskararen ofizialtasuna bertan behera uztea; Legebiltzarreko, Nafarroako Parlamentuko eta udalbatzetako saioetan euskaraz ezin aritzea; administrazioek herritarrekiko harremanetan euskaraz ez idaztea; euskara baztertzea unibertsitatez besteko hezkuntzatik, edo lehen hezkuntzara murriztea, harik eta haurrak erdaraz moldatzeko gai izan arte; literatura euskaraz idazteari uztea (edo jatorreria katoliko-kostunbristako, eta nork bere euskalkian idatzitako sasiliteraturara bueltatzea); euskal hedabideak eta, zer esanik ez, kultur eta zientziari buruzko

euskal aldizkariak desagertzea edo erdarara pasatzea; eta euskara batua bera erabiltzeari uztea. Hori guztia nahi du Zalbidek? Ez al da konturatu egiazko egoera diglosikoan ezin izango zituela bere burutazioak plazaratu ere egin, euskaraz, bederen, ez bailegoke euskarazko zientzia-aldizkaririk? Ildo bereko kezkek agertu ditu Paula Kasaresek ere:

Hizkuntza politikak eta plangintzak zein arlotan ez ditu baliabide eta indarrak xahutu behar? Uko egin behar al diogu unibertsitatean profesional (abokatu, haginlari, maisu-maistra, epaile...) euskaraz prestatzeari? Uko egin behar al diogu TB eta IKTetan euskara erabiltzeko aukeraren bat izateari?⁸⁵

«Arnasguneei lehentasunezko trataera eskainiko dien diglosiazko formulazioaren alde» egin omen du «apustu»⁸⁶ Zalbidek. Hala ere, ikusi dugu Uemako udalerrien hizkuntza-politikak ez duela zerikusirik diglosiarekin. Beraz, zeren alde egin du Zalbidek?

Hitzatzea

Zalbidek bere txosten luzea argitaratu aurretik, zera ohartarazi zuen Koldo Izagirrek: «Diglosiaren defentsa patriotikoak erro luzeak ditu gurean, hala ukamen ahalkegarrietan nola estilo kategorikoetan».⁸⁷ Hizkuntza-ordezkatze prozesuei buelta emateko, aldiz, hiru baldintza bete behar dira, Wolfgang Dresslerren iritziz: gutxiagotutako hizkuntzaren aldaera estandarra sortzea, komunikazio-arlo guztiak okupatu ahal izateko; hizkuntza-komunitateak bere buruaz kontzientzia bateratua izatea, lurralde-aldaeren gaintetik; eta lurraldetasunaren printzipioan oinarritutako lege-markoa.⁸⁸ Lehendabiziko bi baldintzak bete egiten ditu euskaldungoak, baina lekutan gaude hirugarrenetik. Hala ere, Uemako hizkuntza-politikak printzipio horretan du oinarri, betiere Espainiako legediak inposatutako mugen barne, gaztelaniaz besteko hizkuntzen aldeko lurraldetasun-markoa ezartzea eragozten dutenak. Lurgune hori nola babestu eta hedatu da, benetan, interesgarria, ez diglosiaren inguruan burutsu itxurazko sasieztabaidei

ekitea.⁸⁹ Jaurlaritzako ardituek txorimaloak marraztu ahalko dituzte, hala nola «zazpi probintzietako hiztun guztiek eskualde, jardun-gune, harreman-sare, adierazbide eta situazio guztietan euskara hutsez (edo nagusiki euskaraz) egingo duten formulazioak ez digula balio».⁹⁰ Pernandoren egia da hori, berriz, inork ez baitu proposatu Hego Euskal Herri edo EAE osorako politika bera ezartzea, eta Ueman sartu ahal izateko udalerrian, gutxienez, %70 euskaldun egon behar izatea da horren adierazle. Hitzetik hortzera jo ohi dute gure kargulanteek «progresibotasunera» eta «errealitate soziolinguistikoaren mugetara», Jaurlaritzak hizkuntza-politikagintzan hartzen edo omititzen duen neurri oro azaltzeko. «Progresibotasun» delakoa aitzakia hutsa izango ez bada, ordea, ondokoak ezarri behar dira: helburu zehatzak, bete diren egiaztatzeko moduan formulatuta, dagozkien neurgailuekin batera, epeak, eta, batez ere, baliabideak. Bestalde, ikasleen %0 euskalduntzen duen ikasteredua kentzea borondate politiko hutseko kontua da. Oinarrizko mailetakoa euskara-ikastaroak doan eskaintzea borondate politiko hutseko kontua da. Euskal administrazioek eskainitako lan-deialdi orotan euskaraz jakitea egiaztatzea nahitaezko baldintza ezartzea borondate politiko hutseko kontua da. 10/1982 Legebiltzarreko Legea erreformatzea udalerrri euskaldunek euskara hutsez jarduteko legezko oinarria izateko, eta hizkuntza-irizpideak direla-eta Espainiako Gobernuak EAEn duen erregeordeak jazarritako erakundeei Jaurlaritzak zein Legebiltzarrak babes ematea borondate politiko hutseko kontua da. Administrazio publikoek esleitutako zerbitzuak eskaintzen dituzten enpresa pribatuei euskarari buruzko gutxieneko klausulak eskatzea dagokion araudian borondate politiko hutseko kontua da. Eta abar.

Ez dut ezer berririk esan, Euskararen Gizarte Erakundeen Kontseiluak hamaika aldiz azaldu baitu bere dokumentuetan nola diseinatu, neurtu eta ebaluatu beharko litzatekeen *hizkuntza-politika* izena merezi lukeen hizkuntza-jardunean eragiteko aginpide publikoek hartutako plangintza oro, eta Xabier Mendiguren Bereziartu EABko batzordekideak

gogorarazi egin zuen *XXI. mende hasierarako hizkuntza-politikaren oinarriak* dokumenturako oinarritzko txostenari egin zizkion iruzkinetan.⁹¹ Dena den, hizkuntza-berezkotasunaren eta ekintza positiboaren kontzeptuak nahasi egin ohi ditu herri-mugimenduak,⁹² euskarari lehentasuna emateko neurriak oinarritze aldera euskarak nozitzen duen egoera minorizatura jota. Nire iritziz, egoera soziolinguistikoak ahalbidetzen duen lekuetan lurraldetasunaren irizpidean oinarritutako hizkuntza-politika da jarraitu beharreko bidea. Alegia, euskara hizkuntza ofizial bakarra ezarri, euskaraz ez dakiten herritarrei, behin-behinean, hizkuntza-eskubideak onartuz, eta, uneoro, nazioarteko zuzenbideak aitortutakoak errespetatuz: giza-eskubideak eta oinarritzko libertateak babesteko Europako Hitzarmenaren 5. artikulua, eskubide zibilei eta politikoei buruzko nazioarteko Hitzarmenaren 14. artikuluko 3.a eta 3.f idatz-zatiak, eta haurraren eskubideen Hitzarmenaren 40. artikuluko 2.VI idatz-zatia. Hala ere, badakigunez, Espainiako Erresumako legediak galarazi egiten du lurraldetasunaren printzipioa ezartzea gaztelaniaz besteko hizkuntzen alde. Oztopo hori leuntze aldera, berezkotasunaren kontzeptua dugu, eta Arabarako, Bizkairako eta Gipuzkoarako Autonomia Estatutuari buruzko abenduaren 18ko 3/1979 Lege organikoak (6. art.) zein Legebiltzarraren 10/1982 Legeak (2. art.) jaso egin dute. Alta, ez Legebiltzarrak ez Jaurlaritzak ez dute zuzenbide-ondoriorik eratorri kontzeptu horretatik. Kataluniako legedian, aldiz, erruz garatu dute berezkotasunaren kontzeptua, harik eta katalan hutsez zein «katalanez, bederen» egiteko agintzen duen arau-xedapen ororen zuzenbide-oinarri bihurtu arte. Horren arabera, ofizialtasuna norbanako hizkuntza-eskubideei soilik dagokien kontzeptua da (administrazio publikoekin herritarrak aukeratutako hizkuntza ofizialean jarduteko eskubidea, esaterako), eta berezkotasuna, hizkuntza-erkidegoaren eskubideei, erkidegoak bere hizkuntza nagusi bilakatzeko eskubidea haren lurralde-eremuan.⁹³ Ekintza positiborako printzipioa, aldiz, horren azpitik dago, nabarmen. Izan ere, ekintza positiboko

neurriek egiturazko ezberdintasunak zuzentzea dute berehalako helburu, baina, azkenean, berdintasuna lortze aldera (adb., emakumezko gutxieneko kuota ezartzea emakumezkoek gizonetzkoek adina presentzia erdiesteko). Berezko hizkuntza eta hizkuntza minorizatua bera izan daitezke, baina berezotasuna bera (alegia, lurraldean berezko hizkuntza historikotasunik handienekoa izatea) oinarri normatibo nahikoa da hizkuntza hori nagusia izateari zilegitasuna emateko. Horrenbestez, ez du oinarri normatibo gehigarri behar. Ekintza positiboaren irizpidera jota, gutxi gorabehera ko elebitasunera hel liteke, gehienez. Euskararen berezkotasun funtsatutako politikak, aldiz, honakoa du xede: euskara hutsezko edo euskararako lehentasunezko eremuak sortzea, eta egonkortzea. Ekintza positiboaren printzipioa euskararen alde ari daiteke Euskal Herriko leku gehienetan, baina eskas bihurtuko da berreuskalduntze-prozesuak aurrera egin ahal, eta dagoeneko halaxe da arnaguneetan. Hori dela-eta, 2005eko abenduaren 1ean Azpeitiko (Gipuzkoa) Udalbatzak onartutako Ordenantzan, Udalean eta udalerrian euskararen erabileraren sustapena eta normalizazioa bermatzea helburu zuenean, euskara «udalerriko berezko hizkuntza» dela argudiatu zuten, udalerriko egoera soziolinguistikoa aipatu gabe, «Udal-organo guztietako ohiko lan-hizkuntza euskara» izatea oinarritzeko (18.1 art.).

Nolanahi ere, horretatik guztitik ezerk ez du zerikusirik diglosiarekin, nahasle ofizialek diotena diotela. Eta 'teoriarren' harietatik tiraka hastea ariketa interesgarria izanda ere, nago korapilatatu egin dela gure jostuna, eta biluzik utzi duela enperadorea. 🍷

Egoera soziolinguistikoak ahalbidetzen duen lekuetan lurraldetasunaren irizpidean oinarritutako hizkuntza-politika da jarraitu beharreko bidea. Alegia, euskara hizkuntza ofizial bakarra ezarri

Oharrak

1. Paulo Iztueta, 'Kultur gertakarien interpretaziorako giltzak', in Dabid Anaut, *Euskararen kate hautsiak. Hizkuntza zapalkuntzaren memoria*, Euskal Memoria Fundazioa, Andoain, 2013, 206.-207. orr.
2. Arana eta Goiritañ Sabin, *Lecciones de ortografía del euskera bizkaino*, Tipografía de Sebastián de Amorrortu, Bilbo, 1896, 21. or.
3. Ramón Menéndez Pidal, 'Introducción al estudio de la lingüística vasca', in *íd.*, *En torno a la lengua vasca*, Espasa-Calpe, Buenos Aires, 1962, 53.-54. orr. Azpimarrak nireak dira.
4. «Lo que procede, en mi opinión, es componer dentro de cada región euskeriana que haya sido antes estado autónomo y se halle en la posibilidad de volver á serlo algún día, un dialecto general, formado con los elementos menos alejados de las formas orgánicas, esparcidos aquí y allá, en los diferentes subdialectos ó variedades que se hablen en el territorio de que se trate; y que ese dialecto así elaborado no sea patrimonio exclusivo de la literatura y la clase elevada de la sociedad, sino habla que, abatiendo y matando las formas usuales desechadas, llegase á generalizarse en el país y á ser común de doctos é ignorantes, pobres y ricos, siendo la lengua oficial en todas las escalas de enseñanza, desde las primeras letras hasta los estudios superiores, y apareciendo en las conversaciones callejeras lo mismo que en los discursos de más elevado estilo, y así en la enmarañada epístola del férreo aldeano como en los documentos oficiales y en las obras más abstractas o más poéticas. De esta suerte tendríamos un solo Euskera Guipuzkoano, un solo Euskera Nabarro, un solo Euskera Bizkaino, etc., viniendo á realizarse en la esfera lingüística la fórmula que en la política tiene tantos y tan decididos partidarios, *la variedad en la unidad*, que correspondería exactamente á la que hubiese de regir en este último orden» (Arana eta Goiritañ Sabin, *Lecciones...*, 23.-24. orr.).
5. L.A., 'Euskeraren gaitz eta eritasunak', *Gernika*, 1949ko abendua, 26.-27. orr. Koldo Zuazoren arabera, Antonio Mª Labayen zen aipu horren egilea (Koldo Zuazo, *Euskara batua. Ezina ekinez egina*, Elkar, Donostia, 2006, 123. or.). Handik hamar urtera, zera idatziko zuen Orixek: «Ba-du euskerak bere edertasuna non agertu: ele-eder edo literaturan, izate-gaietan edo metapisikan, eder-legeetan edo estetikan, izkeran edo gramatikan. Utzi detzagun kimika ta holakoak, oriek ez baitira giza-izkuntza yatorra. Oriek ez dute batere edertu iñongo izkuntzarik. Itsusitu bai, gogotik» ("Orixé' jaunaren eskutitza. 'Mea culpa' eta 'Quos ego!' Anizetxe iaunari, *Yakin*, 9. zk., 1959, 92. or.). Edertasunaren aitzakia ere erabilia zuen hamarkada batzuk lehenago Niceto Alcalá Zamora diputatu liberal espainolak, Lliga Regionalistako zenbait diputatuk Koroaren mezuari erantzuteko hitzaldiaren testuan katalana

- ofizial aitortzeko eskatzen zuen emendakina atzera botatze aldera: «Es necesario, además, reconocer que la lengua excelsa en que escribieran Verdaguer y Maragall, Alomar y Rusiñol, no va á perder gran cosa, porque la retórica oficial no la adultere con sus vacíos ritualismos, con que no se emplee para ejercer la violencia recaudatoria del apremio ni para redactar la arbitrariedad curialesca del embargo» (*Diario de las Sesiones de Cortes. Congreso de los Diputados*, 28. zk., 1916-06-14, 590. or.). Alcalá Zamoraren antzera, hauxe ondorioztatzen zuen Orixeek, edertasunaren argudiotik: «iakingai oriek erabilli detzagun beste edozein izkuntzetan» («Orixe' jaunaren eskutitza...», 93. or.).
6. Antonio M.ª Labayen, *Sasi-batasuna. Mala letra y peor espíritu de una pseudo unificación*, Gráf. Lopez-Mendizabal, Tolosa, 1972.
 7. Josu Arenaza, *Tus hijos y el euskera (el mito del 'batua')*, Editorial Vizcaína, Bilbo, 1974.
 8. Jose Luis Alvarez Enparantza *Txillardegi, Euskal Herria helburu*, Txalaparta, Tafalla, 1994, 160. or.
 9. Joan Mari Torrealdei, 'Batasunaren bidea urratzen. Txillardegiren eragintza praktikoa', *Jakin*, 204. zk., 2014, 23., 47. orr.
 10. Koldo Izagirre, *Autopsiarako frogak. Artseniko aztarnak gure hizkuntzan*, Susa, Zarautz / Iruñea / Larrabetzu, 2010, 158.-159. orr.
 11. Koldo Izagirri elkarrizketa, Pasaia (Gipuzkoa), 2014-09-29.
 12. Patxi Baztarrika, *Babeli gorazarre. Bizikidetzarako hizkuntza politika zilegi eta eraginkorra*, Alberdania, Irun, 2009, 145. or.
 13. Bestalde, euskara batua, euskaldungoaren ondasunik handiena, eta legea, alderdi politikoen arteko indar-harremanen isla soila dena, maila berean jarri dituenak lasai asko gutxietsiko du legeen ahalmena... errealtate soziolinguistikoen ilunguneak arakatu orduko: «legeriak, denik eta euskararen aldekoena izanagatik ere, ez dezake sekula herritarren borondatea ordezk»; «[b]eraz, asko badira ere, gero eta gehiago, euskaraz dakitenak, gehiago dira ez dakitenak, eta hauek ahalegin handia egin behar dute[,] euskara ikasi nahi badute. Ahalegin hori bereziki da handia kontuan hartzen badugu euskaraz jakitea ez dela beharrezkoa, ez behintzat nahitaezkoa. [...] Muga horrek eragin handia du, eta ezin da lege edo arau bidez aldatu» (P. Baztarrika, *Babeli gorazarre*, 208. eta 225. orr.).
 14. Eusko Jaurlaritzako Euskararen Aholku Batzordea, *XXI. mendeko hizkuntza-politikaren oinarriak. Euskara XXI. Itun berritu baterantz. Gogoeta irekiaren ondorengo txostena*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz, 2009, 27. or. «Gaurko errealtatearen aurreak aski modu gorbian erakusten digu atzea nola dantzatu: euskarak eta gaztelaniak funtzio ezberdinak bereganatuko dituzte[,] nolabaiteko banaketa funtzional baten arabera» (28. or.).

15. EAB, XXI. mendeko hizkuntza-politikaren oinarriak, 29. or.
16. EAB, XXI. mendeko hizkuntza-politikaren oinarriak, 44. or.
17. EAB, XXI. mendeko hizkuntza-politikaren oinarriak, 56.-57. orr.
18. Luis Michelena, 'Las lenguas y la política', in *íd.*, *Lengua e historia*, Paraninfo, Madril, 1985, 187. or.
19. Mikel Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz. Teoriatik tiraka', *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, 79.-80. zk., 2011.
20. EAB, XXI. mendeko hizkuntza-politikaren oinarriak, 37. or.
21. Luis Michelena, 'El largo y difícil camino del euskara', in Askoren artean, *El libro blanco del euskara*, Euskaltzaindia, Bilbo, 1977, 26. or.
22. Paula Kasares, 'Diglosiaren purgatorioaz iruzkin kritikoa', *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, 79.-80. zk., 2011, 201. or.
23. Charles A. Ferguson, 'Diglossia', *Word. Journal of the Linguistic Circle of New York*, 15. zk., 1959, 359. or.
24. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 133. or., 53. oin-oharra.
25. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 72. or.
26. Joshua Fishman, *The Sociology of Language*, Newbury House Publishers, Rowley, Massachusetts, 1972, 92. or.
27. Bi kontzeptuen artean nolako aldea dagoen argi azaldu du Fishmanek: «bilingualism is essentially a characterization of individual linguistic versatility, whereas diglossia is a characterization of the social allocation of functions to different languages or varieties» (J. Fishman, *The Sociology of Language*, 102. or.). Are zehatzago adierazi du Joan-Lluís Marfany historialariak: «El bilingüe usa una lengua amb segons quins interlocutors i l'altra amb segons quins altres per a qual-sevol funció; el diglòssic usa una llengua per a segons quines funcions i l'altra per a segons quines altres amb tothom» (Joan-Lluís Marfany, *Llengua, nació i diglòssia*, L'Avenç, Bartzelona, 2008, 34. or.).
28. J. Fishman, *The Sociology of Language*, 98. or. Geroagoko artikulu batean, egoera horren hedadura zabaldu egingo zuen: «we must recognize political or governmental diglossia whereby two or more differently monolingual entities are brought together under one political roof», eta zer eta Belgika eta Suitza, besteak beste, jarri horren adibide (Joshua A. Fishman, 'Bilingualism and Biculturalism as Individual and as Societal Phenomena', *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1. zk., 1980, 7. or.). Belgikari dagokionez, 1970eko abenduaren 24an 1831ko Konstituzioaren 2. artikulua erreformatu zutenetik, lau hizkuntza-eremutan dago banatua lurraldea: nederlanderazkoa, frantsesezkoa, alemanezkoa, eta nederlandera-frantseseko elebiduna (Bruselako eskualdea). Ereku bakoitzean ondokoa da hizkuntza-irizpidea: administrazioek beren dokumentu ofizialak bertako hizkuntzan idaztea, unibertsitatez besteko hezkuntza eskualdeko

hizkuntzan ematea, eta enpresek legezko agiriak eta beren beharginei bidalitako komunikazioak eskualdeko hizkuntzan idaztea. Bruselako ingurunean salbuespena da, frantsesez eta nederlandera idazten baitituzte euren agiri ofizialak administrazioek, eta frantsesezko zein nederlanderazko hitzunek unibertsitate aurreko hezkuntza beren hizkuntzan jasotzeko eskubidea dute. Enpresen legezko agiriei dago-kienez, frantsesez edo nederlandera idatzi behar dituzte, funtzionario jasotzailearen hizkuntza zein den. Horrenbestez, administrazio publikoetan, arlo sozioekonomikoan eta hezkuntzan erabilia, hiru hizkuntzek, zeinak bere eremuan, badute *H* izaera, eta ez dago *L* hizkuntzarik. Suitzaren kasuan, 1999ko apirilaren 18ko Konfederazioko Konstituzio Federalaren 70. artikularen arabera, alemana, frantsesa eta italiara dira Konfederazioaren hizkuntza ofizialak. Horrez gain, erretorromaniera ere ofiziala da bere hiztunen eta Konfederazioaren arteko harremanetarako. Lurraldearen ikuspegitik, ordea, kantoï bakoitzari dagokio erabakitzea zeintzuk diren bere agindupeko eremuko hizkuntza ofizialak, betiere hizkuntzen lurralde-eremu 'tradicionalari' eustea helburu izanik, eta tokiko hizkuntza-gutxiengoak errespetatuz. Praktikan, gehiengoaren hizkuntza ezarri dute hizkuntza ofizial kantoï bakoitzean, Friburgo, Berna, Grisonia eta Valais kantoïetan izan ezik, non ofizialtasun-bikoitzeko araudia dagoen (Adriano Previtali, 'Le plurilinguisme suisse entre droit et réalité', *Bulletin de Législation*, 2. zk., 2005, XXVI. or.). Hizkuntza-egoera horietarako *diglosia* hitza erabiltzeak kontzeptuaren azalpen-ahalmen oro birrintzea dakar, haren eremu epistemikoa neurrigabe puztu nahirik. Bereizte epistemikorako ahalmenean datza kontzeptuen indarra, eta hamaika errealtate ezberdin izendatzen omen dituen hitzak ezer gutxirako balio du. Halako nahas-mahas kontzeptualak eraman ditu Emili Boix eta Fr. Xavier Vila soziolinguistak zera esatera: «l'èxit d'aquest terme va lligat a una indefinició tal que l'ha convertit en pràcticament inservible per a l'ús especialitzat» (Emili Boix eta Fr. Xavier Vila, *Sociolingüística de la llengua catalana*, Ariel, Bartzelona, 1998, 90. or.). Bestalde, ez da egia lurraldetasunaren printzipioan oinarritutako hizkuntza-araudiek, Suitzan eta Belgikan, oro har, indarrean daudenek, hiztun elebakarrak sorrarazten dituztenik. Suitzaren kasuan, 2008an plazaratutako inkestaren emaitzen arabera, 18 urtetik gorako populazioak, bere lehen hizkuntzaz gain, bi hizkuntza gehiago dakizki, batez beste (2,2 alemanezko zein italierazko kantoïetan, eta 1,7 frantsesezkoan) (Iwar Werlen, 'Schlussbericht. Sprachkompetenz der erwachsenen Bevölkerung in der Schweiz', 'Sprachvielfalt und Sprachkompetenz in der Schweiz, Nationales Forschungsprogramm 56' egitasmoaren baitan garatutako ikerketaren amaierako txoste-

- na, 2008-08-12, http://nfp56.ch/f_projekt.cfm.?Projects.Command=details&get=13&kati=2).
29. J.A. Fishman, 'Bilingualism and Biculturalism...', 8. or.
 30. J. Fishman, *The Sociology of Language*, 105. or.
 31. J. Fishman, *The Sociology of Language*, 104. or.
 32. José María Sánchez Carrión *Txepetx, Un futuro para nuestro pasado. Claves de la recuperación del Euskara y teoría social de las Lenguas*, egilea editore, Donostia, 1987, 300. or.
 33. Torrealdaik nabarmendu duenez, «[g]errak kolpaturiko belaunaldian, badira diglosian babesten direnak, euskarari funtzio jakin batzuk aitortu eta hortxe gozo bizitzea proposatzen dutenak, edo horrekin konformatzen direnak. Kontzienteki ala ez, frankismoak inposaturiko hizkuntz politikari men egiten diote: kultur funtzioak hizkuntza bakarrak ditu, gaztelaniak» (J.M. Torrealdai, 'Batasunaren bidea...', 45. or.).
 34. Alan Hudson, 'Outline of a theory of diglossia', *International Journal of the Sociology of Language*, 157. zk., 2002, 30. or.
 35. A. Hudson, 'Outline of a theory of diglossia', 8. or.
 36. J.A. Fishman, 'Bilingualism and Biculturalism...', 3. or.
 37. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 16.-24. orr.
 38. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 33.-93. orr.
 39. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 66. orr.
 40. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 90. orr.
 41. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 89.-90. orr.
 42. J.A. Fishman, 'Bilingualism and Biculturalism...', 8. or.
 43. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 95. orr.
 44. Hala nola «ez gara gai elebakartasunaren onurez ohartzeko, ez baitogu atzematen ez onura pertsonalik ez onura sozialik ere» (P. Baztarrika, *Babeli gorazarre*, 282. or.); «[e]z dago, zorionez, euskal elebakarrik»; «lortu nahi den elebitasun ahalik eta orekatuenaren bidean, onuragarri da, zeharo, hizkuntzen arteko bizikidetza ekinbide publiko orotan bistaratzea» (EAB, *XXI. mendeko hizkuntza-politikaren oinarriak*, 27., 23. orr.).
 45. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 94.-95. orr.
 46. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 96. orr.
 47. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 95. orr.
 48. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 96. orr.
 49. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 105.-106. orr.
 50. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 106. orr.
 51. Julen Arexolaleiba, 'Ereiten jarraitu behar dugu; ezin, bestela, purgatorioari eutsi!', *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, 79.-80. zk., 2011, 158. orr.
 52. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 117. orr.

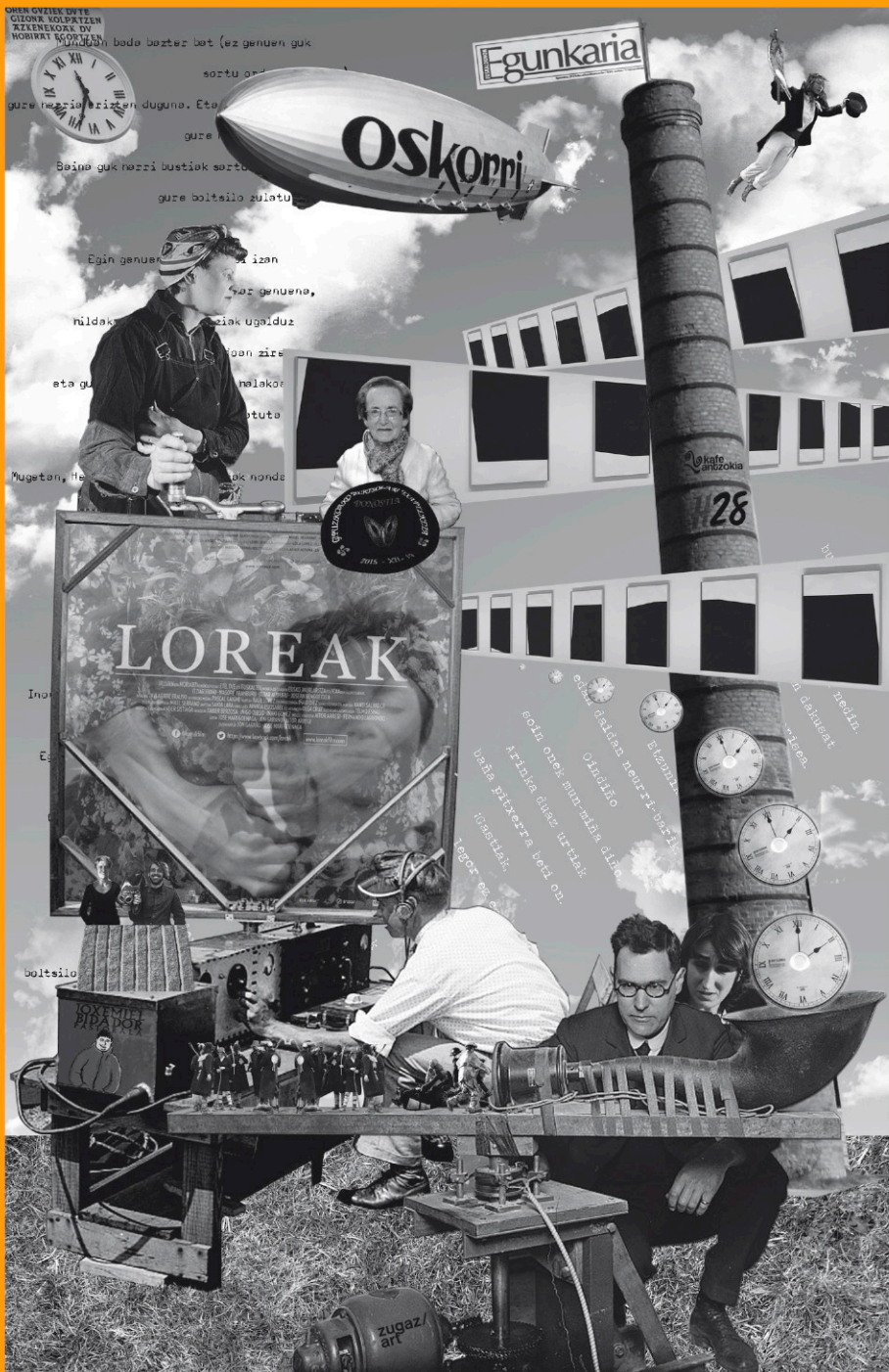
53. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 118. or.
54. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...', 91., 94., 115., 117.-118. orr., *passim*.
55. Rafael-Lluís Ninyoles, *Conflicte lingüístic valencià*, Eliseu Climent, Valentzia, 1985, 100. or.
56. Carme Junyent, *Contra la planificació. Una proposta ecolingüística*, Empúries, Bartzelona, 1998, 71-72. orr.
57. Rafael L. Ninyoles, *Idioma i prejudici*, 3 i 4, Valentzia, 1997, 156. or.
58. R.L. Ninyoles, *Conflicte lingüístic valencià*, 102. or.
59. K. Izagirre, *Autopsiarako frogak*, 264.-265. orr.
60. Juan Carlos Moreno, *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*, Alianza, Madril, 2009, 258. or.
61. Wolfgang Dressler, 'Spracherhaltung – Sprachverfall – Sprachtod', in Ulrich Ammon; Norbert Dittmar; Klaus J. Mattheier eta Peter Trudgill (argk.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society. Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, De Gruyter, New York / Berlin, 1988, 1.555. or.
62. *Inkesta*-n erabilitako terminologiari jarraitzen diot, okerra bada ere, agerikoa baita Hego zein Ipar Euskal Herrian dagoen elebitasun euskara-gaztelania eta euskara-frantsesa, zein bere eremuan, dikotomietatik harago doala. Esaterako, bada gaztelaniaz eta ingelesez, eta frantsesez eta ingelesez dakien jendea, eta, horrenbestez, elebiduna dena. Hala ere, *Inkesta*-n ez dute 'elebiduntzat' jo; 'elebitasun' terminoaren bidez, berez, euskaraz zein tokiko erdaraz jakitea esan nahi dute bakarrik.
63. V. *Inkesta soziolinguistikoa 2011. Euskal Herria. Euskal Autonomia Erkidegoa. Nafarroa. Iparraldea*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz, 2013, 34.-36. orr.
64. V. *Inkesta soziolinguistikoa*, 15. or.
65. V. *Inkesta soziolinguistikoa*, 17. or.
66. V. *Inkesta soziolinguistikoa*, 133. or.
67. V. *Inkesta soziolinguistikoa*, 189. or.
68. V. *Inkesta soziolinguistikoa*, 29. or.
69. V. *Inkesta soziolinguistikoa*, 84. or.
70. V. *Inkesta soziolinguistikoa*, 145. or.
71. V. *Inkesta soziolinguistikoa*, 203. or.
72. Olatz Altuna, Iñaki Iurrebaso, Xabier Isasi, Iñaki Martínez de Luna, Rosa Ramos eta Belen Uranga, 'Hizkuntzen Kale-erabileraren VI. Neurketa, 2011. Emaizta nagusiak', *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, 84. zk., 2012, 33. or.
73. O. Altuna *et al.*, 'Hizkuntzen...', 35. or.

74. Lurraldeka, hauek dira ehunekoak: Araban, 6,5 eta 5,7; Bizkaian, 13,7 eta 8,6; Gipuzkoan, 48,9 eta 36,9; Nafarroan, 7,5 eta 5,6; eta Iparraldean, 9,6 eta 6,7 (O. Altuna *et al.*, 'Hizkuntzen...,' 45.-46. orr.).
75. Lurraldeka, honakoak dira zifrak: Araban, %2,4 eta 7,6; Bizkaian, 6,5 eta 14,2; Gipuzkoan, 23,7 eta 45,7; Nafarroan, 3,7 eta 9,2; eta Iparraldean, 4,7 eta 10 (O. Altuna *et al.*, 'Hizkuntzen...,' 56. or.).
76. Miren Loinaz eta Izaro Susperregi, 'Haur eta gazteen kale erabilera aztertuz', *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, 84. zk., 2012, 158. or.
77. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...,' 117. or.
78. Jose Luis Alvarez Enparantza, Xabier Isasi Balantzategi, *Soziolinguistika matematikoa*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo, 1994, 51. or.
79. Giza-eskubideak eta oinarrizko libertateak babesteko Europako Hitzarmenaren Protokolo gehigarriaren 2. artikulua hezkuntza-eskubidea ukatzea debekatzen du, eta, hezkuntza-arloan, gurasoen filosofia- zein erlijio-sinesmenak errespetatzeko agintzen die estatuei. Hala ere, artikulua horrek ez du hizkuntza hautatzeko 'eskubiderik' jasotzen, eta ezin da halakorik eratorri, ezta hizkuntzan oinarritutako bereizkeriarik debekatzen duen 14. artikuluekin uztartuta ere. Eta halaxe ebatzi du Giza Eskubideetarako Europako Auzitegiak. Izan ere, 1968ko uztailaren 23an emandako epaian, ondokoa arrazoitu zuen Auzitegiak: «interpréter ces deux dispositions comme reconnaissant à toute personne placée sous la juridiction d'un État un droit à être instruite dans la langue de son choix conduirait à des résultats absurdes, car chacun pourrait ainsi revendiquer une instruction donnée dans n'importe quelle langue dans l'un quelconque des territoires des Parties Contractantes». Espainiako Erresuman, Konstituzio Auzitegiak berak ere ukatu du gaztelaniaren ofizialtasunetik irakaskuntza gaztelania hutsez jasotzeko 'eskubiderik' dagoenik: «el contenido del deber constitucional de conocimiento del castellano –que este Tribunal ha precisado en la STC 82/1986– no puede generar un pretendido derecho a recibir la enseñanza única y exclusivamente en castellano» (337/1994 Konstituzio Auzitegiaren epaia, abenduaren 23koa, 9.b zuzenbide-oinarria).
80. 2004-2005 ikasturtean Europako erreferentzia-markoko B2 mailari dagokion proba egin zieten EAEko ikasleei, eta D ereduko %68k eta Bko 32,6k gainditu zuten. A ereduko ikasleei ez zieten proba egitea proposatu ere egin (Iñaki Etxeberria, *Hizkuntza ereduaren jatorria, bilakaera eta emaitzak EAEko hezkuntza sareetan*, Euskal Eskola Publikoa Gaur Bihar / EHIGE, d/g, 17. or.).
81. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...,' 121. or.
82. 1989ko euskararen erabilaren ehunekoa 10,8 zen; 2011n, 13,3, adin-talde eta lurralde guztiak agregatuta. Haurren eta gazteen ka-

- suan, handiagoa izan da igoera, 1989ko 14,1etik eta 8,5etik, hurrenez hurren, 2011ko 19,2ra eta 13,4ra (O. Altuna *et al.*, 'Hizkuntzen...,' 56., 34., 47. orr.). Haurren gorakada batez bestekoarena halako bi izan da, eta gazteena batez bestekoa baino 1,4 puntu handiagoa.
83. Hona hemen, ehunekatotan, Hegoaldeko herrialde bakoitzean zenbat ikasle ari ziren D ereduan 2013-2014 ikasturtean, haur-, lehen eta bigarren hezkuntzan, hurrenez hurren: Araban, 57,8, 49,9 eta 44,2; Bizkaian, 70,1, 65,3 eta 56,1; Gipuzkoan, 92,8, 83,3 eta 76,3; eta Nafarroan, 27,9, 27,1, eta 24,8. Esker ona adierazi nahi diot Gaindegiko Imanol Esnaolari datu horiek helarazi dizkidalako.
 84. M.-J. Azurmendi, Erramun Bachoc, eta Francisca Zabaleta, 'Reversing Language Shift: The Case of Basque', in Joshua Fishman (arg.), *Can threatened languages be saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective*, Multilingual Matters LTD, Cleve-don / Buffalo / Toronto / Sydney, 2001, 254. or.
 85. P. Kasares, 'Diglosiaren purgatorioaz...,' 204. or.
 86. Mikel Zalbide, 'Hamar ondorio, gazi eta gozo', *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, 79.-80. zk., 2011, 244. or.
 87. K. Izagirre, *Autopsiarako frogak*, 116. or.
 88. W. Dressler, 'Spracherhaltung...,' 1.558.-1.557. orr.
 89. Argi eta garbi adierazi du Paula Kasaresek: «egungo egoera azaltzeko nola gure premia soziolinguistikoak adierazteko diglosia ez bertze kontzeptu eta formulazio batzuetan sakontzea interesgarriagoa iruditzen zait, erronka berriek hitz berriak merezi dituzte eta» (P. Kasares, 'Diglosiaren purgatorioaz...,' 204. or.).
 90. M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...,' 33. or.
 91. Xabier Mendiguren Bereziartu, 'Oinarritzko txostenari egindako ekarpena', in Euskararen Aholku Batzordea, *XXI. mende hasierarako hizkuntza-politikaren oinarriak. Batzorde-atal bereziko kideen ekarpenak*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz, 2008, 201.-205. orr. bereziki. Txosten hori, hain zuzen, aipatu du Zalbidek, baina ez omen zuen «batere ase», zergatik eta Mendigurenek «[d]iglosiarik gabeko etorkizuna opa» ziolako euskarari (M. Zalbide, 'Diglosiaren purgatorioaz...,' 15. or.). Zalbideren burutazioa argitaratu dutenek jakingo dute zergatik, haren testuari buruz zenbait adituri bere iritzia emateko parada eskaini zieten arren, ez zioten Mendiguren Bereziarturi gizalegez zegokion erantzuteko aukera eskaini ere egin, halako aipamen kritiko zuzena jasota.
 92. Jaurlaritzak eta Legebiltzarrak ez dituzte nahasten, berezkitasunaren kontzeptua baztertu egin dutelako euren hizkuntza-politikagintzatik.
 93. Ik. Joan Ramon Solé i Durany, 'El concepte de llengua pròpia en el dret i en la normalització de l'idioma a Catalunya', *Revista de Llengua*

Diglosia Euskal Herriarentzat?

i Dret, 26. zk., 1996, 108.-119. or., eta Josep Maria Puig Salellas, 'Els grans conceptes de la doble oficialitat en la Llei 1/1998, de política lingüística', *in id.*, *Doble oficialitat i llengua pròpia: dues llengües i un territori*, Marcial Pons, Madril, 2009, Ester Franquesak eta Lluís Jouk prestatutako edizioa, 221.-226. orr.

Jakin^{•eus}
herria kultura hizkuntza

Tolosa hiribidea, 103-1.C
20018 DONOSTIA
Tel. 943 21 80 92
Fax. 943 21 82 07
jakin@jakin.eus
www.jakin.eus

